॥ ૐ ॥

શ્રી રાજ સોભાગ સત્સંગ મંડળ

સાયલા

આરાધના શિબિર-૧૮

(સમ્યક્ત્વના ૬૭ બોલ)

તા. ૨૫-૧૨-૨૦૦૦ થી ૩૧-૧૨-૨૦૦૦

• સંચાલન •

બ્ર. નિ. શ્રી નલિનભાઇ

• સંકલન કર્તા •

બ્ર. નિ. શ્રી રસિકભાઇ

શ્રી રાજ સોભાગ સત્સંગ મંડળ

સોભાગ પરા, સાયલા–૩૬૩ ૪૩૦

॥ ૐ ॥

શ્રી રાજ સોભાગ સત્સંગ મંડળ

સાયલા

આરાધના શિબિર-૧૮

(સમ્યક્ત્વના ૬૭ બોલ)

તા. ૨૫-૧૨-૨૦૦૦ થી ૩૧-૧૨-૨૦૦૦

સંચાલન : બ્ર. નિ. શ્રી નલિનભાઈ

સંકલન કર્તા : બ્ર. નિ. શ્રી રસિકભાઈ

શ્રી રાજ સોભાગ સત્સંગ મંડળ

સોભાગ પરા, સાયલા–૩૬૩ ૪૩૦

પ્રકાશન સમિતિ :
શ્રી રાજ સોભાગ સત્સંગ મંડળ
શ્રી રાજ સોભાગ આશ્રમ,
સોભાગપરા, સાયલા-૩૬૩ ૪૩૦
જિલ્લો-સુરેન્દ્રનગર

પ્રત : ૧૦૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :
શ્રી રાજ સોભાગ આશ્રમ
નેશનલ હાઈવે-૮ એ ઉપર
સાયલા-૩૬૩ ૪૩૦
ફોન નં. : (૦૨૭૫૫) ૨૦૫૩૩

મુદ્રણ :
નૈષધ પ્રિન્ટર્સ
નારણપુરા ગામ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩.
ફોન નં. : ૭૪૯૧૬૨૭

પ્રસ્તાવના

જ્યાં સુધી અશુદ્ધિ-મલિનતા-મનમાં વધારે હોય છે ત્યાં સુધી વસ્તુ તત્ત્વનું ખરૂં સ્વરૂપ બરોબર સમજવામાં આવતું નથી. જેમ જેમ મનની મલીનતા ઓછી થતી જાય છે તેમ તેમ વસ્તુ તત્ત્વનું-આત્મ ધર્મનું જ્ઞાન આ જીવને વધારે પ્રમાણમાં પ્રગટ થતું રહે છે.

શરૂઆતમાં નીતિમય જીવન ગુજારવાથી મનની વિશુદ્ધિ થતી જાય છે. આ વિશુદ્ધિથી સત્ય શું છે ? સત્ય શું હોઈ શકે ? કર્તવ્ય શું છે ? પ્રાપ્તવ્ય શું હોઈ શકે ? ઈત્યાદિ વિચારો સ્ફુરે છે. આ વિચારો પછી સત્ય શોધવા પ્રયત્ન કરાય છે. સત્ય સમજાયા પછી કર્તવ્ય તરફ પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેવી વિશુદ્ધિ નહિં ધરાવતા છતાં પણ તે પહેલાં કર્તવ્યના કાર્યમાં જોડાયેલા જીવોએ ગૃહસ્થ ધર્મને લાયકનાં શુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ઉદારતાનાં અને પરોપકારનાં કાર્યો કરતાં કરતાં તેમનામાં વિશુદ્ધિ વધતી જશે, તેમ તેમ તેઓ પણ સત્ય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને માટે લાયક થશે. સત્‌દેવ, સદ્‌ગુરૂની ભક્તિ, ગુણાનુરાગ, દ્રવ્યનો સન્માર્ગે વ્યય, અને વિવિધ પ્રકારનાં તપ, જપ, નિયમ, વ્રતાદિ નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરવાં. આ સર્વે મનના ઉત્તમ પ્રકારના વિકાસમાં ઉપયોગી સાધનો છે.

વિશુદ્ધ મનવાળાએ પ્રથમથીજ સત્ય આત્મસ્વરૂપને સમજવું અને તેના તરફ નિશાન રાખીને પછી ક્રિયાકાંડની પ્રવૃત્તિ કરવી. તપ, જપ, વ્રતાદિનો આરંભ પછીથી જ કરવો કેમકે મનની નિર્મળતા અને દુનિયાના વિષયોની અસારતા સમજાયા વિના ફરી બંધન ભૂત ન થાય તેવી નિષ્કામ ભાવથી ક્રિયા કરાતી નથી.

મનની નિર્મળતા જેની ન થઈ હોય તેમણે નીતિમય જીવન ગુજારવા સાથે ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક વ્રત, તપ, જપ, નિયમાદિ કર્મકાંડ કરવાની શરૂઆત પૂર્ણ લાગણીથી કરવી. અને તેમ કરતાં

કરતાં મનને નિર્મળ વિચાર શક્તિને લાયક બનાવવું, ત્યાર પછીથી આત્માને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો. અને તે પ્રયત્ન ઘણી થોડી મહેનતથીજ પાર પડશે કારણ કે તેનું મન તે વસ્તુ તત્ત્વને સમજવા અને ગ્રહણ કરવાને લાયક થઈ ચુક્યું છે.

સમ્યગ્ દર્શન વસ્તુને તેના મૂળ સ્વરૂપે, સત્ય સ્વરૂપે જાણવી-દેખવી તે છે. તે વસ્તુ તે આત્મ સ્વરૂપ છે. આ વસ્તુ તત્ત્વનો બોધ સર્વ કોઈને એક સરખો નહિ થાય કારણ કે જીવોના કર્મોનો ક્ષયોપશમ વિચિત્ર પ્રકારનો છે. એકની એક જ વસ્તુ દુકી અને લાંબી દૃષ્ટિવાળાને એક સરખી જણાતી નથી. નિર્મળ નેત્રવાળા, પડળવાળા, કમળાવાળા, રતાંધળા, ફુલાવાળા વિગેરે મનુષ્યોને તે તે વસ્તુનું એક રૂપે એક સરખું ભાન નહિંજ થાય.

આજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ દૂરભવી અને નિકટ ભવી, ક્ષયોપશમ દર્શનવાળો અને ક્ષાયક દર્શનવાળો, ચરમ શરીરી અને અચરમ શરીરી ઇત્યાદી અધિકારવાળા જીવોમાં વિવિધ પ્રકારની તારતમ્યતા દેખાય છે. આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય આત્મતત્ત્વ છે. તેને સમજવામાં જે મનુષ્યનું જેટલું હૃદય પવિત્ર થયું હશે, જેટલો કર્મનો ક્ષય, કે ઉપશમ થયો હશે, જેટલી આત્મદૃષ્ટિ વિકાશ પામી હશે તેટલા પ્રમાણમાં સત્ય તત્ત્વનો ખરો બોધ તેને પરિણમશે. હેતુઓ બરોબર સમજવાથી આત્મ બોધમાં પણ અધિકારી ભેદે જે જે તારતમ્યતા રહેલી છે તે સહેલાઈથી સમજાશે.

વ્યવહારમાં પણ આજ અનુભવ થાય છે કે તળાવનું પાણી એકનું એકજ હોય છે છતાં પાત્ર ભેદે તે પાણીની અસર અને ફળ ઘણાંજ જુદા જુદા રૂપે પ્રગટ થાય છે જેમ કે તે પાણી ગાયના પેટમાં જવાથી દૂધ થશે, સર્પના પેટમાં જવાથી ઝેરને પોષણ આપશે, આંબાને પાવાથી મીઠાં ફળો આવશે, લીમડાને પાવાથી કડવાં ફળ વિગેરે પ્રાપ્ત થશે. બાવળને પાવાથી કાંટા આવશે.

ગુલાબ, મોગરો, માલતી આદિને પાવાથી સુગંધીવાળાં સુંદર પુષ્પો આવશે.

આત્મ માર્ગમાં પણ એકજ વસ્તુને પોતાની નિર્મળતા-પવિત્રતાના પ્રમાણમાં જુદા જુદા જીવો જુદા જુદા રૂપે અનુભવશે.

સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા જીવો આ દુનિયાની કોઈપણ વસ્તુને કે કોઈપણ ક્રિયા કે સાધનને જુદા જુદા રૂપે જોશે-અનુભવશે. એક તે સાધનનો ઉપયોગ વિષય ઉપભોગ માટે કરશે ત્યારે બીજો કર્મથી મુક્ત થવા અર્થાત્‌ આત્માને ઉજવળ કરવામાં વાપરશે અને અધ્યવસાયના પ્રમાણમાં ફળ તેવાંજ અનુભવશે. જેઓ શુકલપક્ષી, અલ્પસંસારી, નીકટભવી, પવિત્ર હૃદયવાળા, આત્મદૃષ્ટિવાળા યોગ્ય અધિકારી હશે.

માટે અધિકારી જીવોએ તો નીતિમય જીવન વર્તન કરવા રૂપ ક્રિયા માર્ગનો આશરો લઈ મલીન વાસના રૂપ કર્મ મળને બહાર કાઢી નાખવા પ્રયત્ન કરવો અને ત્યાર પછી આગળ આત્મધર્મમાં પ્રવેશ કરવા તે પ્રમાણે વર્તન કરવું.

જે વિવિધ પ્રકારના જન્મમરણથી, સંયોગવિયોગથી, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી વિરક્ત થયેલ છે, જેને સત્યની જરૂર છે અને તે સત્ય પોતાનો આત્માજ છે તે મેળવવા માટે સર્વ પ્રકારની આશા કે ઇચ્છાઓને જેણે જલાંજલી આપી છે, દુનિયાના સર્વ પ્રકારના સુખ, વૈભવ, જાન, માલ, કીર્તિ, માન આદિથી હાથ ધોઈ નાખ્યા છે અર્થાત્‌ તેની જેને પરવા નથી, અંતરના ઉંડા હૃદયથી તે આશાઓનો જેણે ત્યાગ કરેલ છે તે ગમે તો ગૃહસ્થ હો કે ત્યાગી હો તે ઉત્તમ અધિકારી છે.

જૈનમાં શ્રાવક ઇત્યાદિ અધિકાર છે. તે અધિકાર કોઈ નાત, જાત કે કુળની અપેક્ષા રાખતો નથી. પુદ્‌ગલિક વિષયોમાંથી

આશક્તિ ઉડાવીને આત્માના સન્મુખ થવું તેની જ તે અપેક્ષા રાખે છે.

જેની વિશાળદૃષ્ટિ જેટલી વિકાસ પામી હશે તેના પ્રમાણમાં જડ ચૈતન્યને ભિન્ન સમજીને આત્માના સન્મુખ વલણ થાય ત્યારેજ આ જૈનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે અને તેમાં આગળ વધ્યા પછીથી જ શ્રાવક અને શ્રમણ આદિની ભૂમિકાઓ-અધિકારો-શરૂ થાય છે. મુખ્ય રાજમાર્ગ તો આજ છે કે, પુદ્‌ગલિક સુખ ઉપરની આશક્તિને દૂર કરી આત્માના સન્મુખ થઈને પછી જ આ માર્ગના ક્રિયાકાંડમાં પ્રવેશ કરવો.

મનરૂપિ ભૂમિ ખેડીને સાફ રાખવી. ધર્મરૂપ બીજ વાવવા માટે આ મનભૂમિ ઘણી સાફ કરવી જોઈએ. તેમાં વિચારરૂપી હળની ઉંડી રાંપ નાખીને અંદર રહેલાં કામ, ક્રોધ, ભય, ઈર્ષા, ઈચ્છા, અભિમાન આદિ નિરૂપયોગી સંસાર પ્રવાહને આડે માર્ગે દોરનારાં બીજો છે તે કાઢી નાખવાં જોઈએ. અને તે મનોભૂમિને કાંઈક પોચી બનાવવી જોઈએ. આ જમીન નમ્રતા, અને સરલતા દ્વારા જ પોચી પડી શકે છે. જેમ જેમ નમ્રતા, અભિમાનનો અભાવ-હું કાંઈ જાણતો નથી તેવી ગુરૂ આગળ નમ્ર સ્થિતિ થાય છે, તેમ તેમ આ પોચી-નમ્ર સરલ થયેલી હૃદયજમીનમાં ગુરૂના ઉપદેશરૂપ પાણીનો પ્રવાહ ઉંડો ઉતરે છે અને વ્રત, નિયમાદિ કે સત્ય સ્વરૂપના બોધરૂપિ બીજો તેમાં વવાય છે. તે આ ઉપદેશના પાણી દ્વારા પોષણ પામે છે. અને કાળાંતરે એક મહાન વૃક્ષતુલ્ય-મજબુત આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થવા રૂપ-વૃક્ષ બની આવે છે. જેનાં મીઠાં ફળો સ્વ-પરને ઉપકારી થઈ અનેક જીવોના ઉપભોગમાં આવે છે.

કામ, ક્રોધ, રાગ, દ્વેષ આદિ વિભાવ ઉપાધીથી મલીન અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવાની જરૂર છે અને તે શુદ્ધિ આત્મદૃષ્ટિરૂપ ખટાશ કે ખારવાળા, અગર ઘર્ષણ આપે તેવા પદાર્થ દ્વારા જ થઈ

શકે છે. આત્મદૃષ્ટિ થવી - આત્મ તરફ લક્ષ આપવું. દરેક પ્રસંગે આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિપૂર્વક વર્તન કરવું. તેનુ નામ સમ્યક્‌દર્શન છે. તે દ્વારા કર્મ મળ દૂર કરી શકાય છે.

આ સંસારમાં ચિતારા સમાન યોગ્ય જીવ, ગુરૂના ઉપદેશ દ્વારા મનોભૂમિરૂપ ચિત્રશાળામાં ભૂમિના સંસ્કારરૂપ પ્રથમ સમ્યક્‌ત્વની પ્રાપ્તિ કરે છે. એટલે પોતાની સમ્યક્‌દૃષ્ટિ બનાવે છે. દૃષ્ટિને શુદ્ધ કરે છે. રાગદ્વેષરૂપ ખાડા, ટેકરાઓને ઘસી ઘસીને સાફ કરે છે. રાગદ્વેષની મંદતા-અતિશય મંદતા, તે જ સમ્યક્‌ત્વ છે. તે દ્વારાજ સમ્યક્‌દર્શન થાય છે. રાગદ્વેષની ઓછાશ થવાથી જ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. આત્મા અમુક દરજ્જે શુદ્ધ થાય છે તેનેજ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ કહે છે આ દૃષ્ટિ થયા પછી જ તેના ઉપર વિવિધ પ્રકારના ધર્મરૂપ ચિત્રો આલેખાય છે અને પછી જ તે ધર્મો શોભા આપે છે.

જીવ અને કર્મનો સંયોગ અનાદિ કાળનો છે. જીવ સંપૂર્ણતયા કર્મોના પ્રભાવ નીચે રહેલો છે. એની દરેક વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ કર્મ પ્રેરિત હોય છે. પરંતુ જ્યારે સંસાર પરિભ્રમણનો કાળ મર્યાદિત થાય છે. ત્યારે જીવમાં સભાનતા આવે છે. ત્યારે તેને આંતર બાહ્ય સાનુકુળ સંયોગો પ્રાપ્ત થાય છે. એ સંયોગોમાં જો એ કર્મોનો નાશ કરવા પુરૂષાર્થ કરે છે તો તે આત્મ વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે [illegible] આંતર બાહ્ય સાનુકૂળતાઓ કઈ છે ? (૧) જીવ છયે પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોવો જોઈએ. (૨) પાંચે ઈન્દ્રિયો પરિપૂર્ણ હોવી જોઈએ. (૩) સંજ્ઞીપણું પ્રાપ્ત થયેલું હોવું જોઈએ. એટલે કે મન હોવું જોઈએ. (૪) અશુભ લેશ્યા ન હોવી જોઈએ. (૫) ચઢતા પરિણામવાળી વિશુદ્ધ સ્થિતિ જોઈએ. (૬) મોહનીય કર્મની સ્થિતિ અંતઃ કોડાકોડી સાગરોપમની હોવી જોઈએ. (૭) ભવ્ય જીવ હોવો જોઈએ.

મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉપશમ થાય, ક્ષયોપશમ થાય કે

ક્ષય થાય, ત્યારે સમ્યગ્દર્શન રૂપ આત્મ વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ આત્મશુદ્ધિ માટે ગુણકરણ કરવા દ્વારા યુંજન કરણને હટાવવું પડે છે.

આ સમ્યગ્દર્શન બે રીતે આવિર્ભાવ પામે છે - પ્રગટે છે. (૧) નિસર્ગથી (૨) અધિગમથી. કોઈ આત્માને આ ભવની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવા બાહ્ય નિમિત્ત - સત્ દેવ, સદ્‌ગુરુ અને સત્ શાસ્ત્રની જરૂરીયાત પડે છે. નિમિત્તના સહારે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે તેને અધિગમ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. પૂર્વ ભવના અનુસંધાને આ ભવમાં બાહ્ય નિમિત્તની જરૂર પડ્યા વગર સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય તેને નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.

અધિગમ સમ્યગ્દર્શનના બીજા પર્યાયવાચી શબ્દો છે..... અભિગમ, આગમ, નિમિત્ત, શ્રવણ, શિક્ષા, ઉપદેશ.

નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શનના બીજા પર્યાયવાચી શબ્દો છે :- પરિણામ, સ્વભાવ, અપરોપદેશ,

જુદી જુદી અપેક્ષાઓને ધ્યાનમાં લેતા સમ્યગ્દર્શનનાં અનેક પ્રકારો ભેદો બતાવવામાં આવેલા છે.

(૧) ઔપશમિક, ક્ષયોપશમિક, ક્ષાયિક, સાસ્વાદન, વેદક.

(૨) કારક, રોચક, દીપક,

(૩) નિશ્ચયથી - વ્યવહારથી,

(૪) દ્રવ્યથી - ભાવથી,

"સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ" (તત્ત્વાર્થ સૂત્ર)

એટલે કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યકચારિત્ર એ મોક્ષ માર્ગ

છે. જ્ઞાન અને ચારિત્ર વિના એકલું સમ્યગ્દર્શન ન હોય. જ્ઞાન અને દર્શન વિના એકલું સમ્યગ્ચારિત્ર ન હોય. દર્શન અને ચારિત્ર વિના એકલું સમ્યગ્જ્ઞાન ન હોય.

આ ત્રણે સાથે જ હોય, એક હોય તો બાકીના હાજર જ હોય પ.કૃ. દેવ પણ કહે છે કે.

તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વર્તે તે આત્મારૂપ - મૂ.મા.
તેહ મારગ જિનનો પામિયોરે, કિંવા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ. મૂ.મા. - ૯
(૭૧૫)

નિરંજનભાઈ કોઠારી
મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી
શ્રી રાજ સોભાગ સત્સંગ મંડળ
સાયલા

સડસઠ બોલ

આ માર્ગનો આરાધક એ જ થઈ શકે જેને સત્‌દેવ, સત્‌ગુરુ અને સત્‌શાસ્ત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા આસ્થા હોય.

અનંત પ્રકારના કર્મો કહેવામાં આવ્યા છે. તેના મુખ્ય આઠ ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે. તેમાં પણ મોહનીય કર્મને બધા કર્મોનો રાજા કહેવામાં આવેલ છે. આ મોહનીય કર્મનાં પણ બે ભેદ છે. - દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય. આ બેમાં પણ દર્શન મોહનીય જ મુખ્યતાએ જીવને જન્મ મરણના ચક્રાવામાંથી બહાર નીકળવા દેતું નથી. તે જીવને ક્યાંક ને ક્યાંક ભૂલાવામાં નાખી ને જન્મમરણના ફેરામાં ધકેલી દે છે. શાસ્ત્રોમાં જે કોઈ પણ ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે તે મુખ્યતાએ આ કર્મનો નાશ કરવાને અનુલક્ષીને બતાવવામાં આવ્યા છે. જો આ દર્શન મોહનીયને હઠાવ્યા વિના બીજી કર્મની પ્રવૃત્તિઓનો નાશ કરવાનો પુરૂષાર્થ કરવામાં આવે તો તે નિષ્ફળ જાય છે. તેના ભવના ફેરા કપાતા નથી.

માટે આ દર્શન મોહનીયને હટાવવા માટેનું મુખ્ય કારણ તે સમ્યગ્‌દર્શન છે. તેને મેળવવું જરૂરી છે. તે સમ્યગ્‌દર્શન ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય કે જ્યારે સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલીને તેણે બતાવેલી સાધના કરીને આત્મ અનુભવ મેળવવામાં આવે. તો આ સમ્યગ્‌દર્શન ને પ્રાપ્ત કરવા માટે જાણવા - આદરવા અને છાંડવા યોગ્ય સડસઠ બોલનો આપણે વિચાર કરીશું.

આ સડસઠ બોલને સમજવા માટે આપણી મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મ.સા. બનાવેલ સડસઠ બોલની સમ્યક્‌ત્વની સઝ્ઝાયનો ઉપયોગ કરીશું.

પંડિત શ્રીનયવિજયના શિષ્ય મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મ. સા. સમ્યક્ત્વની સઝ્ઝાયની પીઠિકામાં કહે છે કે -

"શુકૃતવલ્લિ કાદંબિની, સમરી સરસ્વતી માતૃ,
સમક્તિ સડસઠ બોલની, કહિશ્યું મધુરી વાત.-૧

સમક્તિ દાયક ગુરુ તણો, પરયુવયાર ન થાય;
ભવ કોડાકોડ કરી, કરતાં સર્વ ઉપાય.-૨

ધનાદિક કિરિયા ન દિયે, સમક્તિ વિણ શિવ શર્મ;
તે માટે સમક્તિ વડું, જાણો પ્રવચન મર્મ.-૩

દર્શન મોહ વિનાશથી, જે નિર્મલ ગુણઠાણ;
તે નિશ્ચય સમક્તિ કહ્યું, તેહના એ અહિઠાણ"-૪

ખૂબ જ સુંદર રીતે વેલાઓથી વીંટળાયેલી એવી દ્રાક્ષની ખીણો જેવી સરસ્વતી માતાનું સ્મરણ કરીને સમ્યક્ત્વના સડસઠ બોલની જે મીઠી વાતો છે તેને કહું છું. જે આત્માને જગાડી ભવભ્રમણા મટાડે છે. જે ગુરૂ સમક્તિની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેનો પ્રતિ ઉપકાર થઈ શક્તો નથી. કોડા કોડી ભવ સુધી પણ બધા પ્રકારના ઉપાય કરવા છતાં તે ઉપકારનો બદલો વાળી શકતો નથી. આવો ઉપકાર સમક્તિ દાતા સદ્‌ગુરુનો છે.

જો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી તો ધન, જપ, તપ આદિ ક્રિયાઓ પણ શિવશર્મ એટલે મોક્ષ અપાવી શકતા નથી. તેથી જ સમ્યક્ત્વને જ મુખ્યતા આપવામાં આવી છે. આ પ્રવચનનું-તીર્થંકર ભગવંતના ઉપદેશનું રહસ્ય છે.

દર્શન મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરવાથી આ નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. આને જ નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. તેના આ હવે કહેવામાં આવી રહ્યા છે તે અંગો છે. તેના સ્થાનક છે.

સમ્યગ્દર્શન કારણ, સદ્‌ગુરુદેવ કૃપાળુની વાણી;
સર્વ અપૂર્વ હેતુ નમું, ગુરુ રાજપદે ઉરઉલટ આણી;
સમ્યગ્દર્શન દાયકનો ઉપકાર વળે નહિ કોઈ પ્રકારે;
ટાળી પશુગતિ ને નરકાદિક, મોક્ષ તરુ બીજવાવી વધારે;
સમ્યગ્દર્શનની ઝુરણા સહ, સમ્યગ્દર્શન ચિંતવવા જે;
તે જીવ ત્યાગ વિરાગ વધારી, ગુરુગમ ધારી સુદૃષ્ટિ થતા તે;
સ્વપ્ન વિષે પણ સમ્યગ્દર્શન દૂષિત જે ન કરે સુવિચારી;
તે જીવ સમ્યક્‌ત્વ વિષે રમી, કર્મ ખપાવી વરે શિવનારી-

આમ સમક્તિ દાતા ગુરુના ચરણોમાં વંદન નમસ્કાર કરીને હવે આપણે સમ્યક્ત્વના સડસઠ બોલ શું છે ? તેનો વિચાર કરીએ. તેનો વિચાર કરીને તેમાંથી આદરવા જોગ બોલોને આદરીયે અને છાંડવા યોગ્ય બોલને છાંડીને સમ્યગ્દર્શન પામી તેને નિર્મળ બનાવીએ.

(૧) ચાર સદ્‌હણા

ચઉ સદ્‌હણા, તે લિંગ છે, દશવિધ વિનય વિચારો રે;
ત્રિણિ શુદ્ધિ, પણ દૂષણાં, આઠ પ્રભાવક ધારો રે - ૫
પ્રભાવક અડ પંચ ભૂષણ, પંચ લક્ષણ જાણીએ;
ષટ્‌ જયણા ષટ્‌ આગાર ભાવના, છવ્વિહા મન આણીએ;
ષટ ઠાણ સમક્તિ તણા, સડસઠ ભેદ એહ ઉદાર એ,
એહનો તત્વ વિચાર કરતાં, લહી જે ભવ પાર એ - ૬
ચઉવિહ સદ્‌હણાં, તિહાં જીવાદિક પરમત્થોરે,
પ્રવચન માંહિ જે ભાખિયા, લીજે તેહનો અત્થોરે - ૭
તેહનો અર્થ વિચારીએ, એ પ્રથમસદ્‌હણા ખરી,
બીજી સદ્‌હણા તેહની જે, જાણે મુનિ ગુણ ઝવહરી;

સંવેગ રંગ તરંગ ઝીલે, માર્ગ શુદ્ધ કહે બુધા,
તેહની સેવા કીજીએ જિમ પીજીએ સમતા સુધા - ૮
મસક્તિ જેણે ગ્રહી વમ્યુ નિન્હવને અહા છંદારે,
પાસત્થાને કુશીલિયા, વેષ વિડંબક મંદારે - ૯
મંદા અનાણી દૂર છંડો, ત્રીજી સદ્‌હણા ગ્રહી;
પર દર્શનીનો સંગ તજીએ, ચોથી સદ્‌હણા કહી;
હીણા તણો જે સંગ ન ત્યજે, તેહનો ગુણ નવિ રહે,
જ્યું જલધિ જલમાં ભળ્યું ગંગાનીર લૂણપણું લહે - ૧૦

સદ્‌હણા = ૪. લિંગ = ૩. વિનયધર્મ = ૧૦. શુદ્ધિ = ૩. દૂષણ = ૫. પ્રભાવક = ૮. ભૂષણ = ૫. લક્ષણ = ૫. જયણા = ૬. આગાર = ૬. ભાવના = ૬. સ્થાનક = ૬.

આ સડસઠ બોલનો તત્ત્વ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં જીવ પોતાના જન્મ મરણના ફેરામાંથી છુટી જાય છે, જન્મ મરણના ફેરા ટાળવા માટે યોગ્ય બને છે. જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેયની ત્રિપદીનો ઉપયોગ કરી કર્મ બંધથી છુટી જાય છે, કારણ કે આ ભેદ યથાર્થપણે સમજાતાં સમ્યગ્‌દર્શનના કારક બને છે. અને સમ્યગ્‌દર્શન એ મોક્ષમાર્ગમાં દાખલ થવાનું દ્વાર છે.

ચાર પ્રકારની સદહણા - શ્રદ્ધા જેનામાં હોય તે જીવ-અજીવ આદિનો યથાર્થ વિચાર કરી શકે છે, એનો પરમાર્થ સમજો. જ્ઞાની ભગવંતોએ પોતાના પ્રવચનમાં જે કહ્યું છે તેને યથાર્થ જાણી તેનો અર્થ સમજો. ભગવંતોએ ફરમાવેલ પ્રવચનનો અર્થ વિચારણામાં લેવામાં આવે અને શ્રદ્ધા કરવામાં આવે તો તેને સત્ શ્રદ્ધા કહેવામાં આવી છે. જે પ્રથમ સદ્‌હણા છે.

જે મુનિ-ગુણને પારખીને સંવેગ રંગમાં રમણતા કરી રહ્યા છે

અને શુદ્ધ માર્ગનું આચરણ કરી રહ્યા છે તેની સેવા-વૈયાવચ્ચ કરો. કે જેથી સમતાભાવ-સામ્યભાવ-ઉદાસીનભાવ જાગૃત બને. એ બીજી સદ્‌હણા-ગુણીની શુશ્રુષા કહેવામાં આવે છે.

જે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને વમી નાખે છે તેવાં નિન્હવ, સ્વચ્છંદી, ઉત્સૂત્ર પ્રમાણે વર્તનારા, ચારિત્રનો ભંગ કરનારા કે જે વેષને વગોવે છે તેવા મંદ બુદ્ધિવાળા અને અજ્ઞાનીઓનો સંગ છોડી દો અને ત્રીજી સદ્‌હણા સુ-શ્રદ્ધાને ધારણ કરો.

પર દર્શન-મતાગ્રહીનો સંગ ત્યાગવો એ ચોથી સદ્‌હણા-શુદ્ધતાની સક્ષક રૂપ સદ્‌હણા (શ્રદ્ધા)ને ધારણ કરો.

જે હીન વ્યક્તિત્વનો ત્યાગ કરતો નથી તેનામાં કોઈ ગુણ ટકી શક્તો નથી. જેમ ગંગાનું જળ-સમુદ્રમાં ભળવાથી ખારાશને ગ્રહણ કરે છે અને પોતાનું અસ્તિત્વ ગુમાવે છે. તેમ હીન વ્યક્તિઓનો સંબંધ સાધકને નુકસાનકારક બને છે. આ ચાર પ્રકારની શ્રદ્ધાને જે ગ્રહણ કરે છે તે સમ્યગ્દર્શી થાય છે.

૧. પરમાર્થ સંસ્તવ

તાત્વિક જીવાજીવાદિ પદાર્થો તેમનો પરિચય કરવો. પરિચય એટલે તાત્પર્યપૂર્વક જીવાદિ પદાર્થોને જાણવાનો અભ્યાસ કરવો.

પોતે આત્મસ્વરૂપ છે, પણ તે આત્મસ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ ભાન થાય ત્યારે જ તે તરફ લક્ષ રાખીને આપણી પ્રવૃત્તિ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી આપણી સર્વ વિપરીત પ્રવૃત્તિ લક્ષ વિનાના ફેંકેલા બાણની માફક નિરર્થક છે. પ્રથમ આત્માનું જ્ઞાન કર્યા પછી જ તે બંધાયેલો છે અને તેને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરી શકાય છે.

રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ જે જે દેખાય-અનુભવાય તે તે અજીવ જડ પદાર્થ છે. આનાથી વિપરીત જે બાકી રહે છે. જેમાં જ્ઞાનશક્તિ છે. જેમાં જાણવાની શક્તિ છે. આ સર્વ જડ પદાર્થને જાણવાનું બળ જે ધરાવે છે. આ સર્વ જડ પદાર્થોની સત્તાનો નિર્ણય જેનાથી થઈ શકે છે તે આ સર્વ પદાર્થોને જાણનાર આત્મા છે.

આ દેહાધિષ્ઠિત આત્મા મનની વૃત્તિઓ દ્વારા જ્યારે અભિમાનપૂર્વક, શુભ પ્રવૃત્તિઓ, તન, મન, ધન દ્વારા કરે છે ત્યારે તે જે કર્મ દલીયાંને એકઠાં કરે છે તેને પુણ્ય કહે છે.

જ્યારે મનની વૃત્તિઓ દ્વારા અશુભ કાર્યમાં શરીરાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમાં રહેલી રાગ, દ્વેષાદિની મલીનતાના પ્રમાણમાં, અભિમાન આદિની આશક્તિ દ્વારા પ્રવૃત્તિ થાય છે ત્યારે ગ્રહણ કરેલ કર્મ અણુઓને પાપ કહે છે.

રાગાદિ પરિણામથી મન, વચન, શરીરના યોગદ્વારા પુદ્‌ગલ પરમાણુંનું આવવું થાય છે તેને સામાન્ય રીતે આશ્રવ કહે છે. આ આશ્રવ શુભાશુભ દ્વારા જુદાં જુદાં ફળ આપે છે ત્યારે તેને પુણ્ય, પાપ કહે છે. જે સુખ દુઃખના ફળોરૂપે અનુભવાય છે.

રાગ દ્વેષાદિ અશુદ્ધતાના નિમિત્તથી આવેલ આશ્રવરૂપ કર્મ અણુઓનું આત્મપ્રદેશ સાથે સંબંધીત થવું તેને બંધ કહે છે. આ સત્તામાં બંધિત થયેલાં કર્મ અણુઓ ઉદય આવી જીવોને વિવિધ પ્રકારના અનુભવો કરાવે છે. સુખ, દુઃખ, હર્ષ, શોક, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યશ, અપયશ, ઉંચ, નીચ, ધનાઢય, ગરીબ, દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારકી ઇત્યાદિ અનુભવો કરાવતાં, આત્મભાન ભૂલાવી, હર્ષ, શોક કરાવી, અભિમાન દ્વારા નવીન બંધ કરાવે છે. આત્મસ્વરૂપના અજ્ઞાનને લઈને અજાગૃત દશાની પ્રવૃત્તિ બંધરૂપ થાય છે. જાગૃત દશાની પ્રવૃત્તિ બંધનમુક્ત કરાવે છે.

આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિ જ્યારે બરોબર હોય છે ત્યારે આવતાં નવીન કર્મ અટકી જાય છે. વિભાવ પરિણમનના અભાવે એટલે રાગદ્વેષાદિપણે પરિણમવાના અભાવવાળી જે આત્મસ્થિતિ હોય છે તેને સ્વરૂપ સ્થિતિ કહે છે. તેમાં કર્મ આગમન થતું નથી તેથી તેને સંવર કહે છે.

આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે વિશ્રાંતિ પામે ત્યારે આત્મબળ એટલે શુદ્ધ આત્મ ઉપયોગની તીવ્ર વિશુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે તે દ્વારા પૂર્વ સંચિત કર્મના અમુક ભાગો ખરી પરી પડે છે તેને નિર્જરા કહે છે. અને સર્વથા તે કર્મ અણુઓનો આત્મપ્રદેશથી વિયોગ થવો, તેને મોક્ષ કહે છે.

જેમ સ્ફટિક રત્નની પાછળ લાલ, લીલો કે પીળો કોઈ કાગળ કે પદાર્થ ઉપાધીરૂપ રાખવાથી તે સ્ફટિક રત્ન લાલ કે પીળા, યા લીલા રૂપે દેખાવ આપે છે. આ ઉપાધી છે, એમ જો કોઈ તેના જાણભેદુ આગળથી જાણ્યું હોય તો તે સ્ફટિક અત્યારે લાલ કે પીળા આદિ રંગ રૂપે દેખાય છે, છતાં તે તેવા રૂપે તાત્વિક રીતે નથી પણ શ્વેતરૂપે છે એમ જાણવારૂપે નિર્ણય થાય છે. છતાં તેના શ્વેતપણાનો ખરો બોધ તો જ્યારે તે ઉપાધી દૂર થાય ત્યારે જ અનુભવાય છે. તેમ આ જીવ જે સ્વભાવિક સ્ફટિકની માફક શુદ્ધ નિર્મલ છે છતાં કર્મ ઉપાધીથી સ્ફટિકની માફક વિવિધ પ્રકારની ઉપાધીવાળો દેખાય છે, તેના શુદ્ધ સ્વરૂપનો બોધ તેવા કોઈ જાણભેદુ જ્ઞાની ગુરૂ દ્વારા આપણને થાય છે ત્યારે આપએ આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપે સ્ફટિકની માફક માનીએ છીએ તથાપિ તેના ખરા શુદ્ધપણાનો અનુભવ તો તે કર્મ ઉપાધી જવા પછી જ થાય છે. આ કર્મ ઉપાધી હોવા છતાં સ્ફટિકની માફક આત્માને ગુરૂના બોધ દ્વારા આપણે શુદ્ધ માનીએ તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થવા જેવું છે. અર્થાત્ તેને સમ્યક્‌દૃષ્ટિ કહે છે અને તે કર્મ ઉપાધીને દૂર કરી આત્માના શુદ્ધ

સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો તે કેવલ જ્ઞાન કે મોક્ષને સ્થાને છે.

આત્મા અને પુદ્ગલો આ બન્નેનું અન્યોઅન્ય પરિણમવાપણું-એટલે આત્મભાન ભૂલાઈને જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તેને લઈને-આ ચૈતન્ય અને જડ એ બે પદાર્થો હોવા છતાં તે મિશ્રણથી પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને બંધ આવાં જુદાં જુદાં રૂપો ખડાં થાય છે. આત્મા આત્મભાવે પરિણમે અને પુદ્ગલ સ્વરૂપે રહે એટલે પોતાને માટે નિર્વાણ થઈ ચુક્યું સમજવું. આત્મા જો આત્મભાવે પરિણમે તો પુદ્ગલમાં એવું કોઈ બળ નથી કે પરાણે આત્માને વળગીને આ ઉપાધીઓ વિભાવ દશાઓ પ્રગટ કરી શકે.

આત્માને જ વસ્તુ ગતે જાણવાની જરૂર છે. તેને જાણ્યો એટલે બીજું બધું જણાઈ જાય છે. આ માટે જ પહેલી શ્રદ્ધામાં જણાવ્યું છે કે "જીવાદિ પદાર્થોને જાણવાનો અભ્યાસ કરવો."-તે દ્વારા લક્ષ જાણવાથી પોતાના કર્તવ્યની દિશા સમજાઈ શકાય છે. આંહી જે આત્મા કે જીવાદિ પદાર્થની, જે સહેજ રૂપ રેખા દોરવામાં આવી છે તેનો સદ્ગુરુ દ્વારા વિશેષ પ્રકારે અભ્યાસ કરવો.

૨. પરમાર્થને જાણવાવાળાનું સેવન કરવું.

પરમાર્થ ભૂત જે જીવાજીવાદિ પદાર્થો, તેમનો આત્માની સાથે કેવા પ્રકારે સંબંધ થાય છે, અને તેનો વિયોગ એટલે છુટકારો કેમ થાય ? આ વાતને જાણવાળા આચાર્ય-સદ્ગુરુ તેમની સેવા કરવી. આ સેવાનું ફળ વસ્તુતત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન કરવું તે છે.

આ આચાર્ય કે ગુરૂ તે તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનારા-અનુભવનારા હોવા જોઈએ. અનુભવ વિના એકલા શાસ્ત્રપાઠી-ગુરૂઓ તે તત્વોનાં ખરાં રહસ્યોને જાણી શકતા નથી. તેમ એકલા ક્રિયાકાંડમાં જ મગ્ન થયેલા ગુરૂઓ પણ તત્ત્વના ખરા રહસ્યને જાણી શકતા નથી. શાસ્ત્રજ્ઞાન અને ક્રિયામાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ આ બન્ને દ્વારા જેમણે

સ્વાનુભાવવાળો બોધ મેળવેલો હોય છે તેવા ગુરૂઓજ મનુષ્યોને યોગ્ય રસ્તે આગળ દોરવી શકે છે.

આવા ગુરૂઓ આપણને એટલે તેમની નિશ્રાએ ગયેલા શિષ્યોને શું બોધ આપે છે તે તેનો અનુભવ લેનારને જ ખબર પડે છે. પથ્થર જેવા હૃદયવાળાને પણ નવપલ્લવીત કરી આપે છે. મતલબ કે આત્મસ્વરૂપ ઓળખાવી, કર્મબંધન ન થવાની અને નિર્લેપ રહેવાની કુંચીઓ તેઓ બતાવે છે. ખરા માર્ગના રહસ્યોને તેઓ બતાવીને આગળ માર્ગ તરફ તેઓ ખેંચે છે; માટે તેવા ગુરૂઓની સેવા કરવી. આંહી સેવાનો ખરો અર્થ તેમના વચન ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાન રાખવું અને તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરવું. ટુંકામાં કહીએ તો તન, મન તેમને અર્પણ કરી દેવું. પ.કૃ. દેવ પણ કહે છે કે .

તનસે, મનસે, ધનસે, સબસે ગુરૂદેવકી આન સ્વઆત્મબળે,
તબ કારન સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો.

જ્યાં સુધી પૂર્ણ આધિનતા નથી આવતી ત્યાં સુધી નિર્મળતા નથી થતી. અને નિર્મળતાના અભાવે તેમના વચન પ્રમાણે વર્તન કરવાની ઈચ્છા થતી નથી. માટે જ કહ્યું છે કે પરમાર્થના જાણ આચાર્યાદિ સદ્‌ગુરૂનું સેવન કરવું.

૩. વ્યાપન્ન દર્શન વર્જન

ત્રીજું શ્રદ્ધાન વ્યાપન્ન દર્શન વર્જન, એટલે સમ્યકૂદૃષ્ટિએ અમુક દરજ્જે થયા પછી પ્રબળ મોહના ઉદયને લઈ તે જેણે વમી દીધી છે, એટલે સમ્યકૂદૃષ્ટિપણાના ગુણનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે અને સંસારની મોહજાળમાં જે ફસાયેલ છે તેની સોબત ન કરવી.

કેટલાએક જીવો એવા હોય છે કે મોહના ઉદયને લઈ પોતે ઉત્તમ કોટીમાંથી ભ્રષ્ટ, કે પતિત થયા હોય છતાં અંતરમાં તેમને

પશ્ચાતાપ હોય છે. પોતે પોતાની ભૂલ કબુલ કરે છે. પોતાની નબળાઈ પોતે સમજે છ, તેવાઓને માટે તો આગળ વધવાનો રસ્તો ઉઘાડો છે. તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધાન નથી બેસતું, તથાપિ તેવાઓ મધ્યસ્થભાવે રહીને સત્યને સમજવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેઓ તો તે સ્થિતિમાંથી આગળ પાછા વધી શકે છે. પણ જેઓનાં હૃદયમાં તીવ્ર કષાયનો ઉદય થયેલો હોય છે તેઓ તો પોતે પતિત થયા હોય છે છતાં, પોતાના સહવાસમાં આવનારને, થોડી ઘણી શ્રદ્ધાવાળાને પણ અનેક પ્રકારની કુયુક્તિઓથી પતિત કરી નાખે છે. માટે જ આંહી કહેવામાં આવ્યું છે કે જેઓએ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ એટલે આત્મશ્રદ્ધાન-આત્મપ્રેમનો ત્યાગ કર્યો છે અને તેને લઈને જ જેને આ દુનિયાના પદાર્થોમાં સુખ ભાસ્યું છે-સત્ય જણાયું છે તેવા વિપરીત દૃષ્ટિવાળા મનુષ્યોની સોબત ન કરવી.

મોહની કર્મની પ્રબળતા થયા સિવાય સત્ય માર્ગથી-સમ્યક્‌ દૃષ્ટિની સ્થિતિમાંથી પતિત થવાતું નથી. આ સમ્યક્‌દૃષ્ટિથી પતિત થયેલ મનુષ્ય, મોહના જોરને લઈ, પોતાના દોષો છુપાવવા નિમિત્તે, નિર્દોષને પણ સદોષ રૂપે વર્ણવે છે. સુખકારી ધર્મ, ગુર્વાદિકને પણ દુઃખરૂપે કથન કરે છે. પોતે તો પતિત થયેલ છે પણ બીજાને પણ સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે છે. માટે તેવાઓની સોબત ન કરવી. સોબત તેવી અસર થયા સિવાય રહેતી નથી. એટલે તેવાઓની સોબતથી દૂર રહેવું તે શરૂઆતના આત્મધર્મના અભ્યાસીઓને માટે યોગ્ય છે.

૪. કુદર્શનવર્જન

મિથ્યાત્વીઓની સોબત ન કરવી. જેને સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત નથી થઈ તે મિથ્યાત્વી કહેવાય છે. પહેલામાં અને આમાં એટલો તફાવત છે કે પહેલાએ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરીને તેનો ત્યાગ કર્યો છે. તેનાથી પતિત થયેલ છે. અને આ મિથ્યાત્વીએ તો હજી સુધી તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ

મેળવી પણ નથી. ધર્મ એ શું વસ્તુ છે ? તેની જરૂરીયાત શા માટે છે ? તે સિવાય આપણને શું નુકશાન થાય છે? વિગેરે સંબંધી તેને કાંઈ વિચારો જ આવતા નથી. આત્મદૃષ્ટિ ખીલવ્યા સિવાય કેવળ ક્રિયાકાંડમાં મચી રહી શુભ આશ્રવનો વધારો કરતો રહે છે. જેનાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે તે ન સમજતાં ઉલટું ધાર્મિકપણાનું અભિમાન રાખે જાય છે. ક્રિયાના અભિમાનને લઈ જ્ઞાની પુરૂષોની નિંદા પણ કરે છે. જ્યાં સુધી આત્માને ઓળખી, આત્માનો લક્ષ રાખી, વિશુદ્ધ થવાને ક્રિયા કરાતી નથી ત્યાં સુધી તે મિથ્યાત્વી ગણાય છે. મિથ્યાત્વ કે જે આત્મભાવથી વિપરિત છે તેને પોષણ આપતોજ રહે છે. અમુક મત, પંથના આગ્રહો છે તે પણ મિથ્યાત્વ જ છે. એક સત્ય સ્વરૂપ આત્મા તેને વિશુદ્ધ કરવા, તેને સમજવા, જેટલા જેટલા પ્રયત્નો કરાય છે, જે જે ક્રિયાઓ કરાય છે, જે જે સદ્‌ગુણોનું સેવન કરવામાં આવે છે., તે સર્વ સમ્યક્ ક્રિયા છે. તે કરનાર સમ્યક્‌દૃષ્ટિ છે. અને આત્મા સિવાય, આત્માની વિશુદ્ધિ કરવા સિવાય, વિષયોના પોષણને માટે માન પાનની તૃપ્તિ માટે, મત કદાગ્રહો વધારવા નિમિત્તે, મનાવા પૂજાવાની ઈચ્છાને લીધે, રાગદ્વેષ કે અભિમાનપૂર્વક આત્મલક્ષ ભૂલાઈને જે જે કર્મો કરવામાં આવે છે તે સર્વે મિથ્યાત્વની ક્રિયા છે અને બંધનને માટે થાય છે.

આવા મિથ્યાત્વીઓની સોબત કરવી નહિ. તેમની સોબત કરતાં જે કોઈ અંશે આપણામાં સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રગટ થઈ હોય છે, અથવા તે પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા પ્રગટ થઈ હોય છે તે સર્વ નાશ પામે છે. મિથ્યાત્વીઓની સોબતથી મનુષ્યો પોતાનો પવિત્ર ગુણ ખોઈ બેસે છે અને ઉલટા પોતામાં દુર્ગુણોના સંચય કરી લે છે.

હજી જેઓ આત્મજાગૃતિમાંથી મજબુત સ્થિર થયા નથી, તેવાઓને માટે તો આ પ્રતિબંધની વાડની જરૂરીયાત છે. કારણ કે યુક્તિ કરતાં કુયુક્તિઓ કેટલીક વખત બળવાન હોઈ સામા મનુષ્ય

ઉપર અસર કરી નાખે છે. જે મનુષ્યો આત્મનિશ્ચયમાં મજબુત થયેલ છે તેવાઓને માટે તો આ મિથ્યાત્વીઓની સોબત ત્યાગ કરવાનું કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. તે તો પોતાના સત્યની પ્રબળતાને લઈ સામાનું મિથ્યાત્વ પણ દૂર કરી ઉલટો તેને સન્માર્ગ તરફ ખેંચી લાવશે. એટલે તેના ઉપર આ આજ્ઞાની જરૂર નથી.

આ ચાર શ્રદ્ધાનમાં પહેલાં બે શ્રદ્ધાન, તત્ત્વનું જ્ઞાન કરવાનો અભ્યાસ કરવો અને તત્ત્વના જાણનાર ગુરૂની સેવા કરવી તે પોતાને સમ્યક્‌દૃષ્ટિ ન થઈ હોય તો થવાનાં નિમિત્તો છે. જો સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થયેલી હોય તો તેને પોષણ આપનાર ઉત્તમ મદદગાર સહાયકો છે. પાછળનાં બે નિમિત્તો સમ્યક્‌દૃષ્ટિથી પતિત થયેલની સોબત ન કરવી, અને મિથ્યાત્વીની સોબન ન કરવી તે. પોતાના સમ્યક્‌ દૃષ્ટિ ગુણનો બચાવ કરનાર છે. તથા ઉત્પન્ન થયેલ થોડા પણ ગુણનું રક્ષણ કરાવનાર છે. માટે આ ચારે શ્રદ્ધાનો વિશેષ ઉપયોગી હોઈ તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની ખાસ જરૂર છે.

(૨) ત્રણ લિંગ

ત્રિણ લિંગ સમકિત તણા રે, પહેલું શ્રુત અભિલાષ,
જેહથી શ્રોતા રસ લહે રે, જેહવો સાકર દ્રાખ રે,
પ્રાણી! ધરીએ સમકિત રંગ, જિમ લહિએ સુખ અભંગ રે, પ્રાણી. ૧૧

તરુણ સુખી સ્ત્રી પરવર્યો રે, ચતુર સુણે સુરગીત,
તેહથી રાગ અતિ ઘણો રે, ધર્મ સુણ્યાની રીત રે, પ્રાણી. ૧૨

ભૂખ્યો અટવી ઊતર્યો રે, જિમ દ્વિજ ઘેબર ચંગ,
ઈચ્છે તિમ જે ધર્મને રે, તેહિજ બિહુ લિંગ રે. પ્રાણી. ૧૩

વૈયાવચ્ચ ગુરૂદેવનું રે, ત્રીજું લિંગ ઉદાર,
વિદ્યા સાધક પરિ કરે રે, આલસ નવિય લગાર રે. પ્રાણી. ૧૪

સમ્યક્ત્વના ત્રણ લિંગ કહ્યા છે. (૧) શ્રુત સાંભળવાની રુચિ કે જેના વડે શ્રોતા આનંદ રૂપી મધુર રસને ગ્રહણ કરે છે, જાણે કે તેણે સાકર અથવા દ્રાક્ષ ખાધી હોય અને જે મીઠાશનો આનંદ લે તેનાથી અનેક ગણી મીઠાશ આ સત્ શ્રુત સાંભળવાથી આવે છે. માટે હે પ્રાણી ! સમક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત થાય તેમ વર્તવું જોઈએ.

(૨) જેમ યુવાન-તરુણ પોતાની સ્ત્રી સાથે ક્રીડા કરતાં આનંદ મેળવે છે, વિદ્વાન માણસ દિવ્ય સંગીત વિ. સાંભળીને આનંદ મેળવે છે. તેનાથી પણ અનંત ઘણો રાગ-પ્રેમ ધર્મ સાંભળવામાં રાખવો જોઈએ. આ પ્રેમને ધર્મરુચિ લિંગ કહેવામાં આવે છે. ભૂખ્યો માણસ જંગલમાંથી બહાર આવી જવાથી આનંદ પામે છે. બ્રાહ્મણને ઘેબર મળવાથી જેમ આનંદ થાય છે, તેવી જ રીતે જે ધર્મને ઈચ્છે છે તે પણ અવર્ણનીય આનંદને પામે છે. જેને ધર્મરુચિ લિંગ કહેવામાં આવે છે.

(૩) ગુરૂની વૈયાવચ્ચ કરવા રૂપ ત્રીજું લિંગ છે. પ્રમાદ રહિતપણે ગુરૂની વૈયાવચ્ચ કરે અને સાથે સાથે પોતાની સાધના પણ ચાલુ રાખે, જરા પણ આળશ ન કરે.

લિંગ એટલે ચિન્હ-નિશાની. આ ત્રણ જાતના ચિન્હ ઉપરથી સમ્યક્ત્વનો કે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થઈ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરી શકાય છે.

૧. ધર્મ સાંભળવાની જીજ્ઞાસા

પહેલું ચિન્હ ધર્મ સાંભળવાની પૂર્ણ જીજ્ઞાસા હોવી તે છે. આ જીજ્ઞાસા ઘણી જ તીવ્ર લાગણીવાળી હોવી જોઈએ. આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે. જેમાં પ્રબળ ક્રોધ, મન, માયા, લોભનો અભાવ છે તે જ સત્ય ધર્મ છે. આત્માની નિર્મળતા સિવાય

આત્માનો બીજો ધર્મ શું હોઈ શકે ? જેમાં પોતાનું કલ્યાણ રહેલું છે, જેમાં પોતાનો સ્વાર્થ રહેલો છે, અને જે પોતે જ પોતા સ્વરૂપે છે, તે પોતાનું સ્વરૂપ જાણવામાં મનુષ્યોને કેટલી બધી લાગણી હોવી જોઈએ? અનાદિ કાળથી પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલાયેલું છે, જેના અભાવે અનંતકાળથી વિવિધ પ્રકારનાં સુખ દુઃખનો અનુભવ કરતાં અનેક ભવો ધારણ કરવા પડ્યા છે. તે પોતાના સત્ય સ્વરૂપ-રૂપ ધર્મને જાણવાને ઓછી જીજ્ઞાસા શા માટે હોઈ શકે ?

વ્યવહાર ધર્મ - કે જે આત્મધર્મ પ્રાપ્તિના કેટલેક અંશે કારણભૂત છે, તે સાંભળવાના પ્રસંગો તો કેટલીકવાર આ જીવને મળી આવે છે અને તેનાથી વ્યવહાર માર્ગમાં સુખી થવા રૂપ પુણ્યબંધ થઈ શકે છે. પણ ખરેખર કર્મ નિર્જરાના કારણભૂત આત્મધર્મ છે તેની પ્રાપ્તિ થવી, કે તેને સંભળાવનાર આત્માનુભવી-આત્મજ્ઞાની ગુરૂઓ મળવા ઘણા જ મુશ્કેલ છે. તેનો સમાગમ પામીને આત્મ ધર્મ સાંભળવામાં જે પ્રમાદ કરે છે તેના જેવો નિર્ભાગી મનુષ્ય બીજો કોણ હોઈ શકે ?

ધર્મ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા કે આત્મસ્વરૂપ જાણવા માટે, અજ્ઞાન હઠાવવા માટે, અથવા આત્મશાંતિ અનુભવવા માટે જાણવાની કે સાંભળવાની જરૂરીયાત છે.

ધર્મ શ્રવણ કરવા પહેલાં હૃદયને બહુ જ કોમળ બનાવવું જોઈએ. હૃદય ખાંડ જેવું કે કાળી માટી જેવું બનાવવું જોઈએ કે જેમાં ઉપદેશનું પાણી પડતાં-ઉપદેશાકારે-પાણી આકારે એક રસ થઈ જવું જોઈએ. તેવા હૃદયમાંજ ઉપદેશની અસર થઈ શકે છે. બાકી મગશેલીયા પથ્થર ઉપર હજારો વર્ષ સુધી વરસાદ વરસ્યા કરે તોપણ પાણી સુકાતાં કોરો ને કોરો રહે છે અંદર જરાપણ ભેદાતો નથી.

ધર્મ શ્રવણ કરવો તે કાંઈ વ્યવહારની લેવડદેવડ જેવું કામ

નથી કે તેમાં ગમે તેમ ચલાવી લઈ શકાય. આ તો પોતાનું ભલું કરવા માટેનું કામ છે તે તો લાગણીપૂર્વક થવું જોઈએ.

ધર્મ સાંભળવામાં એટલી પ્રબળ ઈચ્છા જોઈએ કે, જેમ કોઈ એક યુવાન પુરૂષ હોય, ધનાદિથી સુખી હોય, પૂર્ણ વિદ્વાન હોય, રાગ રાગણીના તાલ સુરમાં પ્રવીણ હોય, શરીર નિરોગી હોય, યુવાન સ્ત્રીના પરિવારથી પરિવરેલ હોય, અને ત્યાં દિવ્ય ગાયન સાથે નૃત્ય થતું હોય તે સાંભળવામાં તે યુવાન પુરૂષની જેટલી જીજ્ઞાસા હોય-જેટલી પ્રબળ ઈચ્છા હોય, તેના કરતાં પણ અનેકગણી અધિક ઈચ્છા આત્મધર્મ સાંભળવાની હોય ત્યારે તે ધર્મશ્રવણની લાગણી કહેવાય છે. આવી લાગણી વિના ઉપર ઉપરનું, લોકલાજથી કે કોઈ તેવાજ કારણથી ધર્મકથાનું સાંભળવું થાય છે તે સાંભળનારને વિશેષ ફાયદાકારક થતું નથી. માટે ધર્મ સાંભળવામાં પૂર્ણ જીજ્ઞાસા રાખવી.

૨. ધર્મ કરવામાં પૂર્ણ પ્રીતિ.

ગુરૂશ્રી પાસેથી આપણે આપણા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજ્યા એટલે સત્તાનો બોધ થયો. જેમ સ્ફટિકરત્ન સ્વભાવથી શુદ્ધ છે, છતાં તેની પાછળ લાલ, કાળી કે લીલી જેવી કાગળ કે કાચ પ્રમુખની ઉપાધી મૂકી હોય તેવો તે દેખાય છે. આવી જ રીતે સદ્‌ગુરૂ દ્વારા આપણે જાણ્યું કે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય, જ્ઞાન, આનંદસ્વરૂપ છે. પણ અત્યારે તો કામી, ક્રોધી, રાગી, દ્વેષી, અભિમાની, પ્રવૃત્તિ કરનાર વિગેરે અનેકરૂપે ભાસવાનો જ છતાં તે બોધથી એટલો મનમાં નિશ્ચય તો થયો જ કે આ સર્વ ઉપાધીને લઈને જ વિવિધ પ્રકારના આભાસો આપણને દેખાય છે જો આ ઉપાધી દૂર થાય તો આત્મા સ્ફટિકની માફક શુદ્ધ સ્વરૂપ જેવો જાણવામાં આવ્યો છે તેવો અનુભવમાં આવી શકે.

આત્માને જેવા રૂપે જાણ્યો છે તેવા રૂપે અનુભવવા માટે આ મલીન કર્મમળની ઉપાધી દૂર કરવી જોઈએ. મેલથી મેલ કપાય છે. આ ન્યાયે અશુભ કર્મ હઠાવવા માટે હાલ શુભ કર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવી તે વધારે યોગ્ય છે. પુણ્ય તથા પાપ બંધન તરીકે કે ભોગવવા તરીકે બન્ને સરખાં છે, છતાં પુણ્યથી સુખ થાય છે. પાપથી દુઃખ થાય છે. સુખ ગમે છે-પાપ ગમતું નથી. એટલે આ દુનિયામાં રહી દુઃખી થવું તેના કરતાં સુખી થવું તે હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે.

પાપને કાઢી નાખવું તે કામ મુશ્કેલ છે. છતાં પુણ્યને કાઢી નાખવાનું કામ એક અપેક્ષાએ સહેલું છે. તેમજ કોઈ બળવાન રોગાદિને કાઢી નાખવો તે મુશ્કેલી ભરેલું લાગે છે ત્યારે ચક્રવર્તી જેટલું છ ખંડનું રાજ્ય હોય તેનો ત્યાગ કરવો તે સહેલું કામ છે. મતલબ કે પુણ્ય વધારે હશે તો તેને કાઢી નાખવાનું કામ સહેલું છે, ત્યારે પાપને કાઢી નાખવાનું કામ મુશ્કેલ છે. આ કહેવાનો આશય એ છે કે મનુષ્યો આત્મધર્મ સંબંધી કાંઈપણ ન જાણતા હોય તથાપિ પાપનાં કાર્યો કરી તેમણે દુઃખી થવું તેના કરતાં સારાં પુણ્યનાં કાર્યો કરી સુખી થવું તે વધારે ઉત્તમ છે.

આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં ચાલનાર મનુષ્યે પ્રથમ અશુભ કર્મને હઠાવવા શુભ કર્મમાં ઘણો જ વધારો કરવો. કોઈપણ જાતની ઈચ્છા કે આશાથી તે કર્મ કરાતાં હોય તો તો તે પણ એક જાતના બંધન તરીકે પોતાનું ફળ આપ્યા વિના રહેશે નહિ. દુઃખના પ્રસંગોથી આત્મબળ ઘણી સહેલાઈથી બાહાર આવી શકે છે. અનેક વિપત્તિઓ આવી પડવાથી વિચારવાનને તે મુશ્કેલીઓમાંથી બાહાર નીકળવાના માર્ગો જડી આવે છે. બધી બાજુનાં બંધનો દુઃખ વખતે છુટી જતાં હોવાથી તેનું હૃદય બાહ્ય વિષયોથી વિરક્ત બને છે અને તેને લઈને સુખી થવા માટે તે આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં ઘણી સહેલાઈથી

પણ પુર જોશથી પ્રવેશ કરે છે. અને તે એક દૃષ્ટિથી પોતાનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે આ માટે દુઃખ તો ઉપયોગી છે.

છતાં આંહી શુભમાં જે વધારો કરવાનું કહેવામાં આવે છે તે એટલા માટે છે કે, તેના ફળની આશા કે ઈચ્છા રાખ્યા વિના, અભિમાન કે રાગદ્વેષની પરિણિત કર્યા વિના, આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિ સાથે જો સારા કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તો તેથી નવીન બંધ થતો નથી અને પૂર્વના અશુભ કર્મને ધક્કો લાગે છે. અશુભ કર્મ આ શુભ કર્મના ધક્કાથી ખસી જાય છે. અથવા શુભ કર્મ રૂપે બલદાઈ જાય છે. તે માટે આ શુભ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની છે.

જેમ એક નદીના ધરા (ખાડા) માં પાણી ભરાઈ રહેલું હોય છે. તેમાં આવક ન હોવાથી તથા કચરો એકઠો થવાથી તે પાણી ગંધાઈ જાય છે. લીલ ફુલ વિગેરે કારણોથી તે પાણી બગડી જાય છે. તે જ ખાડામાં ચોમાસાના ચાલુ પ્રવાહથી પાણીનો એકદમ તેમાં વધારો થાય છે ત્યારે પૂર્વનું પાણી આ નવા પાણીના ધક્કાથી બહાર નીકળી જાય છે અને તે મેલા પાણીની જગ્યા આ નવુ શુદ્ધ-ચોખું પાણી લે છે. આવી જ રીતે શુભ કર્મની અધિકતાથી જુના ગંધાયેલા પાણી તરીકે સત્તામાં રહેલું પૂર્વનું પાપ ચાલ્યું જાય છે અને તેની જગ્યા પુણ્ય-શુભ પ્રકૃત્તિ લે છે આ શુભ પ્રવૃત્તિ કાંઈ પણ આશા કે ઈચ્છા વિના, અશુદ્ધ અભિમાન રહિત કરાતી હોવાથી, તેમજ આત્મ જાગૃતિપૂર્વક કરાતી હોવાથી દુઃખદાઈ બંધનરૂપ થતી નથી.

અનેક પ્રકારની મલીન ઈચ્છાઓ મનમાં રહેલી હોય ત્યાં સુધી શરૂઆતમાં શુભ કર્મ કરવાની મનુષ્યોને ઘણી જરૂરીયાત છે. આ અશુભ પ્રકૃત્તિ વધારે હોય ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાનની અસર કાંઈપણ થતી નથી, માટે અનેક પ્રકારનાં વ્રત, તપ, જપ, નિયમો ગ્રહણ કરવાં, દાન દેવું અને વિવિધ પ્રકારના પરોપકારો કરવા એ આગળ

વધવાનો ઘણો સારો માર્ગ છે.

આ પરોપકારનાં કાર્યો પોતાની શક્તિ અનુસારે તનથી, મનથી, વચનથી, ધનથી અનેક પ્રકારે કરી શકાય છે. શરીરથી, વચનથી, ધનથી-અને છેવટે કાંઈ ન બની શકે તો મનથી પણ સર્વ કોઈનું સારૂં ઈચ્છો. પણ તમારા પોતાના ભલા માટે, તમારે પોતાને આગળ વધવા માટે તમે સારાં કામ કરો.

જેટલા જોરથી અને જેટલી લાગણીથી તમારો ધર્મકાર્યમાં પ્રયત્ન ચાલુ હશે તેટલા પ્રમાણમાં તમને વહેલો આત્મલાભ મળશે. કર્મ મળ ધોવાઈ જશે. અનાદિકાળથી દુનિયારૂપ અટવીમાં આથડતો આ જીવ, કોઈ વખત ધર્મ પ્રાપ્ત નહિ થયેલો એટલે ધર્મ વિનાનો ભૂખ્યો થયેલ, વળી ધર્મરૂપ ધન વિનાનો એટલે નિર્ધન, તથા પોતે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે એવી ખાત્રી થશે. આત્મધર્મ તરફ સ્વાભાવિક પૂર્ણ પ્રીતિવાળો અને સદ્‌ગુરૂ ધર્મ ઉપદેષ્ટાનો સમાગમ થવા સાથે, આર્ય દેશ, ઉત્તમ કુળ, મનુષ્ય જન્મ, પાંચ ઈન્દ્રિય પૂરી, નિરોગી શરીર, લાંબુ આયુષ્ય અને ધર્મ કરવાના નિમિત્ત ભૂત આ સર્વ સામગ્રી મળ્યા છતાં જો આ જીવ ધર્મકાર્ય કરવામાં પાછળ રહે તો તેના જેવો બીજો નિર્ભાગી કોણ ગણાય ? ધર્મ કરવા તરફ પ્રીતિ હોય તો સમજવું કે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ બરોબર થઈ છે. આંહી વિશેષ એટલો છે કે કોઈ પૂર્વ કર્મના પ્રબળ ઉદયને લઈ આટલે દરજ્જે ધર્મકાર્ય ન કરી શકતો હોય તોપણ તેના મનથી ધર્મ કરવા તરફ પૂર્ણ અભિલાષા તો હોય છે જ. આવી તીવ્ર ધર્મ કાર્ય કરવાની ઈચ્છા સમ્યક્‌દૃષ્ટિનું બીજું ચિન્હ છે.

૩. દેવ ગુરૂની વૈયાવચ્ચનો નિયમ કરવો.

આરાધન કરવા યોગ્ય વીતરાગ-તીર્થંકર દેવ, ગુરૂ આત્મસ્વરૂપમાં જાગૃત થયેલ-તેમની પૂજા તથા વિશ્રામણા (ભક્તિ)

કરવાનો નિરંતરને માટે નિશ્ચય કરવો.

દેવની પૂજા શા માટે કરવી ? અને ગુરૂની વિશ્રામણા-સેવા ભક્તિ શા માટે કરવી ?

વીતરાગ દેવ થવા માટે વીતરાગ દેવની પૂજા કરવી. અને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવા માટે ગુરૂની ભક્તિ કરવી. દેવએ શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્મા છે અને ગુરૂ શુદ્ધ સ્વરૂપનો ઉપાસક આત્મા છે. પહેલા પૂર્ણ છે. બીજા પૂર્ણતાના અભ્યાસી છે. પહેલા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા છે. બીજા પરોક્ષ જ્ઞાનધારક છે.

ગુરૂ-શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ઉપાસક અત્યારે પ્રત્યક્ષ છે. એટલે તેની ઉપાસના આપણાથી અત્યારે થઈ શકે તેમ છે જેની દૃષ્ટિ મનની પાર રહેલ પરમાત્માને જાણવા, સમજવા, અનુભવવાને સમર્થ છે એવા પોતાથી અધિક જાગૃત દૃષ્ટિવાળા ગુરૂની વિશ્રામણા-ભક્તિ કરવી.

શ્રેણિક રાજાએ ભગવાન મહાવીર દેવની બાહ્ય તથા અંતર્ પૂજા કરવાનો નિયમ લીધો હતો. તેમ સમ્યક્‌દૃષ્ટિવાળા જીવોએ તેવો અભિગ્રહ લેવાની જરૂર છે. કહે છે કે, ભગવાન મહાવીર દેવ જે દિશા તરફ વિચરતા હતા, તે તરફની શ્રેણિક રાજા પોતાના મનુષ્યો દ્વારા ખબર નિત્ય મેળવતો હતો. અને પ્રાતઃકાળમાં તે દિશા તરફ દૃષ્ટિ આપી એકસો આઠ સોનાના જવનો સાથીઓ કરી તેમની સ્તુતિ કરતો હતો. વ્યવહારિક પ્રસંગમાં પણ પરમાત્માનું વિસ્મરણ ન થઈ જાય તે માટે પાસેના મનુષ્યોને કાર્ય પ્રસંગે વીરના નામથી બોલાવતો હતો, અને તે દ્વારા પણ પરમાત્મા મહાવીરનું સ્મરણ કાયમ માટે હૃદયથી કે વચનથી મુક્તો ન હતો. જ્યારે જ્યારે વ્યવહારિક પ્રસંગથી તે ફારગત થતો હતો ત્યારે તે વીર પ્રભુના સ્વરૂપમાં પોતાનું મન મેળવી દઈ તદાકાર થઈ રહેતો હતો.

જેટલો વખત તે રાજા મહાવીર પ્રભુના સ્વરૂપમાં લીન થઈ પોતાનું ભાન ભૂલી જતો હતો તેટલો વખત તે મહાવીરપ્રભુના સ્વરૂપે થઈ રહેતો હતો - મહાવીરના સ્વરૂપનોજ અનુભવ કરતો હતો. આ મન, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તદાકારે પરિણમે છે-લીન થઈ જાય છે ત્યારે તેનામાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની શક્તિ આવે છે.

મહારાજ શ્રેણિકનું આંતરજીવન-કે આંતરપરમાત્મપૂજન આવી જાતનું હતું, તે પોતાના મનને ભગવાન મહાવીરના સ્વરૂપમાં ગાળી નાખતો હતો. દેહ સુદ્ધાનું પણ ભાન ભૂલી તે પ્રભુના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તદાકાર થઈ રહેતો હતો. આ કારણને લઈ તેણે તીર્થકર નામકર્મ બાંધ્યું હતું.

જે મનુષ્ય જેની ઉપાસના કરે છે તે તેવા સ્વરૂપે પરિણમે છે-તેવા સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે. કોઈ મનુષ્ય ક્રોધની ઉપાસના કરે છે એટલે અમુક નિમિત્ત પામી પોતાના મનને ક્રોધ આકારે પરિણમાવે છે તેથી તેના આખા શરીરમાં ક્રોધ થઈ આવે છે. મહારાજા શ્રેણિકે ભગવાન મહાવીરના તીર્થકર સ્વરૂપની ઉપાસના કરી હતી. અહોનિશ પોતાને મળતા વખતમાં તેવે આકારે મનને પરિણમાવ્યું હતું. તેનાજ વિચારો કર્યા હતા. તેનીજ ભાવના કરી હતી. તેનાજ દૃઢ સંસ્કારો હૃદય પર પાડ્યા હતા. તેથી તે સ્થિતિને લાયક કારણો મેળવ્યાં હતાં. અને આ કારણોના પરિણામરૂપ કાર્ય તે આગામી ચોવીશીમાં તીર્થંકરપણે ઉત્પન્ન થશે. અને ભગવાન મહાવીર દેવની માફક શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરી સ્વરૂપ સ્થિત થશે.

આ ઉપરથી આપણે પોતાને એ સમજવું છે કે, આપણને જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય અને અત્યારે આપણામાં જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની અનુકુળતાવાળી યોગ્યતા હોય તેનું તે પ્રમાણે આરાધન-પૂજન કરવું. મનને જે જાતનું પોષણ મળે છે-જેવા સ્વરૂપે

પરિણમાવવામાં આવે છે, જેવી વાત મનાવવામાં આવે છે તે તે જાતનું અભિમાન લઈ મન, 'તે તે હું' છું, એમ માને છે. એક વ્યવહારિક દૃષ્ટાંત લ્યો. એક માણસ મજુરીનો ધંધો કરતો હતો. પોતે હુંશિયાર અને ચાલાક હતો. તેને પોલીસની જગ્યાએ નોકરી મળી. તે નોકરી મળી કે તરતજ પોતાને તે પોલીસ માનવા લાગ્યો અને બોલવું, ચાલવું, પહેરવેશ વિગેરે સર્વ પોલીસ પ્રમાણેજ રાખવા લાગ્યો. ગુન્હેગારોને અટકાવવા, શહેર વિગેરેની દેખરેખ રાખવી, કોઈના ઉપર જરૂરીયાત જેટલો હુકમ કરવો, આ સર્વ તે કરવા લાગ્યો. તેનું મન પોલીસ માનતો હતો. લોકો પણ પોલીસ કહેતા હતા, અને કામ પણ પોલીસપણાનું કરતો હતો.

આવીજ રીતે પરમાર્થમાર્ગ તરફ નજર કરીએ તો ત્યાં પણ આજ ક્રમ જણાય છે. જીવ આનો આ છે. શરીર આનું આ છે. મન તેનું તેજ છે. છતાં જેમ જેમ પોતાની શક્તિઓ કેળવાતી જાય છે-વિકાસ પામતી રહે છે, તેમ તેમ તે જુદી જુદી જાતની પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને તે પ્રવૃત્તિના પ્રમાણમાં લોકો તેને જુદાં જુદાં નામ આપે છે, અને અભિમાની મન તે તે હું છું એમ માનતું ચાલે છે. આ સર્વ નામ અને ક્રિયાઓમાં ફેરફાર થાય છે, માટે તે અનિત્ય છે. પણ જે ભીંતના ઉપર આ ચિત્રામણો કઢાય છે. જે આત્મારૂપ આધાર ઉપર આ સર્વ નામ અને ક્રિયાઓ રૂપી ફેરફારો થયા કરે છે તે આત્મા તો તેનો તે જ છે. જેમ જેમ ક્રિયાઓ અને નામ બદલાતાં જાય છે, તેમ તેમ મન પોતાને ઉત્તમ-અધમ વિગેરે માને છે. છતાં આત્મા તો તેનો તે જ છે.

આ સર્વ વિકાસ એ એક જાતનો અભ્યાસ છે. જેવું જેવું આલંબન લઈ તે અભ્યાસ આગળ વધારવામાં આવે છે તેવી તેવી સ્થિતિનો અનુભવ મેળવાતો જાય છે. ઉત્તમ નિમિત્તોને પામી, ઉત્તમ આલંબન લઈ, તે તે પ્રમાણે અનુક્રમે ચડતો જાય છે. દરેક ભૂમિકાનો અનુભવ

કરતો ચાલે છે. મનને તે તે પ્રમાણે પરિણમાવતો જાય છે ત્યારે આ આત્માજ-શ્રાવક, સાધુ, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય, અરિહંત અને સિદ્ધ થઈ શકે છે. સત્તાગતે આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપે છે તેજ આંહી પ્રગટ અનુભવરૂપે સિદ્ધસ્વરૂપ થઈ રહે છે.

દેવ અને ગુરૂની પૂજા કરવી, વિશ્રામણ કરવી, તેનો નિશ્ચય-કે નિયમ ગ્રહણ કરવો તેનું અંતિમ (છેવટનું) પરિણામ આજ છે કે, તે તે રૂપે થવા માટે તે તે સ્થિતિમાં રહેલા મહાન પુરૂષોનું આલંબન લેવું, પૂજા કરવી-ભક્તિ કરવી. માટે ઉત્તમ આલંબન લઈ તે પ્રમાણે, તદાકારરૂપે મનને પરિણમાવવાનો પ્રયત્ન અવશ્ય ચાલુ રાખવો જેના પરિણામે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ રહે છે.

મગધદેશના મહારાજા શ્રીમાન શ્રેણિક રાજાએ પોતાના મનને ભગવાન મહાવીરદેવના સ્વરૂપમાં લીન કરી દીધું હતું. તેના નામનું સ્મરણ અને તેના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન કરવામાં પોતાની સાતે ધાતુને ભેદી નાખી હતી. આખું શરીર મહાવીરના નામને સ્મરણ કરતું હતું. જ્યારે તે મહારાજના સબને (મૃતક દેહને) અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે ચિત્તામાં ભળતા તેના શરીરમાંથી વીર ! વીર !! વીર !!! આવા શબ્દો નીકળતા હતા. આજ આરાધના ! આજ સેવના ! આજ વિશ્રામણા ! આજ ભક્તિ ! આવી રીતનુંજ પરિણમન ! અને તીર્થંકર નામકર્મ આવી તદાકાર ભક્તિથીજ બાંધી શકાય ! ધન્ય છે ! ધન્ય છે !! ધન્ય છે !!! મહાત્માને ધન્ય છે. જેનાં શરીર, વાણી અને મન એકાકાર-એકરસ થઈ રહ્યાં છે.

આંહી કોઈ શંકા કરે છે કે, મનને જ્યારે કોઈ ઉત્તમ ધ્યેયમાં જોડીએ છીએ અથવા કોઈ ઉત્તમ ધ્યેયાકારે પરિણમાવીએ છીએ, ત્યારે બીજા વિચારાંતરો આવીને તે ચાલુ પ્રવાહને તોડી નાખી, મનનું બીજા વિચારાંતરોમાં ઘસડાઈ જવું થાય છે. આનું કારણ શું હશે ?

આનો ઉત્તર એ છે કે, તમે પોતે જે જે ભાવનાઓ કરી છે, જે જે વાસનાઓને પોષણ આપ્યું છે, જે જે ઈચ્છાઓને નિમંત્રણ આપ્યું છે, તે તે ભાવનાઓ-વાસનાઓ કે ઈચ્છાઓ વખત આવ્યે તમારી આગળ હાજર થાય છે.

કાંઈક પરમાત્મસ્મરણ, ધ્યાન, પૂજન કે ઉત્તમ ક્રિયાઓમાં એકાગ્ર થતા હોઈએ ત્યારે જ શા માટે આવે છે અને બીજા વખતે કેમ નથી આવતી ?

આનો ઉત્તર એ છે કે, આ વિચારો તો નિમંત્રણ કરી જમવા બોલાવેલા તમારા માનવંતા પરોણા છે. તમારા અંતઃકરણની નિમંત્રણાની ઈચ્છાઓ-વાસનાઓને તમારી આગળ રજુ કરતા હોય તેમ તમારી આગળ ખડા થાય છે. તે કહે છે કે તમે અમને ઘણીવાર યાદ કરતા હતા. વારંવાર અમને બોલાવતા હતા માટે આ વખતે અમે આવ્યા છીએ. મતલબ કહેવાની એ છે કે મલીન વાસનાઓરૂપ મફતનો માલ, શુભકાર્ય કર્યા વિના એકલા વિચારોથી ફલ મેળવી લેવાની ઈચ્છાઓ તે આપણા ભલા કામમાં કેવળ વિઘ્નરૂપ થાય છે.

તમે તમારા વિચારોનું પૃથક્કરણ કરશો તો તમને સમજાશે કે જે વિચારોને તમે વધારે વખત પોષણ આપ્યું છે, જેની તમે પ્રબળ ઈચ્છા કરી છે, વારંવાર જેનું સ્મરણ કર્યું છે, જેમાં વધારે વખત દીલ ચોટાડ્યું છે, તે જ જાતના વિચારો તમને આવા ધર્મક્રિયાના વખતમાં હેરાન કરવા આવતા માલુમ પડશે.

ધાર્મિક ક્રિયાના ચાલુ વખતમાં વિચારો આવવાનું બીજું કારણ એ સમજાય છે કે, તમે અત્યારે ઉત્તમ વિચારોમાં, દેવપૂજનમાં, ઈષ્ટદેવના સ્મરણમાં, મનની એકાગ્રતામાં કે ઉત્તમ ધ્યેયાકારે પરિણમવાની ઉત્તમ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરી રહ્યા છો આ ક્રિયામાં એક જાતનું પ્રબળ જોર છે. તેને લઈને તમારા તરફ શુભ પુણ્યનાં

પુદ્ગલો ખેંચાઈ આવે છે. તથા આ જાગૃતિપૂર્વક અભિમાન રહિત કરાતી ક્રિયામાં એક જાતની અગ્નિ રહેલી છે.-ગરમી રહેલી છે તે ગરમીને લઈને પૂર્વના મલીન સંસ્કારવાળા અશુભ પુદ્ગલો પીગળવા માંડે છે અને આત્મપ્રદેશથી ખસવા માંડી છે. તેનાથી સત્ય સ્વરૂપની ગરમી સહન થતી ન હોવાથી હવે તમારી પાસેથી ભાગવા માંડે છે. એ નાસતાં નાસતાં પોતાનું સ્વરૂપ તમને દેખાડતા જાય છે. તમને કહેતા જાય છે કે હવે અમે જઈએ છીએ. અમારી મુદત પુરી થઈ ગઈ છે. આ સ્થાન હવે અમારે રહેવા લાયક રહ્યું નથી એટલે હવે અમે જઈએ છીએ.

આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિથી કર્મો નિર્જરી જાય છે. એ વાત અનુભવ તથા શાસ્ત્રસિદ્ધ છે. અને તેવા હલકા વિચારો ચાલ્યા જાય છે તે આ આંખથી જોઈ શકાય તેવા નથી, છતાં પવિત્ર મનવાળાને, વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને તે આંતર દૃષ્ટિથી દેખાય છે-અનુભવાય છે. જાગૃતિ વિનાના અને મલીન મનવાળાને તે વિચારો આવે છે કે જાય છે તેનું ભાન હોતું નથી.

જાગૃતિપૂર્વક અભિમાનરહિત કરાતી ક્રિયામાં રહેલી ગરમી સંબંધી આ વાત થઈ. હવે ઓછી જાગૃતિવાળી પણ શુભ ક્રિયામાં-જાપમાં-કે તેવીજ માનસિક ક્રિયામાં પણ બીજી જાતનું જોર હોય છે તેને લઈને શુભ પુણ્યનાં પુદ્ગલો પોતા તરફ આકર્ષાય છે. તેને રહેવાને માટે સ્થાન તો જોઈએ જ. આ શુભ ક્રિયાના જોરથી આવેલાં પુણ્ય પુદ્ગલોના ધક્કાથી, જુનાં મલીન વાસનાવાળાં પુદ્ગલો-અશુભ પાપનાં પુદ્ગલો ઠેલાય છે. બાહાર નીકળે છે. દેખાવ આપી વિસર્જન થાય છે. તેને લઈને પણ ઉત્તમ ક્રિયા કરતા હોઈએ તે વખતે આપણને હલકા વિચારો આવે છે. પણ આવા ચાલુ ક્રિયા સિવાયના નિરૂપયોગી વિચારો આવે તોપણ તમારે ગભરાવું કે અકળાવું નહિ-હિમ્મત હારી નાસીપાસ ન થવું. પણ તે વખતે ચાલુ વિચાર,

જાપ, ધ્યાન કે કોઈ તેવી જ જે ક્રિયા કરતા હો તે ક્રિયા બંધ કરીને તરત જ તે આવેલા વિચારને પકડીને વિવેકજ્ઞાનથી તેને છિન્નભિન્ન કરી નાખી, તેનુ નિરૂપયોગીપણું, તેનાથી થતા નુકશાન વિગેરેની મનને ખાત્રી કરી આપવી. જો આવી ખાત્રી મનને કરાવી આપ્યા સિવાય તે વિચારને એમને એમ ચાલ્યા જવા દેશો તો હમણાં જાગૃતિ અને ચાલુ ક્રિયાના બળને લઈ તમને હેરાન નહિ કરે પણ તેણે ઘર દીઠેલું હોવાથી સહજ નિમંત્રણ કરતાં, એટલે તેવું કોઈ નિમિત્ત મળતાં તમે તેને યાદ કરતાં તે ટેવાઈ ગયેલા હોવાથી તરત આવીને હાજર થશે. અને તે વખતે વિચારાદિનું બળ તમારૂં મંદ હશે, તમારી આત્મજાગૃતિ ઓછી હશે, તો પાછો તે તમને વિશેષ પ્રકારે હેરાન કરશે, અને હલકી વાસના ઉત્પન્ન કરાવી તેમાં તે પ્રવૃત્તિ કરાવશે. આ માટે તે વિચારને તમારે આખા ને આખા જવા ન દેવા પણ પ્રતિપક્ષી વિચારોથી તેનો કચડઘાણ કાઢી, ખોખરા કરી કાઢી મૂકવા કે જે ફરીને તમારી પાસે આવતાં વિચાર કરે.

આ ઠેકાણે તમારે ગફલતમાં ન રહેવું. તમારી કસોટી કરવા માટે પણ વિચારાંતરો આવે છે. તમે કેટલા આગળ વધ્યા છો ? તમારામાં વિચારાંતરોને કાઢી શકવાનું કેટલું બળ આવ્યું છે ? તેની કસોટી માટે પણ વિચારાંતરો આવે છે. જુઓ કે આવા વિચારો પણ સત્તામાં મલીન વાસના હોય તોજ આવે છે સત્તામાંથી મલીનતા સર્વથા નીકળી ગઈ હોય તો વિચારાંતરોને તમારી મરજી સિવાય તમારી પાસે આવવાનો જરાપણ હક નથી. આવી શકે જ નહિં. એટલે જે આવે છે તે તમારી પાસેના જ વિચારો આવે છે.

ગમે તે કારણથી વિચારાંતરો આવતા હોય તથાપિ તેને કાઢવાને માટે શુભ કે શુદ્ધ લાગણીઓ વધારો. વિચારજાગૃતિ રાખો. આત્મબળ વધારો. ઉત્તમ લાગણીઓને પોષણ આપો. અને વિચારથી વિચારોને-હલકી વાસનાઓને-ઈચ્છાઓને તોડી નાખો.

આ ત્રણ લિંગને યથાતથ્ય સમજીને જે આદરે તે અવશ્ય સમકિતને પ્રાપ્ત કરે અને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધી જાય.

(૩) દશ પ્રકારનો વિનય ધર્મ

અરિહંત તે જિન વિચરતાજી, કર્મ ખપી હુઆ સિદ્ધ,
ચેઈય જિન પડિમા કહીજી, સૂત્ર (શ્રુત) સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ,
ચતુર નર ! સમજો વિનય પ્રકાર, જિમ લહિએ સમકિત સાર. ચતુર. ૧૫

ધર્મ ક્ષમાદિક ભાખિયોજી, સાધુ તેહના રે ગેહ,
આચારજ આચારનાજી, દાયક નાયક જેહ. ચતુર. ૧૬

ઉપાધ્યાય તે શિષ્યને જી, સૂત્ર ભણાવણહાર,
પ્રવચન સંઘ વખાણીયેજી, દર્શન સમકિત સાર. ચતુર. ૧૭

ભગતિ બાહ્ય પ્રતિ પ્રત્તિથીજી, હૃદય પ્રેમ બહુમાન,
ગુણ થુતિ અવગુણ ઢાંકવાજી, આશાતનની હાણ. ચતુર. ૧૮

પાંચ ભેદ એ દશ તણો જી, વિનય કરે અનુકૂલ,
સીંચે તેહ સુધારસે જી, ધર્મ વૃક્ષનું મૂલ. ચતુર. ૧૯

- હે ચતુર સાધક ! વિચરતા જિનેશ્વરને અરિહંત (૧), કર્મને ખપાવી મોક્ષે પધારી ગયા તે સિદ્ધ ભગવંત (૨), જિનેશ્વરની પ્રતિમા (૩), સત્ શાસ્ત્રરૂપી શ્રુત (૪) નો એવી રીતે વિનય કરવો કે જેથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય. એટલે કે યથાર્થપણે વિનયને સમજીને તે પ્રમાણે વિનયાન્વિત થવું કે જેથી સમકિત રત્નને પ્રાપ્ત કરી શકાય.

ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, મુક્તિ (ઈચ્છા નિરોધ), તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, આકિંચન્ય, તથા બ્રહ્મચર્ય રૂપી દશ પ્રકારનો ધર્મ (૫) કહ્યો છે કે જેને સાધુઓ હમેશા ઈચ્છે છે અને આદરે છે.

આચાર્ય (૬) જે આચાર પાળે છે અને આચાર પળાવે છે તે સંઘના નાયક કહેવાય છે. માટે તેમનો પણ વિનય કરવો.

ઉપાધ્યાય (૭) તે શિષ્યને સૂત્રનું જ્ઞાન આપનાર છે, તેમજ અષ્ટ પ્રવચન માતા રૂપ સંઘ છે તેનું બહુમાન કરવું કે જેથી સમ્યક્‌દર્શન રૂપી સાર તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય.

હૃદયમાં બહુમાન પૂર્વક પ્રેમથી ભક્તિ-પ્રતિરૂપ ભક્તિ (૯) કરવી, ગુણી અને ગુણોની સ્તવના-સ્તુતિ કરવી તેમજ બીજાના દોષો જોવામાં આવ્યા હોય તો પણ ખુલ્લાં નહીં કરતાં ગોપવી દેવાં (૧૦) આમ કરવાથી આશાતનાના પાપકર્મથી બચી જવાય છે અને આગળ વધી શકાય છે.

૧. દર્શન વિનય.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ અને સંઘનો વિજય

સંઘ, સાધુ, ધર્મ, શ્રુતજ્ઞાન, ચૈત્ય, સિદ્ધ, અરિહંત, સમ્યક્‌દૃષ્ટિ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય-આ દશનો વિનય કરવો તેને દર્શનવિનય કહે છે.

સમ્યક્‌દર્શન જેનામાં પ્રગટ થયું છે તેનામાં આ વિનય હોય છે. આ અત્યંત માનસીક લાગણીવાળો બાહ્ય અને આંતરવિનય તેવી સમ્યક્‌દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યોમાં હોય છે, માટે તેનું નામ દર્શનવિનય રાખવામાં આવેલ છે.

વિનય શા માટે કરવો ? ઉત્તર એ છે કે વિનય એ, જેના તરફ કરવામાં આવે છે, તેના ગુણ તરફ કે ગુણોમાં આપણી પૂર્ણ પ્રીતિ છે તેને સૂચવનારી એક પ્રકારની લાગણી છે. તે ગુણો યોગ્ય છે, હિતકારી છે, આપણું કલ્યાણ કરનાર છે, આપણને રૂચે છે, તે ગુણો અમારામાં આવે તો ઠીક. આ હેતુથી તે ગુણોને ધરાવનારા મહાન પુરૂષોની આગળ આપણે તન, મન અને ધનને અર્પણ

કરી, તેના તરફ પૂજ્યબુદ્ધિ ધારણ કરી, આ તન, મન, ધન તેમના ઉપયોગમાં આવે તો પોતાને કૃતાર્થ માની તેમની સેવા ભક્તિ કરવી અને તેમના પ્રગટ થયેલા સદ્‌ગુણો તેમની કૃપા અને આપણા પ્રયત્ન દ્વારા આપણામાં પ્રગટ કરવા આ વિનય કરવાનો હેતુ છે

ખરી રીતે તપાસીએ તો આપણે જે સ્થિતિમાં હોઈએ, તે સ્થિતિની લાયકાતના પ્રમાણમાં જ આપણે મહાન પુરૂષોની ખરી ઓળખાણ કરી શકીએ છીએ. જેટલા પ્રમાણનું પાત્ર હોય તેટલા પ્રમાણમાંજ તેમાં પ્રકાશ પડે છે. તેટલા પ્રમાણમાંજ વસ્તુની ઓળખાણ થાય છે. અહોનિશ આત્મ વિચાર કરનાર, સત્સંગ કરનાર, હૃદયને પવિત્ર કરનાર, તેનું અનુકરણ કરનાર, તેવા મહાન પુરૂષોના સંગમાં આવનાર મનુષ્યજ ઉંચી કોટીના મનુષ્યોને ઓળખી શકે છે, અને તેથી જ તે હૃદયના બહુમાનપૂર્વક તેઓનો વિનય કરી શકે છે.

અધિકાર સિવાય જ્ઞાનીને ઓળખી ન જ શકાય. જ્ઞાનીઓ જીવતા નાગ જેવા છે. લોકોને તે ડસે છે, એટલે વચનદ્વારા તેમની અજ્ઞાનતા ભરેલી માન્યતાને તોડી પાડે છે. લોકોને તે ઝેર ભરેલા સાપ જેવા જ્ઞાનીઓ લાગે છે. તેમના ચાલુ વ્યવહારીક પ્રપંચમય જીવનથી તેઓ વિરૂદ્ધ એટલે જુદીજ જાતનું વર્તન કરે છે, અને લોકોને તે ગમતું નથી. પરિણામે તેમની નિંદા કરે છે. કેટલાક તો આગળ વધીને તેને મારી નાખવા સુધીના પ્રપંચો કરે છે. પણ તે દેહ છોડી ગયા પછી તેના વચનો સાંભરે છે. પછી તેની છબીઓ બનાવીને પૂજે છે. જયંતિઓ ઉજવે છે. પણ જીવતા મહાત્મા મળ્યા છતાં જેનાં કલ્યાણ ન થયાં તે પછી તેમની છબીને પૂજે કે જયંતિઓ ઉજવે શું કલ્યાણ થાય ? કારણ તેના ઉપર જે શ્રદ્ધા છે તે તાત્વિક નથી. પોતે વિચારપૂર્વક નિર્ણય કરીને કરી નથી પણ આગળથી ચાલી આવે છે તેમ માની અથવા કોઈના કહેવા કે કરવા પ્રમાણે દેખાદેખીથી તે કરાય છે.

આવા જ્ઞાની પુરૂષોને ઓળખનાર કોઈ નિર્મળ હૃદયનો અધિકારીજ હોય છે. આ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે, જેમ જેમ પોતાનામાં ગુણો ગુણો વધતા જાય છે, તેમ તેમ ઉંચી ઉંચી સ્થિતિના મહાત્માઓના આત્મિક ગુણો તેને સમજાતા જાય છે. તે સિવાય ઉંચી સ્થિતિના મહાત્મા કે તેના સદ્‌ગુણો સમજી પણ નથી શકાતા, તો તેઓનો યોગ્ય વિનય પછી ક્યાંથી જ બની શકે.

પ્રથમ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જેની થઈ છે તેવા આત્મશ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોની ભક્તિ કરવી, વિનય કરવો, વસ્તુને વસ્તુરૂપે-આત્માને આત્મારૂપે જાણ્યા સિવાય આત્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, એટલે જેને સમ્યક્‌ દૃષ્ટિ થઈ છે તેવાઓનો વિનય કરવાની જરૂર છે.

આ સમ્યક્‌દર્શનને ધારણ કરનાર જીવોની ભક્તિ કરવી-બહુમાન કરવું. આંતરની પ્રીતિ રાખવી, ગુણની સ્તુતિ કરવી, આશાતના ન કરવી; ઇત્યાદિ બાહ્ય અને આંતર વિનય કરવો.

એટલી વાત આ સ્થળે ધ્યાન રાખવાની છે કે, જેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ વાળાની પ્રશંસા કરવાની નથી, તેમ તેના અવગુણો બોલવા કે, નિંદા પણ કરવાની નથી, તેની નિંદા કરવાથી આપણને કે તેને કશો પણ ફાયદો થવાનો નથી. જ્ઞાની પુરૂષો ઉપર દ્વેષ કરવો એજ મિથ્યાત્વ છે. અનંતાનુબંધી કષાય તેનુંજ નામ છે. જ્ઞાની પુરૂષોથી વિમુખ થવું એજ સંસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે. તેમના હૃદયો ઘણાંજ દયાળુ અને કોમળ હોય છે. તેઓ તો સાધકને ગમે તે પ્રકારે યોગ્ય રસ્તા ઉપર લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. અને ખરી દયા પણ તેજ છે કે, સત્યના માર્ગમાં જીવોને આગળ વધારવા.

૨. સંઘ-પ્રવચન વિનય

બીજી ભક્તિ કે વિનય પ્રવચનનો કરવાનો છે. પ્રવચનનો અર્થ આંહી શ્રી સંઘ કરવામાં આવેલ છે. સંઘમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક,

શ્રાવિકા એ ચારનો સમાવેશ થાય છે.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થયા પછી શ્રાવકની સ્થિતિમાં અવાય છે એટલે શ્રાવકની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા શ્રાવક, શ્રાવિકાનો વિનય કરવો.

દેહ અને આત્માને જુદા જાણવારૂપ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થયા પછી તે કર્મ ઉપાધીને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન અમુક હદમાં કરનાર પુરૂષને શ્રાવક તથા સ્ત્રી જાતિને શ્રાવિકા કહે છે.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ કરતાં થોડી ભૂમિકા આગળ વધેલાને ઓળખવાનો ઇલ્કાબ છે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિવાળાને શ્રાવક કહેવામાં આવે છે. પણ આને તો દેશવિરતિ શ્રાવક કહેવામાં આવે છે. ગમે તે નાત, જાત, કોમમાં રહેનારની આવી દૃષ્ટિ કે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેને સમ્યક્‌દૃષ્ટિ દેશ વિરતિ કહેવામાં આવે છે. આ સ્થિતિ સદ્‌ગુણો ઉપર આધાર રાખે છે. લાયકાત પ્રમાણેનો અધિકાર મળે છે.

શ્રદ્ધા, વિવેક અને ક્રિયા. આ ત્રણ અક્ષરો ઉપરથી શ્રાવક નામ પડે છે. ત્યાર પછી સત્ય માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ અને અસત્ય દુઃખરૂપ માર્ગમાંથી નિવૃત્તિ (પાછા હઠવારૂપ) કરવાની ક્રિયા તમે કરી શકો છો ? જો આ તમારાથી બની શકતું હોય તો ખરેખર તમે આ માર્ગના પથિક થવાને લાયક બન્યા છો.

આ પ્રમાણે સમ્યક્‌દૃષ્ટિથી એક ભૂમિકા આગળ વધેલા-એટલે અમુક મર્યાદામાં, ઈચ્છાનુસાર પણ ઈચ્છાઓ ઉપર કાબુ મેળવનાર, વિષય કષાયોને અમુક હદમાં નિયમિત કરનાર-અટકાવનાર-પોતાને આધિન કરનાર, તથા પોતાની ભૂમિકા અનુસાર વ્રત, તપ, જપ, નિયમમાં વર્તન કરનાર, શકત્યાનુસાર પરોપકાર કરનાર, આત્મ સમાન સર્વ જીવોને જોનાર શ્રાવક, શ્રાવિકાનો વિનય કરવો, તેમનું બહુમાન કરવું, હૃદયથી તેમના ઉપર પવિત્ર પ્રેમ રાખવો, ગુણની સ્તુતિ કરવી, આશાતના ન કરવી, ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રકારે તેમની ભૂમિકાનુસાર વિનય કરવો.

૩. સાધુ વિનય ૪. આચાર્ય વિનય ૫. ઉપાધ્યાય વિનય

શ્રાવકો કરતાં પણ એક ભૂમિકામાં આગળ વધેલા સાધુઓ છે. આત્માનું સાધન કરે તે સાધુ કહેવાય. ઉપાધીવાળા સ્ફટિકની માફક આત્મા ઉપર લાગેલી કર્મઉપાધીઓ તેને વિશેષ પ્રકારે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરનારા સાધુઓ કહેવાય છે.

આત્માને વિશુદ્ધ કરવો એજ જેનું પરમ લક્ષ છે. દરેક ક્રિયા તેને ઉદ્દેશીનેજ કરાય છે. મલીન વાસના કાઢવા માટે આત્મ લક્ષ સર્વત્ર જાગૃત હોય છે. નવીન મલીન પાપ મળનો પ્રવેશ ન થાય તે માટે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ, એ મહાવ્રતોનું બરોબર પાલન કરાય છે. જગતના સર્વ જીવોને મિત્ર સમાન આ ભૂમિકામાં માનવામાં આવે છે. કોઈ સાથે વેર વિરોધ રહેતો નથી. સર્વ જગત જીવોનું એટલે કોઈ પણ જીવોને બાદ કર્યા સિવાય હિત ચિંતવવામાં આવે છે. દયા અને કરૂણાનો અખંડ ઝરો વહેવરાવવામાં આવે છે, તેમાં કોઈ જીવને બાતલ કરાતો નથી. નાત, જાત કે ધર્મના કોઈપણ જાતના તફાવત રાખ્યા સિવાય સર્વ જીવો પર અખંડ પ્રેમ રાખવામાં આવે છે. કારણ કે આખું જગત તે અમારૂં અને અમે આખા જગતના છીએ, એવી જેની વિશાળ અને પવિત્ર માન્યતા છે. પોતાનું કે પારકું હવે તેમને કાંઈ રહેલું નથી. આમ થવામાં કારણ એ છે કે, તેમનું લક્ષ બિન્દુ આત્મા છે, અને અનાત્મા જડની અદ્વેષભાવે ઉપેક્ષા કરવાની છે. તેમાંથી મોહ, મમત્વ ખેંચી લેવાનો છે. અને ત્યાગ પણ તે મમત્વનો જ કરવાનો છે. આત્માનો તો ત્યાગ કરવાનો નથી જ. વળી જે પોતાની વસ્તુ હોય તેનોજ ત્યાગ બની શકે છે, પારકી વસ્તુનો ત્યાગ શાનો ? વગર ત્યાગે તેનો તો ત્યાગ જ હોય છે. દેહથી લઈ અન્ય જડ સર્વ વસ્તુ તેમાંથી એક મમત્વ ભાવને ખેંચી લેવો તેજ ખરો ત્યાગ છે. તે ત્યાગ એજ જેનું ખરૂં જીવન છે.

અભિમાન રહિત તેમની પ્રવૃત્તિ હોય છે. પ્રારબ્ધયોગે સુખ દુઃખ આવી મળે તેમાં હર્ષ, શોક-કે રાગ દ્વેષ વિના અનુભવ કરી લેવાનો હોય છે. પોતે આત્મજાગૃતિમાં જાગૃત થવું. પ્રારબ્ધ પ્રમાણે દેહની પ્રવૃત્તિ હોય છે તે પણ આત્મ જાગૃતિપૂર્વક અને અભિમાન રહિત હોય છે.

આ મહાન ગુરૂઓનો-સાધુઓનો વિનય કરવો. હૃદયથી પૂર્ણ પ્રેમ રાખવો, તેમનું બહુમાન કરવું, ગુણની સ્તુતિ કરવી, સર્વ પ્રકારે આસાતનાનો ત્યાગ કરવો, સાધુઓની ભૂમિકા અનુસાર આંહી વિનય કરવો. સાધુઓના સરખી ભૂમિકાવાળા પણ વિશુદ્ધિ, જાગૃતિ અને જ્ઞાનદશામાં તેનાથી વિશેષ આગળ વધેલા ઉપાધ્યાયજી તથા આચાર્યશ્રીજી તેમનો વિનય કરવો.

ઉપાધ્યાયજી શિષ્યોને સત્યના મૂળ મુદ્દાઓ સમજાવે છે, ત્યારે આચાર્યશ્રી તે સત્ય માર્ગના સહસ્યો સાથે સ્પષ્ટ અર્થ સમજાવે છે. પોતાની અપ્રતિમ બુદ્ધિપ્રભાથી અનેક યોગ્ય જીવોને આત્માનો વિશુદ્ધ માર્ગ બતાવી પોતે નિર્મળ થાય છે. અને બીજાઓને પણ નિર્મળ થવામાં નિમિત્તભૂત થાય છે.

૬. ધર્મ વિનય

ધર્મ દશ પ્રકારે છે-ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, સંતોષ, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, અકિંચન અને બ્રહ્મચર્ય આ દશ પ્રકારનો ધર્મ છે.

આત્માનો વિશુદ્ધ સ્વભાવ તે આત્મધર્મ છે. તેમાં પ્રવેશ કરવામાં અટકાયત કરનાર જે મલીન પ્રવૃત્તિઓ છે, તે વૃત્તિઓને અટકાવવામાં, આ દશ પ્રકારનો ધર્મ વિશેષ મદદગાર થાય છે. ખરી રીતે કહો તો આ દશ પ્રકારનો ધર્મ તે પાપની મલીન વૃત્તિઓની સામે યુદ્ધ કરવાને અને તેને તોડવા માટે ઉભી કરવામાં

આવતી શુભ સાત્વિક મનોવૃત્તિઓ છે. જેમ કે ક્રોધ, તેને બદલે ક્ષમા. ૧. અભિમાન તેને બદલે નમ્રતા. ૨. માયા કપટ તેના સામી સરલતા. ૩. લોભ તેના સામો સંતોષ. ૪. મનની વિવિધ પ્રવૃત્તિવાળી ઈચ્છાઓ તેના સામે ઈચ્છાઓનો નિરોધ કરવા રૂપ તપ. ૫. મમત્વવાળી ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ તેના સામે રાગ દ્વેષ સિવાયની મર્યાદિત પ્રવૃત્તિવાળો સંયમ. ૬. અસત્યના સામે સત્ય. ૭. અપવિત્રતા (મન, વચન, શરીરની અપવિત્રતાવાળી પ્રવૃત્તિ) તેમની સામે મન, વચન, શરીરની પવિત્ર પ્રવૃત્તિવાળી શૌચતા. ૮. વિવિધ પ્રકારની ઉપાધિમાં વધારો કરનાર, ધનાદિકનો સંચય, તેના સામે આસક્તિના અભાવવાળી ત્યાગ દશા. ૯. અબ્રહ્મચર્ય તેના સામે બ્રહ્મચર્ય. ૧૦

આ દશ પ્રકારનો ધર્મ છે, તે ધર્મ ધર્મી સિવાય-આધાર સિવાય રહી શકતો નથી,, એટલે આ ધર્મ પ્રમાણે વર્તન કરનારનો વિનય, બહુમાન, હૃદયપ્રેમ, ગુણ સ્તુતિ અને આશાતનાનો ત્યાગ કરવારૂપ વિનય કરવો. અથવા આ દશ પ્રકારના ધર્મ ઉપર પ્રિતી રાખી, હૃદયના પ્રેમથી, બહુમાનપૂર્વક તેને ગ્રહણ કરવો-તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, તે ધર્મવિનય છે.

૭. શ્રુત વિનય

ઉપર જણાવેલ ધર્મ, જ્ઞાન વિના હોઈ શકે નહિ, એટલે જ્ઞાનનો વિનય કરવો. મહાન પુરૂષોએ તત્ત્વનો નિશ્ચય કરેલો હોય છે. તે સ્વાનુભવપૂર્વક વસ્તુના કરેલા નિશ્ચયને શ્રુત-સિદ્ધાંત કે આગમ કહેવામાં આવે છે. સર્વ મહાન જ્ઞાની પુરૂષોનો એક જ સિદ્ધાંત હોય છે, અને તે એ છે કે આ જડ, ચૈતન્યમય જગત છે. તેમાં ચૈતન્યરૂપ આત્મા એજ જ્ઞાતવ્ય એટલે જાણવા યોગ્ય છે. અને પ્રાપ્તવ્ય-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પણ તેજ છે. જડ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેમાં કરાયેલી આસક્તિ તજવા યોગ્ય છે.

વસ્તુનું સ્વરૂપ સામાન્ય અને વિશેષ બે પ્રકારે સમજી શકાય છે. વસ્તુના અસ્તિત્વરૂપે એકજ વસ્તુ છે જેને મહાસત્તાસામાન્ય કહેવામાં આવે છે.

જ્યારે આ મહાસત્તા સામાન્યમાંથી વિશેષ ઉપર આવીએ છીએ ત્યારે વિકલ્પ ઉઠે છે કે, "છે" અસ્તિ. એ વાત ખરી. પણ શું છે? શેની હૈયાતિ છે ? આ વિકલ્પવાળો પ્રશ્ન તે મહાસત્તા સામાન્યના બે કકડા કરી નાખે છે કે, જે છે તે એક ચૈતન્ય છે. અને બીજું ચૈતન્યથી ઈતર જડ-માયા છે. આ વિશેષરૂપ અવાંતર સામાન્યમાંથી પાછો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે કે, આ ચૈતન્ય એકજ સ્વરૂપે છે કે વિવિધ ભેદો વાળું છે ? ત્યારે વળી તેના અવાંતર સામાન્ય તરફ નીચે ઉતરીને બોલાય છે કે, ચૈતન્ય બે પ્રકારનાં છે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ. શુદ્ધ, સિદ્ધદશાવાળા આત્મ સ્વરૂપો અને અશુદ્ધ કર્મ મળની ઉપાધીવાળા દરેક જીવો જુદા જુદા છે. અનંત જીવો છે તેવા તદન વિશેષ ઉપર અવાય છે તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે.

શુદ્ધ જીવોમાં ભેદ નથી. અશુદ્ધ જીવોમાં દેહધારી જીવો ગણાય છે, તેના ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ જુદા જુદા પેટાસામાન્ય ભેદો થાય છે. જેમ કે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, બે ઇન્દ્રિયવાળા અને એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો.

આ પાંચ ઇન્દ્રિય આદિવાળા પેટા સામાન્યમાંથી પાછા જુદા જુદા ભેદો થાય છે. જેમ કે દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી, આ દેવ વિભાગના સામાન્યમાંથી ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ, વિમાનીક આવા પેટાસામાન્ય વિશેષ ભેદો થાય છે. આ પેટાસામાન્ય વિશેષમાંથી પાછા જુદી જુદી જાતિની અપેક્ષાએ ભેદો પડતાં, વિશેષ વિશેષ ભેદો કરતાં છેવટે દરેક દેવ જુદો જુદો ગણીએ ત્યારે દેવનું છેવટનું વિશેષ આવે છે.

આવી જ રીતે મનુષ્યજાતિ તેની પેટા જાતિ, તેની પેટા જાતિ, એમ વિશેષ કરતાં છેવટના વ્યક્તિગત વિશેષ ઉપર આવવું થાય છે.

આવી જ રીતે તિર્યંચ અને નારકીના ભેદો થાય છે, છેવટે દરેક વ્યક્તિગત વિશેષ સુધી પહોંચાય છે.

આજ પ્રમાણે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, બે ઇન્દ્રિયવાળાના ભેદો સમજવા. એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના પૃથ્વીસંબંધી, પાણીસંબંધી, અગ્નિસંબંધી, વાયુસંબંધી અને વનસ્પતિસંબંધિ જાતિઓ, પેટાજાતિઓ અને સામાન્યનું વિશેષ કરતાં કરતાં છેવટે એક એક વ્યકિત ઉપર અવાય છે.

જેમ ચૈતન્ય સંબંધી તેમ જડ સંબંધી સામાન્યનું વિશેષ કરીએ ત્યારે છેવટે દરેક અણુ-પરમાણું અને અરૂપિ અજીવના છેવટના પ્રદેશ સુધી પહોચાય છે.

આ સર્વ વિશેષ થયા. જે ક્રમે મહાસત્તા સામાન્યમાંથી નીચા ઉતર્યા હતા તેજ ઉત્ક્રમે (અવળી રીતે) હવે આગળ પાછા વધો. એમ કરતાં કરતાં જડ અને ચૈતન્ય બે જાતિ રહેવા દો અને તેને પણ એક મહાસત્તામાં સમાવી દો. હવે પછી તપાસ કરો. તમે ક્યાં છો ? એક 'અસ્તિ' છે. તેની જ હયાતિ જણાશે. અને તે 'છે' ની હયાતિને જાણનારા તમેજ રહેશો. આ ઠેકાણે જ 'છે' તે તમેજ છો. કારણ કે હવે 'અસ્તિ' 'છે' તે સિવાય એક પણ વિકલ્પ રહેતો નથી. આમાં વિકલ્પ ઉઠે તો વિશેષજ થઈ જવાનો. વિકલ્પો સમાવવા માટે તો આ મહાસત્તા સામાન્યમાં આવ્યા છીએ એટલે પોતાને માટે અત્યારે પોતા સિવાય બીજું કાંઈ રહેતું નથી. આ સ્થિતિમાં જેમ વિશેષ વખત સ્થિરતા થાય તેમ કરવા પ્રયત્ન રાખવો. આ સ્થિતિ તે સ્વરૂપ સ્થિતિ છે. 'છે' તે વિકલ્પનું પણ અભિમાન ભૂલાઈ જવાય ત્યારે સ્વરૂપ સ્થિતિ જ થઈ રહે છે.

એમ મહાત્મા પુરૂષોનો અનુભવ અને સિદ્ધાંત છે. આ ધ્રુવ સત્તામાં સ્થિરતા છે.

દરેક પદાર્થો ઉત્પત્તિ, વિનાશ, અને ધ્રુવ આ ત્રણ સ્થિતિરૂપે છે. તે ત્રણમાંથી આ મહા સત્તા સામાન્યમાં ઉત્પત્તિ, વિનાશના પર્યાયને ગૌણ કરી ધ્રુવ સત્તાસામાન્યમાં સ્થિરતા કરવામાં આવી છે. ધ્રુવ સત્તા એ મૂળ દ્રવ્ય છે. ઉત્પત્તિ અને વિનાશ એ પર્યાય છે. પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ આપતાં વિકલ્પો ઉઠે છે. મૂળ સ્વરૂપમાં વિકલ્પો નથી. મૂળ દ્રવ્ય જે ધ્રુવસત્તારૂપ છે તેના સામું લક્ષ આપશો એટલે તે સબંધી વિકલ્પને અવકાશ મળશે જ નહિ. આજ રીતે ધ્રુવસત્તામાં લક્ષ આપવાથી વિકલ્પો શાંત થઈ સ્વરૂપ સ્થિરતા થશે.

આમ કરવાથી મનના સંકલ્પ વિકલ્પોનો પણ લય થઈ જશે.

"ધન્ય જીનોને ઉલટ ઉદધીકું એક બિંદુમેં ડાર્યા."

આ વિશેષરૂપ સમુદ્રને ઉલટાવીને સત્તા સામાન્યરૂપ એક બિન્દુમાં જેઓ નાખી પરમશાંતિ અનુભવે છે તેઓને ધન્ય છે.

જ્ઞાની પુરૂષોનો સિદ્ધાંત-વસ્તુ તત્વોનો નિર્ણય આ છે. જે જ્ઞાની પુરૂષોને સ્વ-પર જેવું કાંઈ લાગતું નથી. તેમનો સિદ્ધાંત, સ્વરૂપસ્થિત થવું તેજ છે. ગમે તે રસ્તે પણ મૂળને પહોચવું તે છે. જ્યારે જ્યારે આ દુનિયાંની ઉપાધીઓ વિષય સ્વરૂપ પકડે છે, આત્મભાન ભૂલાવી હર્ષ, શોક કરાવે છે, ત્યારે ત્યારે મહાત્માઓ આ મહા સામાન્યસત્તામાં તે સર્વને ગાળી નાખી પોતાને પણ તે મહાસત્તામાં લીન કરી દે છે, એટલે તેને આ ઉપાધીઓ નડતી નથી પરમશાંતિ અનુભવાય છે.

આત્મ ધ્યાનનો ક્રમ પણ કાંઈક આવો જ છે. આ મહાસત્તા સામાન્યમાં સર્વ જગતને ગાળી નાખવાની જેને ટેવ પડી ગઈ હોય છે. તેનો જેને અનુભવ થઈ રહેલો હોય છે, તે પરમ સુખી છે.

રાગદ્વેષો તેને હેરાન કરી શકતા નથી. તે મહાન પરમાનંદને ભોગવે છે, આ સર્વ શ્રુતજ્ઞાન છે. તે મહાત્માઓના સિદ્ધાંત છે. તેનો વિનય કરવો. જ્ઞાન જ્ઞાની વિના રહેતું નથી. આધાર વિના આધેય હોય નહિ. ઉપચારથી પુસ્તકોમાં લખાયેલ જ્ઞાનને જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે અથવા તેને સ્થાપના જ્ઞાન કહે છે.

જેનામાં તે જ્ઞાન છે તેવા જ્ઞાની પુરૂષોનો વિનય કરવો, બહુમાન કરવું, આશાતના ન કરવી, ગુણોની સ્તુતિ કરવી, હૃદયથી પ્રેમ રાખવો તે વધારે શ્રેષ્ઠ છે. આ જ્ઞાન ધારણ કરનાર પુરૂષો તો સાક્ષાત્ જ્ઞાન છે. જ્ઞાની છે. તેના વિનયથી તત્કાળ અપૂર્વ, અનુભવગમ્ય બોધ મળે છે. જ્ઞાની પુરૂષ-અનુભવી પુરૂષ વિશેષ ઉપકારક છે. તેમના ઉપદેશથી તત્કાળ અજ્ઞાન દૂર થાય છે. કેમ કે તે સર્વ રસ્તાઓ તેના અનુભવવાળા છે, માટે સહેલાઈથી તે આપણને આગળ વધારી શકે છે.

૮. ચૈત્ય વિનય.

ચૈત્ય શબ્દે આંહી અરિહંત તીર્થંકરની પ્રતિમા સમજવી. સાક્ષાત્ તીર્થંકરના અભાવવાળા વખતમાં તે અરિહંતના સ્વરૂપને સૂચવી આપે છે. અરિહંત એ શુદ્ધ આત્મા છે. તેની સ્થિતિ કેવી હોય તે આ પ્રતિમાની શાંત મુદ્રા જોવાથી નિર્ણય થઈ શકે છે. કોઈપણ જાતના પક્ષપાત વિના શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન જેને કરવું હોય તેને આ અરિહંતની મૂર્તિ ઘણી આલંબન માટે ઉપયોગી થાય તેમ છે.

તે મૂર્તિ પદ્માસને બેઠેલી હોય છે. તેની દૃષ્ટિ શાંત રસમાં મગ્ન થયેલી નાશીકાના અગ્રભાગ ઉપર હોય છે. બાહાર અરધા ખુલ્લાં નેત્રો દેખાય છે અને તેની અંતરદૃષ્ટિ હૃદયમાં હોય તેવો ભાસ થાય છે. તેનું મુખ સમરસભાવમાં ઝીલતું હોય તેવું દેખાય છે. તેનો ચહેરો વીતરાગભાવને સૂચવતો હોય તેમ જણાય છે. તે

એમ સૂચવે છે . બધી બાજુએથી તમારી વૃત્તિઓને ખેંચી લઈ એક શુદ્ધ આત્મા હું છું તે ઉપર લક્ષ બાંધો. તે શુદ્ધ સ્થિતિ મેળવવા માટે આ વિવિધ પ્રકારની ઉપાધીઓનો ત્યાગ કરો. રાગના ચિન્હો ધન, સ્ત્રી આદિનો ત્યાગ કરો. દ્વેષનાં ચિન્હ શસ્ત્ર તથા ક્રોધ, અભિમાન આદિ વિકારી ભાવનાઓને કાઢી નાખો. અજ્ઞાન અથવા મોહનાં ચિન્હ તરીકે 'કાંઈ પણ કરવું છે' એવી તમારી ભાવનાને કાઢી નાખો. નિરાલંબન શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ તે તમે જ છો, એમ માની તે સ્વરૂપમાંજ સ્થિર થઈ જાઓ.

ઇત્યાદી વિવિધ પ્રકારના ભાવોને પ્રગટ કરનાર આ શાંત સ્વરૂપ મૂર્તિને નિહાળવાથી તે શુદ્ધ આત્મા-તીર્થંકર દેવના ખરા સ્વરૂપનું ભાન કરાવે છે. આ પ્રતિમા દ્વારા તે શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન, સ્મરણ, નમન, પૂજન કરવું તે શરૂઆતમાં આગળ વધવામાં ઉપયોગી આલંબન થઈ પડે છે, અને આ સાકાર પ્રતિમા દ્વારા જ્યારે નિરાકાર-શુદ્ધ-જ્ઞાનાનંદમય આત્માનું આલંબન લેવાનું બળ આવે છે ત્યારે આ આલંબન મૂકી દઈ નિરાલંબન સ્વરૂપમાં લીન થવું.

આ શુદ્ધાત્મા તીર્થંકર દેવની મૂર્તિને આલંબનભૂત ગણી તે દ્વારા તીર્થંકર દેવને નમન, વંદન, પૂજન, ગુણકીર્તન, આશાતના ત્યાગ વિગેરે વિનય કરવો.

૯. અરિહંતનો વિનય

રાગદ્વેષરૂપ અરિ-શત્રુઓ-વિભાવ પરિણતિમાં પરિણમવારૂપ મનના ધર્મો, તથા અજ્ઞાનજન્ય મોહાદિ તેનો જેમણે સર્વથા નાશ કર્યો છે અને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જેમણે પ્રગટ કર્યું છે. તે અરિહંત. અનેક અતિશયોને ધારણ કરનારા, અરિહંત દેવ-દેવાધિદેવ કહેવાય છે. તેમને લોકાલોક પ્રકાશક કેવળ જ્ઞાન હોય છે. જ્ઞાનબળથી

હસ્તામલકવત્ ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનને તેઓ જાણે છે. જેઓ સાક્ષાત્ આ પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતા હોય છે. આ દુનિયાના સર્વ જીવોને પરમશાંતિના માર્ગમાં પથિક બનાવું એવી પ્રબળ ભાવના અને કર્તવ્ય બળથી જેમણે તીર્થકર પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેવા પરમકૃપાળુ, સર્વ જગત જીવોનું હિત ઈચ્છનાર, ઉપદેશ દ્વારા અનેક ભવ્ય જીવોને પરમશાંતિનો માર્ગ દેખાડનાર, નિર્યામક, સાર્થવાહ આદિ અનેક યોગ્ય બિરૂદ ધારણ કરનાર તે અરિહંત દેવનો વિનય કરવો. ભક્તિ કરવી, બહુમાન કરવું, હૃદયથી પ્રીતિ રાખવી, ગુણોનું સ્તવન કરવું. આશાતનાનો ત્યાગ કરવો, ઈત્યાદિ વિવિધ પ્રકારે અરિહંતનો વિનય કરવો.

૧૦. સિદ્ધનો વિનય કરવો.

આજ અરિહંતદેવ સર્વ કર્મ ખપાવીને સિદ્ધ થાય છે. આ દેહે કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુક્ત સ્વરૂપ થઈ પૃથ્વીતળ પર વિચરી અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે, ત્યાં સુધી તે અરિહંત કહેવાય છે. દેહાતિત થવાથી તેઓ સિદ્ધ કહેવાય છે. આઠે કર્મનો નાશ કરીને સ્વરૂપસ્થ થઈ રહેલા, અનંતજ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, વીર્ય, સુખમાં મગ્ન થયેલા, રૂપાતિત, નિરંજન, નિર્વિકાર, નિરાકાર, નિર્ભય, અવ્યય, નિર્વિકલ્પ, ઈત્યાદી અનેક ગુણોદ્વારા ઓળખી શકાતા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સિદ્ધ પરમાત્માનો વિનય કરવો. તેઓના ગુણ ઉપર પ્રીતિ કરવી, બહુમાન રાખવું, તેમના છતા ગુણોની સ્તુતિ કરવી. ઈત્યાદિ યથાયોગ્ય વિનય કરવો તે સિદ્ધનો વિનય કહેવાય છે.

આ દશ પ્રકારના વિનયમાં મુખ્યપણે આત્મમાર્ગના રસ્તા પર ચાલનારા અને તેમાં મદદ કરનાર સાધનો તથા શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા એવા સર્વ મહાન પુરૂષોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

આ પાંચના દશભેદ સમજીને જે યથાતથ્ય વિનય આચરે છે,

તે ગુરુગમ વડે બોધિવૃક્ષને પ્રાપ્ત કરનાર બને છે માટે હે ચતુર નર ! તું વિનયને યથાતથ્ય સમજ અને તે પ્રમાણે વિનયનું આચરણ કર કે જેથી સમ્યક્‌દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રય તારા હાથમાં આવી જાય.

(૪) ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ

ત્રિણ શુદ્ધિ સમક્તિ તણી રે, તિહાં પહેલી મન શુદ્ધિ રે,
શ્રી જિનને જિનમત વિના રે, જૂઠ સકળ એ બુદ્ધિ રે,
ચતુર ! વિચારો ચિત્તમાં રે. ૨૦

જિન ભગતે જે નવિ થયું રે, તે બીજાથી કેમ થાય રે ?
એવું જે મુખે ભાખીએ રે, તે વચન શુદ્ધિ કહેવાય રે. ચતુર ! ૨૧

છેદ્યો ભેદ્યો વેદના રે, જેહ સહેતો અનેક પ્રકાર રે,
જિનવિણ પરસુર નવિ રમે રે, તેહની કાયા શુદ્ધિ ઉદાર રે. ચતુર ! ૨૨

- સમક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ જરૂરી છે. તેમાં પ્રથમ મનની શુદ્ધિ (૧) આવે છે. જે મનથી એમ માને કે શ્રી જિનેશ્વર અને જિનેશ્વર પ્રરૂપિત ધર્મ વિના બાકી બધું નકામું છે. એવી બુદ્ધિ રાખવી તે મન શુદ્ધિ છે. હે પ્રાજ્ઞ પુરૂષો ! તમે જરા ચિત્તથી વિચારશો તો આમ જણાશે.

જિનેશ્વરની ભક્તિથી-તેની આશ્રય ભાવનાથી જે પ્રાપ્ત ન થાય તે બીજાથી કેમ પ્રાપ્ત થઈ શકે ? એટલે કે જે ધ્યેય છે તે પ્રાપ્ત કરવા માટે જિનેશ્વરની ભક્તિ-આશ્રય ભક્તિ કરવાથી જ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આમ બોલવું તે વચન શુદ્ધિ (૨) કહેવાય છે.

કોઈ તેને છેદે, ભેદે, વેદના આપે, તેને અનેક પ્રકારે કાયા વડે સમતા ભાવે સહન કરે છે અને જે જિનેશ્વર - વીતરાગ સિવાય કોઈને ભગવાન માનીને તેનું ચિંતન કરતો નથી તે તેની કાયશુદ્ધિ (૩) છે. એટલે કે જિનેશ્વરની આરાધના કરતાં તેને જે કાંઈ દુઃખ

સહેવા પડે તે સહન કરે પણ તેથી ગભરાઈ જઈ બીજા દેવ દેવીઓ પાસે જાય નહીં. તેનું આરાધન કરે નહીં તે કાય શુદ્ધિ કહેવાય.

ત્રણ શુદ્ધિ

પરમશાંતિના માર્ગમાં ચાલવામાં મદદગાર આ ત્રણ શુદ્ધિ છે. મનની શુદ્ધિ, વચનની શુદ્ધિ, શરીરની શુદ્ધિ. આપણા મન, વચન, શરીરના આંતરમળો વિચાર દ્વારા શુદ્ધ થાય છે.

કામ, ક્રોધ, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, ઈચ્છા, ઈર્ષા, અભિમાન, હર્ષ, શોક, મોહ, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ મનની અશુદ્ધિ છે. મનના દોષો છે. ૧

અપ્રિય, કઠોર, નિંદાયુક્ત, ક્લેશવાળું વચન, અસત્યભાષણ, પાપનો ઉપદેશ કરવો-વિપરિત માર્ગનો બોધ આપવો-ઇત્યાદિ વચનના દોષો છે. ૨

અન્યને દુઃખ દેવું, માર મારવો, પીડા કરવી, જીવની હિંસા કરવી, ચોરી કરવી, જારી કરવી, જુગાર રમવો, માંસ, મદિરાનું ભક્ષણ કરવું, વેશ્યાગમન કરવું, નિર્દોષ જીવોનો શિકાર કરવો ઇત્યાદિ શરીરની અશુદ્ધિ છે. શરીરના દોષો છે. ૩

વિચાર અને વર્તન દ્વારા આ અશુદ્ધિનો નાશ થઈ શકે છે. જેને સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થઈ છે તેવા જીવો આ શુદ્ધિ ઘણી સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. તેઓ વિચાર કરે છે કે આ દુનિયાના સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક, અનિત્ય, વિયોગશીલ, સંયોગ વિયોગ ધર્મવાળા, અને પુણ્ય, પાપને આધિન રહેલા જણાય છે. તેમાં આશક્તિ કરવાથી જન્મમરણ આપનારાં અનેક દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે. સંયોગ વિયોગ ધર્મવાળા, જડ પદાર્થમાંથી સારભૂત ચૈતન્ય-જ્ઞાન-આનંદ વિગેરે મળી શકે જ નહિ. વિચાર દ્વારા છેવટ તેમને શુદ્ધ આત્મા એજ સારભૂત લાગે છે. શુદ્ધ આત્માનો સ્વાનુભાવ સિદ્ધ ઉપદેશ આપનાર

વીતરાગ-દેવાધિદેવ, સારભૂત લાગે છે. તેમનું કહેલું બંધનથી મુક્ત કરનાર તત્વજ્ઞાન સારભૂત લાગે છે. એટલે વિતરાગ દેવાધિદેવ શુદ્ધ આત્મા, તેનાં નિરૂપણ કરેલ તત્વો, શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનાં સાધનો, અને તે માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર મહાત્મા પુરૂષો આ ત્રણ સિવાય બીજી કાંઈપણ વસ્તુ સારભૂત લાગતી નથી. તે સિવાય બધું ભવપરિભ્રમણનું કારણ લાગે છે. આત્મભાન ભૂલાવનાર કારણો લાગે છે. તે સિવાયના સર્વ પદાર્થોમાંથી મિથ્યા મોહમમત્વ ખેંચી લેવો તે તેમને યોગ્ય લાગે છે. આત્મા સિવાય અન્ય સર્વમાંથી આશક્તિ કાઢી નાખવી તે તેને વધારે સારૂં લાગે છે. તે પોતાની પ્રવૃત્તિનો માર્ગ બદલે છે. સર્વ જીવો તરફ પ્રીતિ રાખે છે. પોતાના સમાન તેમને ગણે છે. આત્મબંધુઓને આગળ વધવાનો માર્ગ બતાવે છે. ત્યારે તે પોતાની ફરજ બજાવી સમજે છે. અને તેટલા પ્રમાણમાં તેના મન, વચન અને શરીરની શુદ્ધિ થાય છે. તેટલોજ તે આગળ વધે છે.

આ સમ્યક્‌દૃષ્ટિવાળો જીવ પોતાની શુદ્ધિ કરવા માટે એમ માને છે કે શુદ્ધ આત્માના આરાધનથી જ નિર્દોષ સુખ મળે છે, તે સિવાય પુદ્‌ગલ-જડવસ્તુના આરાધનમાંથી તેની સેવા કરવાથી, ઈચ્છા કરવાથી, તે માટે પ્રયત્ન કરવાથી તેણે કદી સુખની-પરમશાંતિની આશા રાખવીજ નહિ. જે વસ્તુમાં જે ગુણ હોય જે સ્વભાવ હોય તેજ તેમાંથી પ્રગટ થાય છે. ઝેરમાંથી કદાપિ અમૃત નીકળશે જ નહિ. તેમ જડ-માયામાં આશક્તિ રાખવાથી જરાપણ આત્મસુખની આશા ન જ રાખવી.

આ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવને પૂર્વ કર્મના ઉદયને લઈ પોતાને માથે અનેક પ્રકારની આપત્તિ, સંકટ કે દુઃખ આવી પડે છે, તથાપિ તે તેનાથી ડરવાનો નહિ. તે તો સદા નિર્ભય જ રહેવાનો. તે કર્મના ઉદયને લઈ છેદાશે, ભેદાશે, પીડાશે, દહન થશે. તથાપિ

આત્મભાવમાં અડગ જ રહેવાનો. તેમજ તેનો દોષ કોઈને માથે આપવાનો જ નહિ. તે તો એમ જ સમજે છે કે કર્યા સિવાય કાંઈ થતું નથી. કોઈ મને સુખ કે દુઃખ આપી શકે જ નહિ. મેં પહેલાં કોઈને દુઃખ કે સુખ આપ્યાં છે. તેનો બદલો અત્યારે મને મળે છે. જાણતાં કે અજાણતાં, આ જન્મમાં કે અન્યજન્મમાં કરેલા મારા કર્મનો બદલો છે, અને તે તો ગમે ત્યારે અને ગમે તે દ્વારા મારે ભોગવવાનો છે. તે કર્મનો ઉદય અત્યારે મારી અનુકુળ જાગૃતદશામાં આવી ગયો છે તે ખાતર મારે પરમાત્માનો ઉપકાર માનવાનો છે. કારણ અજાગૃત અવસ્થામાં તે દુઃખો જો આવ્યાં હોત કે સુખો આવ્યાં હોત તો તેનો અનુભવ કરતાં અજ્ઞાનદશામાં અભિમાને કરી રાગદ્વેષ કરવા વડે અનેક નવીન કર્મ હું ઉપાર્જન કરત. માટે જે થાય છે તે યોગ્ય થાય છે. આગળ વધવા માટે થાય છે.

તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ હોવાથી એમ વિચાર કરી શકે છે કે, મને દુઃખ આપનાર મારાં કર્મોજ છે. મારી સત્તામાં આ કર્મો ન જ હોત તો મને દુઃખ કોણ આપી શકે તેમ છે ? જે કર્મ કરે તેજ ભોગવે. આ નિયમ બરાબર રીતે સર્વને લાગુ પડે છે. માટે ખરો ગુન્હેગાર હું જ છું. જે અજ્ઞાનદશામાં મોહભાવે, અભિમાન વડે, મેં કર્મ બાંધ્યાં છે તે મારે જ ભોગવવાં જોઈએ. જો મારા કરેલા શુભકર્મને ભોગવવાનો મારો અધિકાર છે તો પછી દુઃખને ભોગવવામાં બીજાનો અધિકાર શા માટે હોઈ શકે ? જો સુખ મારાં કરેલ શુભકર્મથી મળે છે તો દુઃખ બીજો આપે છે એમ માનવાનો મને શું અધિકાર છે ?

તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ અધિકારી આ પ્રમાણે માને છે કે, મને દુઃખ આપવામાં નિમિત્તકારણ મારો પરમ ઉપકારી છે. ન્યાયાધિશ સમાન નિમિત્તકારણ થયેલા મનુષ્યે એ શિક્ષા ભોગવવાની અનુકુળતા કરી આપી, મારા ગુન્હાને શોધી કાઢી શિક્ષા આપનાર તે થયો. મારી ભૂલ શોધી આપી, મારા ગુન્હાનો બદલો આપી મને તેણે શુદ્ધ

કર્યો, નિર્દોષ કર્યો, તેટલાં મારાં અશુભ કર્મ ઓછાં કરાવ્યાં. મારે આને મારો ઉપકારી મિત્ર જ માનવો.

આમ વિચાર દ્વારા, શુભ પ્રવૃત્તિ દ્વારા, પોતાની ફરજ બજાવવા દ્વારા અને પરોપકાર કરવા દ્વારા મન, વચન અને શરીરની શુદ્ધિ કરીને તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ સાધક આગળને આગળ વધતો જાય છે.

(૫) પાંચ દૂષણ

સમકિત દૂષણ પરિહરો રે, તેહમાં પહેલી છે શંકા રે,
તે જિન વચનમાં મત કરો, જેહને સમ નૃપ રંકા રે,
સમકિત દૂષણ પરિહરો. ૨૩

કંખા કુમતિની વાંછના, બીજુ દુષણ ત્યજીએ,
પામી સુરતરુ પરગડો, કિમ બાઉલ ભજીએ. સમકિત. ૨૪

સંશય ધર્મના ફલ તણો રે, વિતિગિચ્છા નામે,
ત્રીજું દૂષણ પરિહરો, નિજ શુભ પરિણમે. સમકિત. ૨૫

મિથ્યામતિ ગુણ વર્ણના, ટાળો ચોથો દોષ,
ઉનમારગી થુણતાં હુવે, ઉનમારગ પોષ. સમકિત. ૨૬

પાંચમો દોષ મિથ્યામતિ, પરિચય નવિ કીજે,
ઈમ શુભ મતિ અરવિંદની, ભલી વાસના લીજે. સમકિત. ૨૭

- સમકિત પ્રાપ્ત કરવામાં પાંચ દૂષણ આડા આવે છે. તેનો ત્યાગ કરો. તે આ પ્રમાણે છે. (૧) જિન વચનમાં શંકા કરવી એ પ્રથમ દૂષણ છે. જિનેશ્વરને તો રાજા અને રંક સમાન છે, તેવા ભગવંતના શ્રુતમાં શંકા કરવી તે પ્રથમ દૂષણ કહેવાય છે. માટે જિનેશ્વર પ્રરૂપિત ઉપદેશમાં શંકા ન કરો અને આમ કરી પ્રથમ દોષનો નાશ કરો.

(૨) જેને કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થયું હોય તે બાવળના ઝાડ પાસે ન જાય. તેની સ્તવના ન કરે તેવી જ રીતે કુમતિ અને તેને આદરવાની કંખા-ઈચ્છા ન કરો. આમ થવાની કંખા-ઈચ્છા નામનો બીજો દોષ નાશ પામશે.

(૩) હું જે કાંઈ ધર્મ કરણી કરી રહ્યો છું તેનું ફળ મળશે કે કેમ તેવો સંશય-વિતિગિચ્છા ન કરો, આ દોષને દૂર કરવા માટે પોતાનામાં શુભ પરિણતિને સ્થિર કરો. આમ કરવાથી ત્રીજો દોષ નાશ પામશે.

(૪) મિથ્યાત્વના પોષકના ગુણો વર્ણવવા તે ચોથો દોષ છે. કારણ કે ઉન્માર્ગ-મિથ્યાત્વ માર્ગની પ્રશંસા કરવાથી આપણે તેને જ પોષણ આપતા થઈએ છીએ અને તેમ કરતાં ચોથું દૂષણ આપણામાં આવે છે. માટે મિથ્યામતિની સ્તુતિ ન કરો.

પાંચમો દોષ છે મિથ્યાત્વીનો સંગ કરવો. તેનો સંગ કરવો તે પરપાખંડ સંથવો નામનો દોષ છે. માટે તેનો ત્યાગ કરો અને કમળની જેમ નિર્મળ વિચારોમાં સ્થિર થાઓ. જેથી આ દોષનો નાશ થઈ શકે.

પ્રથમ દૂષણ શંકા - ૧

રાગદ્વેષ વિનાના યથાર્થ ઉપદેષ્ટા સર્વજ્ઞના વચનોમાં શંકા કરવી-સંશય રાખવો. તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિને દૂષિત કરનાર છે. સર્વજ્ઞ જેવા જ્ઞાનધારક ઉપદેષ્ટાનો તો અત્યારે અભાવ છે. તેમને ઓળખનારા ઓછા જ હતા. આવા પુરૂષોના અભાવે સર્વ પ્રકારની શંકાઓનું સમાધાન ન થાય, તેમનાં કહેલાં તત્વોનાં ખરાં રહસ્યો જાણવામાં ન આવે તે બનવા યોગ્ય છે. આનો અર્થ એવો નથી થતો કે અત્યારે તેવા પુરૂષોનો અભાવ છે; માટે તેમાં જરા પણ તર્કવિતર્ક ન કરવા, કે શંકાનું સમાધાન ન માગવું. ભલે તમે તેમ ન માનો,

તર્કવિતર્કો કરો. અને શંકાનું સમાધાન માગો. પણ આમ શંકા, તર્કો અને વાદવિવાદ તમે કર્યા જ કરો તેના કરતાં કોઈ પણ ઠીક લાગે તેવા, તમારી બુદ્ધિ કબુલ કરે તેવા યોગ્ય માર્ગ તરફ તમે ચાલવાનું શરૂ રાખો; તો જ તમને ફાયદો થશે. શરૂઆતમાં કોઈ પણ ગુરૂ, શાસ્ત્ર કે પરમાત્માના વચનો ઉપર થોડી ઘણી પણ શ્રદ્ધા રાખીને પ્રયત્ન કર્યા સિવાય તમારો છુટકો જ નથી. આત્મા, જીવ, કર્મ, બંધ, મોક્ષ, આ સર્વ નામો પણ તમે કોઈના કહેવા, સાંભળવા કે વાંચવા આદિથી જ જાણવા કે બોલવા શીખ્યા છો. શરૂઆતમાં થોડી ઘણી કોઈપણ ઉપર શ્રદ્ધા રાખ્યા પછીથી જ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે, અને તેના કહ્યા મુજબ વર્તન કરતાં ધીમે ધીમે તમને પ્રતિતિ થાય તેવાં કારણો મળ્યાં કરે તો પછી આગળ ઉપર તમારૂં વર્તન રાખો. તમે જે કાર્ય કરો તેનું થોડું ઘણું પણ પરિણામ આંહી તમને મળવું જ જોઈએ. એ પ્રમાણે અંશે પણ પ્રતિતિ થવા પછી તમારી શ્રદ્ધામાં ચોક્કસ દૃઢતા અને વધારો થશે, અને તેને લઈ તમારો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામતાં તમારો પ્રયત્ન વિશેષ પ્રકારે તે માર્ગમાં ચાલુ રહેશે, ભલે ફળો કાળાંતરે એટલે લાંબી મુદતે આવે પણ અંકુરો તો હમણાં ફુટવા જ જોઈએ.

આવી જ રીતે તમે કોઈપણ વસ્તુ કે કર્તવ્યનો નિર્ણય કરી તેના બતાવનાર ગુરૂ, દેવ, કે શાસ્ત્ર ઉપર શ્રદ્ધાન રાખી તમારી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરો. તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું ચાલુ રાખો. તેનાં તાત્કાલીક ફળ તરીકે એટલે અંકુરા ઉગવા જેટલી પણ પ્રતિતિ કરાવનારા, સત્યના માર્ગ ઉપર તમે ચાલો છો તેનો નિશ્ચય કરાવનારા ફળ તરીકે તમારા પરિણામમાં સુધારો થવો, રાગદ્વેષ ઓછા થવા, વિષયકષાયો મંદ પડવા, દયા કોમળતાની લાગણીઓ પ્રગટ થવી, પોતાની ભૂલો જણાવી, હઠકદાગ્રહ ઓછો થવો, સત્યના સન્મુખ થવું, અસત્યથી વિમુખ થવું, પરોપકારી લાગણીઓ

સ્ફુરવી, સમભાવ આવવો, વિકલ્પો ઓછા થવા, ખેદ, ઈર્ષા કે અભિમાન પાતળું પડવું, સર્વ જીવ ઉપર ભ્રાતૃભાવ આવવો, અન્યને સારે રસ્તે ચડાવવો, ગુણીઓ તરફ બહુમાન રાખવું. સત્યનો પક્ષ કરવો, દુઃખીઓ ઉપર દયા આવવી, તેને મદદ આપવા યથાશક્તિ પ્રયાસ કરવો, પાપીઓની ઉપેક્ષા કરવી, આંતરલાગણીથી તેને સન્માર્ગે ચડાવવા પ્રયત્ન કરવો. તમારું હૃદય શુદ્ધ થયાના, તમારા મનની મલીનતા ઓછી થયાના, તમારાં કર્મો પાતળા પડવાનાં, તમારી સાત્વિક લાગણીઓ સ્ફુરવાના, તામસીક વૃત્તિઓ ઓછી થવાના, અને આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં તમે આગળ વધો છો તેની નિશાની બતાવનારા આ પૂર્વે કહ્યા તે સદ્‌ગુણો ખીલવારૂપ અંકુરાઓ થોડે દરજ્જે પણ જો તમારામાં પ્રગટ થતા તમને દેખાય તો તમારે જરૂર સમજવું કે તમે સત્યના રસ્તા ઉપર છો તમને રસ્તો બતાવનાર સાચો છે. તમે આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં આગળ પ્રવાસ કરી રહ્યા છો. આ તમારો માર્ગ આગળ લંબાવો તેમાંથી સારાં ફળો તમને અવશ્ય મળશે જ.

આ પૂર્વે કહ્યા તે માંહીલા કોઈપણ ગુણ તમને ન જણાતા હોય પણ ઉલટી તમારી તૃષ્ણા વધતી જતી હોય, તમારી ઈચ્છાઓ લંબાતી હોય, કામ ક્રોધમાં વધારો થતો હોય, સહનશીલતા ઘટતી જતી હોય, ઈર્ષાને અભિમાન વધતાં જતાં હોય, મત કદાગ્રહ મજબુત થતો હોય, મોહ અજ્ઞાનતા જાડાં થતાં હોય, આત્મજાગૃતિ મંદ થતી હોય-ભૂલાતી જતી હોય તો જાણવું કે તમે સત્યના રસ્તા ઉપર નથી. ઘણી વખતે એમ પણ બને છે કે માર્ગ તો સાચો હોય છે એટલે બીજ તો ઉગવાની શક્તિવાળું હોય છે. પણ જમીન ખારી હોય છે, એટલે બીજ બળી જાય છે. આમાં માર્ગ બતાવનારનો દોષ ઓછો છે પણ જમીન ખારી એટલે તે ઉપદેશરૂપ બીજને ઉગવાને કે વૃદ્ધિ પામવાને લાયક યોગ્યતા ન હોય તેથી

ઉપદેશ બીજ બળી જાય છે, નિષ્ફળ નિવડે છે. આ સ્થળે પોતાને સમજાય અને વિચાર દ્વારા સમજાશે જ કે, ઉપદેશક બરોબર છે, પણ પૂર્વકર્મની પ્રબળ વાસનાને લઈ, મારાથી જ યોગ્ય વર્તન બની નથી શકતું.

કદાચ આમ બનતું હોય તો પણ ગભરાવું નહિ. પોતાની યોગ્યતામાં વધારો થાય, તેવાં કારણો સદ્‌ગુરૂ દ્વારા જાણી, હાલ તુરત માટે સત્સંગમાં વધારો કરવો અને અખંડ જાપ-ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કરવાનું ચાલુ રાખવું. આ બે નિમિતો દ્વારા પોતાની મલીન વાસના ઓછી થતાં, યોગ્યતામાં એકદમ સુધારો થશે.

જીવતા-જાગતા ગુરૂ વિના માર્ગ મળવો મુશ્કેલ છે. શરૂઆત તો જ્ઞાન અને ક્રિયામાં પ્રવિણ ગુરૂ દ્વારા જ કરી શકાય છે, અને તેથી જ ફાયદો આપે છે. અનુભવ જ્ઞાન વિના પુસ્તકપઠન કરનારા વિદ્વાનો ગણાશે. અમુક માર્ગ લાગુ ન પડ્યો તો બીજો કયો માર્ગ લેવો ? આગળ અમુક ભૂમિકા સુધી જઈને અટક્યા છીએ ત્યાર પછી આગળનો માર્ગ કેવી રીતે ચાલુ કરવો ? ઇત્યાદિ નિશ્ચયો તો તે રસ્તે ચાલીને અનુભવ કરનાર ગુરૂ સિવાય બીજો કોઈ કહી શકવાનો જ નથી. દીવાથી જ દીવો થાય છે. અંધકારથી પ્રકાશ ન જ થાય.

ગુરૂ આદિમાં શ્રધ્ધા રાખ્યા સિવાય માર્ગ હાથ લાગવો મુશ્કેલ છે. રસ્તો ભૂલેલો માણસ કદાચ શોધખોળ કરતાં અચાનક મૂળ રસ્તા ઉપર આવી જાય છે એમ કદાચ બનવા યોગ્ય છે. પણ તેવા દાખલા તો વીરલ જ બને છે. રસ્તો બતાવનાર ઉપર શંકા રાખનાર ત્યાંથી આગળ વધી શકતો નથી. તેના મનમાં શંકા થાય છે કે આ રસ્તો નહિ હશે તો ? આ શંકાને લઈ તે ત્યાંથી આગળ વધતો અટકે છે એટલું જ નહિ પણ કોઈ વખત તો, તે સ્થાનેથી એટલે અરધે રસ્તેથી પણ તેને પાછું હઠવું પડે છે. માટે તેમ ન

કરતાં જે માણસને જેટલો અનુભવ હોય તેટલો અનુભવ તેની આગળથી લેવો. તેટલા આગળ વધવું, અને ત્યાર પછી તેનાથી આગળ વધેલાને પૂછવું. આટલો રસ્તો તમે આગળ ચાલ્યા છો તેથી તમારા હૃદયમાં વિશુદ્ધિ થવી જ જોઈએ. આ વિશુદ્ધિના બળથી તમને તમારો રસ્તો બતાવનારા, તમારાથી અધિક આગળ વધેલા ગુરૂ અવશ્ય મળવા જ જોઈએ. આ વાતનો ચોક્કસ નિશ્ચય રાખો, ઈચ્છા છે ત્યાં માર્ગ છે. વિશુદ્ધિ છે ત્યાં પરમાત્મા પણ હાજર થાય છે, તો બીજાની વાત શી કરવી ?

તમારાથી અધિક ગુણવાન-રસ્તો જાણનાર તમને જે એકાદ પગથીયું આગળ ચડાવવાને સમર્થ હોય તેના ઉપર તેટલી શ્રદ્ધા રાખી એક પગથીયું પણ આગળ આવો. તમે એક પગથીયું પણ આગળ આવ્યા એટલે બીજે પગથીએ ચડાવવા માટે મહાત્માઓ તૈયાર ઉભા છે. તમારી રાહ જોઈ તે ખોટી થાય છે, પણ તમારે એક પગથીયું ચડવું નથી અને ખોટી બડાઈની વાતો હાંકવી છે કે અત્યારે તેવા ગુરૂ નથી. ગુરૂ આવા છે ને તેવા છે તો પછી તમારા માટે બીજો કોઈ રસ્તો જ નથી. માટે ઈચ્છા થઈ હોય, પરમાત્માના માર્ગમાં ચડવાને તૈયાર હો તો આગળ આવો. માહાત્માઓ તમને મદદ દેવા તૈયાર છે.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું. અજ્ઞાનને હઠાવી જ્ઞાની થવું. મોહને હઠાવી નિર્મોહી થવું. કર્મને હઠાવી નિષ્કર્મ થવું. આવરણને હઠાવી નિરાવરણ થવું. ભ્રાંતિને દૂર કરી ભ્રાંતિરહિત થવું, માયાને હઠાવી સ્વરૂપસ્થ થવું. પ્રકૃતિથી પર થવું. બ્રહ્મસ્વરૂપ થવું. સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટ કરવું. ઈત્યાદિ અનેક જુદા જુદા શબ્દોમાં કહેવાતા એક લક્ષ્યને પ્રાપ્ત થવું. આમાં કોઈને કોઈ જાતનો વાંધો નથી. વાંધો કે શંકા માત્ર જે થાય છે તે સાધનમાં ફેર છે. આ સાધનનો ફેર તો રહેવાનો જ. કારણ અધિકારી-સાધકો જુદા જુદા

અધિકારવાળા હોવાથી દરેકને એકસરખું જ સાધન હોય તેમ બની શકે જ નહીં.

કોઈ મલીન વાસનાવાળાને કર્મકાંડની (ક્રિયા કરવાની) જરૂરીયાત હોય છે. કોઈ વિશેષ વિષય વિકારવાળા અધિકારીને તપ કરવાની જરૂરીયાત હોય છે. કોઈ કોમળ અને શ્રદ્ધાળુ હૃદયવાળાને ભગવાનની સેવા ભક્તિરૂપ ઉપાસના કરવાની જરૂર છે, અને કોઈ તેનાથી આગળના અધિકારીને આત્મજ્ઞાનનોજ બોધ આપવાની જરૂરીયાત હોય છે. ગુરૂઓ તો તેની યોગ્યતાનો નિર્ણય કરી કોઈને ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે. કોઈને ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, કોઈને તપ કરાવે છે, કોઈને તપનો નિષેધ કરી જ્ઞાનમાં જોડે છે. આમ અધિકારી પરત્વે ઉપદેશ અપાયેલો હોય છે. આ ઉપદેશ આપતી વખતે એક માર્ગની મુખ્યતા કરવામાં આવે છે, ત્યારે બીજા માર્ગની ગૌણતા કરવામાં આવે છે, એકને ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો અને જ્ઞાનની મુખ્યતા કરી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરાવી. આ પ્રવૃત્તિ નિષ્કારણ કરાવી નથી. અધિકારી વિનાનાઓ તે વાત ન સમજી શકતાં શંકા કરે તે બનવા યોગ્ય છે. પણ જે વાતનો ગુરૂએ નિષેધ કર્યો છે તે વાતનો નિષેધ કર્યો નથી. તે અધિકારી ક્રિયાકાંડ કરી શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો થયો હોય છે, ભક્તિ કરી સ્થિર ચિત્તવાળો થયો છે, હવે તેને જ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો બોધ આપી સ્વરૂપમાં સ્થિર કરવાનો હોય છે.

ખરી રીતે વિચાર કરીએ તો એકી વખતે લખવા કે બોલવામાં બધી બાજુઓની પૂર્ણ હકીકતો આવી શકતી નથી. આથી તેના હૃદયમાં બીજી બાબતો કહેવાની ન હતી કે આજ કહેવાની હતી અને બીજી નિષેધવાની હતી, આવું ધોરણ કદી નકી કરી ન નાખવું. શંકાઓ આ વિવિધ સાધનોમાંથી ઉઠે છે છતાં મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ રાખી પૂર્વાપર વિચાર કરી અધિકારીની મુખ્યતા, ગૌણતા

સમજી વિચારવાન સાધકે આ વાતનો નિશ્ચય કરવો એટલે સર્વ શંકાઓનું સમાધાન સ્વભાવિક થઈ જશે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય, ગમે તે અપેક્ષાથી વાત કરાણી હશે તે અપેક્ષાને આ દિશાએ એટલે આ ઉપર કહેલી ગૌણ મુખ્ય અધિકારી અનધિકારી બાબતનું લક્ષ ધ્યાનમાં રાખી તેનું નિરાકરણ કરી લેશે તો શંકાનું અવકાશ મળશે જ નહિ.

૨. કાંક્ષા-ઈચ્છા. બીજું દૂષણ

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ આલોક કે પરલોક સંબંધી પુણ્યના ફળની આકાંક્ષા-ઈચ્છા કરતા નથી કેમકે તે પુણ્ય-ફળો ઇન્દ્રિયો તથા મનને વ્યાકુળ કરાવનારાં અને આશક્તિ કે અભિમાન કરાવી પરિણામે દુઃખ આપનારાં છે.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું છે. જન્મ, મરણ રહિત પરમશાંતિ અનુભવવી છે. આ નિશાન સમજબુત બાંધી તેના તરફ આગળને આગળ ચાલવાનો પ્રયત્ન શરૂ રાખો. તમારા આ નિશ્ચયને ડોલાવવા આડાં અનેક વિઘ્નો આવશે. વિવિધ પ્રકારના ચમત્કારો અનુભવવાની ઈચ્છાઓ થશે, પણ તેના તરફ તમે જરા પણ લલચાયા-તમારા ચાલુ નિશ્ચયથી ડગ્યા તો જરૂર સમજજો કે તમે તમારા માર્ગમાંથી પતિત થવાનાજ. આ ચાલુ પરમશાંતિના માર્ગમાં આવવાને તમને હજજારો માઈલનું આંતરૂં પડી જશે. કારણ એ છે કે, મોહ, અજ્ઞાન, મમતા ઇન્દ્રિયોના વિષયો એ એટલા બધા આકર્ષક છે, એટલા બધા આત્મભાન ભૂલાવનારા છે, એટલા બધા સત્ય નિશાનથી કે કર્તવ્યથી દૂર ખેંચી જનારા છે, કે તેનો ખરો નિશ્ચય ઘણા જ સુક્ષ્મ-બારિક વિચાર વિના થઈ શકે તેમ નથી. અથવા તેનો અનુભવ જેને થયો હોય છે તેનેજ ખબર પડે છે. અથવા મહાત્મા જ્ઞાની પુરૂષો જ જાણે છે.

એક ભૂલ અનેક ભૂલો ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ જેમ આવરણ

વધતું જાય છે, તેમ તેમ સુક્ષ્મજ્ઞાન ઢંકાતું જાય છે. તીવ્ર બુદ્ધિ ચાલી જાય છે. સદ્ અસદ્નો વિવેક નાશ પામે છે. કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી. પરિણામે આવરણના મહાન બોજાથી સંસારના પ્રવાહમાં તણાવું પડે છે.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું તે ધર્મ છે. આ સિવાય બીજું કાંઈ પણ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા કરવી તે અધર્મ છે. વસ્તુ કે સત્તાના ઉપભોગથી વાસના વૃદ્ધિ પામે છે. અભિમાન અધિક થાય છે. ઈષ્ટ પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટના સંયોગથી રાગ દ્વેષ થાય છે. પરિણામે અશાંતિ, અને જન્મ મરણ થયા કરે છે.

આમ જે અનિત્ય વસ્તુ છે. દુઃખરૂપ છે, અનાત્મસ્વરૂપ છે, તે વસ્તુ મેળવનારા સર્વ પ્રયાસો દુઃખરૂપ નિવડે છે. તૃષ્ણા વૃદ્ધિ પામે છે. આ સત્યના માર્ગમાં ભોમીયાની પૂર્ણ જરૂરીયાત છે. એક જ માર્ગમાં સર્વે ચાલી શકે જ નહિં. તેમની લાયકાત જોઈને અનુભવી ગુરૂ તેમનો માર્ગ નક્કી કરી આપે છે કે તમારે તો આજ રસ્તે ચાલવું. તે જ ઉપયોગી-હિતકર્તા છે પણ આ જીવ તે કબુલ કરતો નથી. પછી તેને ભાન થાય છે કે, મને ગુરૂએ આ રસ્તે ચાલવાને જે ફરમાવ્યું હતું તે મારા હિતને માટે હતું મારી શક્તિના પ્રમાણમાં યોગ્ય હતું. આ વિકટ માર્ગને ઉલ્લંઘન કરનારા ઉત્તમ અધિકારીઓ બળવાન હતા, તેમણે અત્યારે હું જે સાધનો સેવું છું તે પહેલાં સેવેલાં હતાં, આ રસ્તા દ્વારા પોતાનું બળ કેળવ્યું હતું, પોતાના મનની મલીનતા દૂર કરી હતી, એકાગ્ર વૃત્તિ તેમણે સિદ્ધ કરી હતી, મલીન વાસનાઓનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેને લઈને આ વિકટ પણ નજીકનો-નિરાલંબનતાવાળો-નિરાધાર માર્ગ તેમને માટે યોગ્ય જ હતો. આટલી શક્તિ કે પવિત્રતાના અભાવે મારા માટે તે માર્ગ દુર્ગમ હતો, અને છે. હવે મારૂં ડાહાપણ એક બાજુ મૂકી દઈ સદ્ગુરૂ મને જે કહેશે તે માર્ગે જ પ્રયાણ કરીશ. છેવટે તે આ નિર્ણય પર આવે છે અને પોતાના અધિકારનો માર્ગ ગ્રહણ કરે છે.

અસ્થિર કે ચપળ મનવાળા અશ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો આ માર્ગમાંથી વારંવાર પાછા હઠે છે. આના કરતાં કોઈ સહેલો માર્ગ હશે ? આથી કોઈ સુગમ માર્ગ બતાવશે ? એમ માની એક સાધન થોડો વખત સેવી તે છ-બાર મહીના અભ્યાસ કરી થાક્યો, પરિણામ શૂન્ય આવ્યું. અને શૂન્ય આવવું જ જોઈએ. કારણ કે અભિમાન વધારનાર માર્ગ હતો. સાધના છોડી દીધી, યથાર્થ શ્રધ્ધા વગર પરિણામ છેવટે શૂન્ય જ આવે છે.

આમ અનેક આશા, ઈચ્છાને લઈ આ જીવ સદ્‌ગુરૂ અને સન્માર્ગના અભાવે અનેકવાર પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડે છે, પણ જ્યારે સર્વ ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરે છે. દુનિયામાં મનાવાની, પૂજાવાની, મોટા કહેવડાવવાની, ધર્મપંથો ચલાવી માન ખાટવાની, ઇત્યાદિ સર્વ આશાઓને તિલાંજલી આપ્રવામાં આવે છે. સર્વ ઈચ્છાઓથી નિરાશ થઈ જાય છે. કેવળ આત્મસ્વરૂપ જ પ્રાપ્ત કરવું છે. પોતાનું અજ્ઞાનજ હઠાવવું છે તે સિવાય બીજા બધા કર્તવ્યોને રજા આપે છે ત્યારે યોગ્ય સદ્‌ગુરૂ મળે છે. તેના વચન ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી, તે નિસ્પૃહ, નિરાભીમાની ગુરૂ જે માર્ગ બતાવે છે તેને પૂર્ણ પ્રેમથી આદરે છે ત્યારે આ જીવ પૂર્ણ શાંતિ પામે છે. પોતાને કૃતાર્થમાની નિર્ભય બને છે. આ સિવાય આશા-ઈચ્છાઓને લઈને પરિભ્રમણ જ કરવું પડે છે. આ સમ્યક્‌દૃષ્ટિનું દૂષણ કહેવાય છે. તેનો ત્યાગ કરવો એ સમ્યક્‌દર્શનનો માર્ગ છે.

3. વિચિકિત્સા-નિંદા. ત્રીજું દૂષણ.

આત્માના માર્ગમાં ચાલનાર મહાન પુરૂષોની નિંદા ન કરવી, દુઃખદાયક સંયોગોથી ઉત્તેજીત ન થવું, અપવિત્ર પદાર્થોની દુગંછા ન કરવી, આનું નામ અવિચિકિત્સા કહે છે. આથી વિપરીત વર્તનને વિચિકિત્સા. આ વિચિકિત્સા સમ્યક્‌દર્શનને દુષિત કરનાર હોવાથી

દુષણરૂપ છે. સત્યને માર્ગે ચાલનાર મહાપુરૂષની નિંદા કરવી તેના જેવું બીજું કોઈ પાપ નથી. તે મનુષ્ય પોતાને દુર્લભબોધી કરે છે એટલે તેને સત્યનો માર્ગ કદી હાથ લાગતો નથી, કારણ કે તેને સત્ય ઉપર જ દ્વેષ થયો છે. આ દ્વેષ એજ અનંતાનુબંધી કષાય છે.

જ્યારે મનુષ્ય અન્યની નિંદા કરે છે ત્યારે તે પોતામાં એક જાતનો મળ એકઠો કરે છે. જ્યારે બીજા મનુષ્યની કાળી બાજુ જોવામાં આવે છે ત્યારે તે મલીન મળને કે દુર્ગુણને આમંત્રણ કરાય છે. દુર્ગુણ જોનાર મનુષ્ય ભાન ભુલેલો હોવાથી એટલે આત્મભાવમાં જાગૃત ન હોવાથી, સામાના દુર્ગુણ તપાસતાં શું શું ક્રિયા પોતામાં થઈ તેનું તેને ભાન હોતું નથી. છતાં આ કાળી બાજુ તપાસતાં તેના મલીન સંસ્કારો તેના હૃદયમાં પડે છે. આ મળ જેમ જેમ એકઠો થાય છે તેમ તેમ તેના હૃદયમાં વિવિધ પ્રકારના વિક્ષેપો ઉત્પન્ન થયા કરે છે.

અન્યની નિંદા કરવી, કે દોષ ગ્રહણ કરવા, તે રૂપ એક જાતનો મળ મનમાં એકઠો થાય છે. આ મળ-મનનો મેલ જ્યાં સુધી હૃદયમાં હોય છે ત્યાં સુધી મન સ્થિર થતું નથી. તેમાં વિવિધ પ્રકારના વિચારરૂપી વિક્ષેપો આવ્યા કરે છે. માટે મનને પણ શુદ્ધ કરવા માટે પોતાના દોષ તપાસવા અને અન્ય સર્વ વ્યકિતમાંથી જેમ જેમ ગુણ ગ્રહણ કરવામાં આવશે, તેમ તેમ પોતાના દોષરૂપ મળ બહાર નીકળી પડશે. અને તેમ થતાં મન મળ વિનાનું થવાથી નિર્મળ અને સ્વસ્થ થશે.

અવિચિકિત્સાનો બીજો અર્થ દુઃખદાયક સંયોગોથી ઉત્તેજીત ન થવું તે થાય છે. જેવી જેવી લાગણીથી જે જે કાળે કર્મ બંધ કર્યો છે તેવા તેવા પ્રબળ કે નિર્બળ, તીવ્ર કે મંદરસે તે કર્મ ઉદય આવવાનું જ. અને તે તે પ્રમાણે સુખ દુઃખનો અનુભવ થવાનો જ. ઇચ્છા હો કે ન હો તેનો ઉપભોગ તો કરવો પડવાનો જ.

કરેલા કર્મ ભોગવ્યા સિવાય તીર્થંકરદેવ કે અવતારી પુરૂષો જેને ગણવામાં આવે છે તેવાઓનો પણ છુટકો થતો નથી, તો બીજા પ્રાકૃત (સામાન્ય) મનુષ્યોની તો વાત જ શી કરવી ? મતલબ કે કર્મવિપાક સર્વને ભોગવવો પડે છે.

જે જે દુઃખદાયક સંયોગો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ સંયોગો આપણા કર્યા સિવાય તો પ્રાપ્ત થતા જ નથી. કોઈનું કરેલું કોઈ ભોગવતો જ નથી. અન્યનું કરેલું અન્યને મળી શકે જ નહિ. આ નિયમ બરોબર સમ્યક્‌દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં-જાણવામાં હોય છે, આ નિયમનો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે તો સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ નિશ્ચયને લઈ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ કદીપણ કિલષ્ટ કર્મના ઉદયથી હિમ્મત હારતો નથી. પણ ઉલટો સાવચેત થાય છે. જે મનુષ્યમાં આ કર્મ પેદા કરવાનું બળ હોય છે. તેને તોડવાનું, કે અનુભવવાનું, એટલે સહન કરવાનું પણ બળ તેનામાં હોય છે. વિશેષ એટલો છે કે અજાગૃત દશામાં, ભાન ભૂલાયેલી અજ્ઞાન દશામાં આ કર્મો બંધાયેલાં છે. અત્યારે હવે જાગૃતદશા છે તો તે સર્વ કર્મો મારે સમભાવે ભોગવી લેવાં. કર્મ તોડવાનું જે બળ કહેવામાં આવ્યું છે તે વાસનારૂપ કર્મ માટે છે, એટલે જેનો નિકાચિત બંધ બાંધેલો નથી, તેને માટે તે વાત છે. અજાગૃત અવસ્થામાં કરાયેલા સંકલ્પો, વિવિધ પ્રકારની લાગણીઓ, ઈચ્છાઓ, રાગ, દ્વેષ, અભિમાનની વૃત્તિઓ, તે સર્વનાં બંધ પાડ્યા સિવાયનાં માત્ર એકઠાં થયેલાં પુદ્‌ગલો હોય છે તે, સદ્‌વિચારોથી, જડ ચૈતન્યના વિવેકથી, સત્‌પુરૂષોની સોબતથી, કે પશ્ચાતાપરૂપ તપની મદદથી તોડી શકાય છે-તે કર્મોને વિખેરી નાખી શકાય છે, પણ જે કર્મ નિકાચિતભાવે દૃઢ કરવામાં આવ્યું છે, પ્રારબ્ધરૂપે નિર્માણ થઈ ચુક્યું છે તે કર્મ તો ભોગવવાથી જ છુટી શકે છે. તેને માટે ભોગવ્યા સિવાય બીજો રસ્તો નથી.

આ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ આ કર્મ ભોગવતી વખતે એક મહાન લાભ મેળવે છે અને તે એ છે કે, તેને આત્મબળ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથી તે કર્મના ઉદયને આવકાર આપે છે, અને કહે છે કે તમે મારી પાસે ભલે આવ્યા. તમારે જે કરવાનું હોય તે સુખેથી કરો પણ હવે ફરીને તમારે આધિન અમે થવાના નથી. તમને ભોગવતાં અમે જાગૃત છીએ. જરા પણ આનાકાની કર્યા સિવાય અમે ભોગવીએ છીએ. તમારા આવવાથી અમે જરા પણ રાગ, દ્વેષ, હર્ષ, શોક કરવાનાજ નથી. તમે અમારા ભલા માટે આવ્યા છો એમ અમે માનીએ છીએ. તમારા આવવાથી અમારો આવરણનો બોજો ઓછો થવાનો છે, અમારી સ્વરૂપ જાગૃતિ વિશેષ તીવ્ર થવાની છે. અજ્ઞાનીઓની માફક અમે તમારાથી ભય પામવાના નથી કે હાયવોય કરવાના નથી કે તમારો તિરસ્કાર કરી ગર્વિત પણ થવાના નથી. અમે તો જે છીએ તે છીએ. તમને પણ જોનારા છીએ. તમારા આવવાથી કે જવાની જરા પણ અસર અમારા સ્વરૂપ ઉપર થવાની નથી. આ કારણોથી સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ ગમે તેવા વિષમ પ્રસંગો કે, પ્રતિકુળ સંયોગોથી ઉદ્વેજીત થતો નથી.

આ વિચિકિત્સાનો ત્રીજો અર્થ એ કરવામાં આવ્યો છે કે તે અપવિત્ર પદાર્થોની દુગંચ્છા કરતો નથી.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ આ જડ પુદ્‌ગલના ધર્મોથી સારી રીતે માહેતગાર હોવાથી તેના સારાં કે નઠારાં રૂપોથી, સુગંધી કે દુર્ગંધ સ્વભાવોથી કોઈપણ રીતે આશ્ચર્ય કે ખેદ પામતો નથી. તેમાં રાગ દ્વેષ કરતો નથી. તેની વિવિધ પ્રકારની આકૃતિઓમાં લેપાતો નથી. અને તે સર્વની ઉપેક્ષા કરી પોતાના સ્વરૂપ તરફ લક્ષ આપી, સમભાવે પ્રવૃત્તિ કરતો રહે છે, એટલે ઈષ્ટ પદાર્થોને આદર પામતો નથી, અનિષ્ટ પદાર્થોનો તિરસ્કાર કરતો નથી. આ કારણથી તે પોતાની નિર્મળતામાં વધારો કરતો રહે છે. શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ લક્ષ હોવાથી આવરણને તોડતો રહે છે.

૪. કુદૃષ્ટિની પ્રશંસા ન કરવી.

જે જીવોની દુનિયાના વિષયો તરફ દૃષ્ટિ છે. ઈષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થે તરફ પ્રીતિ અપ્રીતિ છે. સુંદર અસુંદર પદાર્થો તરફ રાગ દ્વેષની લાગણી છે, ઇંન્દ્રિયોના વિષયો મેળવવા માટે વિવિધ પ્રકારનાં વ્રત, તપ, જપાદિ અનુષ્ટાન કરી રહેલા છે, મનને ગમે તેવા દેવ, મનુષ્યાદિના ઉત્તમ અધિકારો અને વિષયોને મેળવવા માટે અનેક પ્રકારના ત્યાગ વૈરાગ્યના માર્ગો ગ્રહણ કરી તે માટે વિવિધ પ્રકારે કષ્ટક્રિયા કરી રહ્યાં છે. આ સર્વ કૃદૃષ્ટિ કહેવાય છે. અને જેઓ આત્માને શુદ્ધ કરવા માટે ગૃહસ્થધર્મમાં રહીને, કે ત્યાગમાર્ગ ગ્રહણ કરીને અનેક પ્રકારે પોતાના અધિકાર અને વિશુદ્ધિના પ્રમાણમાં પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે સુદૃષ્ટિ છે.

જ્ઞાનસ્વરૂપ અને ચૈતન્ય સ્વભાવવાળો હોવા છતાં આત્મા, જડ-પુદ્ગલમાં ભ્રાંતિથી આકર્ષાય છે-ખેંચાય છે. તેને મેળવવા મથે છે. તે મળવાથી હર્ષ પામે છે. નહિ મળવાથી ખેદ કરે છે. તેનો વિયોગ થવાથી રડે છે, માટે જ તેને કૃદૃષ્ટિ કહે છે. કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી, પોતાની જાતને ભૂલી, વિજાતીય પદાર્થ તરફ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે. આત્મા સુદૃષ્ટિ હોવા છતાં તેની વિજાતીય તરફની પ્રવૃત્તિને લઈ તે કુદૃષ્ટિ કહેવાય છે. તેમની પ્રશંસા ન કરવી. કુદૃષ્ટિઓની પ્રશંસા કરે છે. તેનામાં જો સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયેલી હોય તો તે મલીન થઈ જાય છે, અને તે પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તો તેના આડે મજબુત કર્મ આવરણની ખડક કે દિવાલ ઉભી થાય છે કે જેથી તેને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન, કે આત્મપ્રકાશ મળવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

આત્મસ્વરૂપને ઓળખ્યા સિવાય, તેને વિશુદ્ધ કરવાની લાગણી સિવાય આલોક કે પરલોકના સુખને માટે, જે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, જે જે વ્રત, અનુષ્ટાનો કરવામાં આવે છે તે સર્વેમાં

ઈન્દ્રિયોના વિષય સુખની કે અભિમાનની લાગણીનાં ઝેરી બીજ હોવાથી તેને કુદૃષ્ટિવાળી પ્રવૃત્તિ કહે છે. આ પ્રવૃત્તિથી સંસારવૃદ્ધિ પામે છે. કર્મના બીજોનો નાશ થતો નથી પણ ઉલટું તેને પોષણ મળે છે. માટે આ પ્રવૃત્તિને સુદૃષ્ટિની પ્રશંસા કરવા વડે તથા આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવા વડે અટકાવવી.

ઘણી વખત આવા અજ્ઞાન ક્રિયા કરનાર કે કાંઈ લાલચથી તપશ્ચર્યા કરનારની લોકો અનુમોદના કરે છે. આ અનુમોદનાથી કે તેને ઉત્તેજન આપવાથી પોતે ડુબે છે અને સામાને આ અજ્ઞાન ક્રિયા કે તપશ્ચર્યાનું ખોટું મિથ્યા અભિમાન કરાવીને સામાને ડુબાવે છે. આનું નામ કુદૃષ્ટિ પ્રશંસા છે.

૫. કુદૃષ્ટિનો સંસર્ગ ન કરવો.

પૂર્વે કહી આવેલ કુદૃષ્ટિ, તેમની સાથે ધર્મનિમિત્તે આલાપ સંલાપ બોલવા ચાલવાનો સંબંધ ન રાખવો, તેમની પાસે ધર્મનિમિત્તે બેસાવ ઉઠવાનો-કે જવા આવવાનો સંબંધ ન રાખવો, તેમનો પરિચય રાખવાથી સમ્યક્‌દૃષ્ટિ-આત્મધર્મના શુદ્ધ વિચારો મલીન થાય છે.

આ કુદૃષ્ટિ જીવોને વિષયોનો પરિચય અનાદિકાળથી છે. વ્યવહારના માર્ગમાં તેઓ ફસાયેલાજ હોય છે.

આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓ શીતળ વૃક્ષ જેવા છે, તેમની પાસે જવાથી સંસાર પ્રપંચના વિષમપણાથી ઉત્પન્ન થયેલા ત્રિવિધ તાપની તેમના સત્ય શાંતિના ઉપદેશથી શીતળતા આવે છે. તૃષ્ણા તાપ બુઝાય છે.

જ્ઞાનદૃષ્ટિ ખુલ્યા સિવાય શાંતિની આશા કોઈએ જરાપણ રાખવી જ નહિ. પાણીની માફક જીવને ઢોળાવ તરફ-નીચાણ તરફ

પ્રવૃત્તિ કરવાનો લાંબા કાળનો અભ્યાસ પડેલો છે. વ્યવહારિક આશાઓથી આ કુદૃષ્ટિઓની સોબત કરતાં તે જીવ નીચા માર્ગ તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થયેલી હોય તેવા મનુષ્યો, આ લોકના પાસમાં સપડાતા નથી, છતાં લાંબા વખતના પરિચયથી ધીમે ધીમે ભાન ભૂલાતું જાય છે. સોબત તેવી અસર થાય છે. પરિણામે સમ્યક્‌ રત્ન હારી જવાય છે. અથવા લાયકાત ગુમાવી બેસાય છે. આ માટે જ્ઞાની પુરૂષો વારંવાર જાગૃતિ આપે છે. સાવચેતી આપી જણાવે છે કે, ભૂલેચુકે પણ કૃદૃષ્ટિઓનો પરિચય ન કરશો. જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે કે જેમ કુદૃષ્ટિની સોબત ન કરવી, તેમ સમ્યક્‌દૃષ્ટિવાળા જ્ઞાની, સાધુ, સંત મહાત્માઓની સોબત વારંવાર કરવી. આ સોબત થવાથી વ્યવહારાદિ પ્રસંગની હલકી સોબતથી થયેલી મંદતા-શિથીલતા દૂર થશે. જાગૃતિને પોષણ મળશે. કુદૃષ્ટિની અસર નાબુદ થશે, પણ જો કુદૃષ્ટિની સોબતમાં રહ્યા કરશો અને સમ્યક્‌દૃષ્ટિની સોબતથી વિમુખ રહેશો તો ઉત્પન્ન થયેલો સમ્યક્‌દૃષ્ટિપણાનો ગુણ નંદનમણીયારની માફક ખોઈ બેસસો.

આના પર વિચાર કરી પાંચ દૂષણ (દોષો)ને ત્યાગો જેથી સમ્યકત્વ પ્રગટ કરી શકાય.

(૬) આઠ પ્રભાવક

આઠ પ્રભાવક પ્રવચનના કહ્યા, પાવયણી ધુરી જાણ,
વર્તમાન શ્રુતના જેહ અર્થનો, પાર લહે ગુણ ખાણ,
ધન ધન શાસન મંડન મુનિવરા. ૨૮

ધર્મકથી તે બીજો જાણિયે નંદિષેણ પરિ જેહ,
નિજ ઉપદેશે રે રંજ લોકને, ભંજે હૃદય સંદેહ. ધન ધન. ૨૯
વાદી ત્રીજો રે તર્ક નિપુણ ભણ્યો, મલ્લવાદી પરિ જેહ,
રાજ દુવારે જયકમલા વરે, ગાજંતો જિમ મેહ. ધન ધન. ૩૦

ભદ્રબાહુ પરિ જેહ નિમિત્ત કહે, પરમત જીપણ કાજ,
તેહ નિમિત્તી રે ચોથો જાણીયે, શ્રી જિન શાસન રાજિ. ધન ધન. ૩૧

તપ ગુણ ઓપે રે રોપે ધર્મને, ગોપે નવિ જિન આણ,
આશ્રવ લોપે રે નવિ કોપે કદા, પંચમ તપસી તે જાણ. ધન ધન. ૩૨

છઠ્ઠો વિદ્યા રે મંત્રતણો બલિ (વલી), જિમ શ્રી વયરમુણિંદ,
સિદ્ધ સામો રે અંજન યોગથી, જિમ કાલિક મુનિચંદ. ધન ધન. ૩૩

કાવ્ય સુધારસ મધુર અર્થ ભર્યો, ધર્મ હેતુ કરે જેહ,
સિદ્ધસેન પરિ રાજા રિઝવે, અષ્ટમ વર કવિ તેહ. ધન ધન. ૩૪

જવ નહિ હોવે પ્રભાવક એહવા, તવ વિધિ પૂર્વ અનેક,
જાત્રા પૂજાદિક કરણી કરે, તેહ પ્રભાવક છેક. ધન ધન. ૩૫

- પ્રવચન શ્રુતના આઠ પ્રકારના પ્રભાવકો છે. તેમ અહીં ઉદાહરણ સાથે સમજાવ્યું છે. તેવી રીતે આપણે પણ શાસનની પ્રભાવના કરીને સમક્તિને પામી શકીએ.

(૧) મુખ્યતાએ જે વર્તમાનમાં શ્રુતનો પરમાર્થ જે અપાર હોવા છતાં તેનો પાર પામે તેવા મુનિ-ભગવંતો જે ગુણોનો ભંડાર હોય છે. તેને પ્રથમ પ્રભાવક કહ્યા છે.

(૨) ધર્મકથા કરવા દ્વારા પોતાના ઉપદેશથી લોકોનાં હૃદય મનમાં રહેલાં સંશયનો નાશ કરી શકે તેવા મુનિ નંદિષેણ જેવા પ્રભાવક હોય છે.

(૩) ગાજતા વરસાદ જેવો વાદ કરવા રૂપ તર્કવાદનો નિપૂણ-મલ્લવાદીની જેમ રાજયના દરબારમાં તર્કો વડે પરમતનું ખંડન કરીને જિન શાસનનો પ્રભાવ તેમાં સ્થાપે તે ત્રીજા પ્રભાવક કહેવાય.

(૪) ભદ્રબાહુની જેમ જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરીને બીજા મતોનું ખંડન કરીને શ્રી જિન શાસનનો પ્રભાવ વધારે તે ચોથો પ્રભાવક જાણવો. તેને નિમિતિ કહેવાય છે.

(૫) જે તપશ્ચર્યા રૂપ ગુણને ધારણ કરીને, ધર્મનું પોષણ કરે, તેમજ શ્રી જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરે, આશ્રવોનો નાશ કરે, કોઈના ઉપર ક્રોધ ન કરે એવા પાંચમા પ્રભાવક તપસ્વી જાણવા.

(૬) મંત્ર વિદ્યાનો ઉપયોગ કરીને તેના દ્વારા વયર મુનિની જેમ જિન શાસનનો પ્રભાવ વધારે તે છઠ્ઠો પ્રભાવક જાણવો.

(૭) કોઈ અંજન યોગનો ઉપયોગ કરીને કાલિક મુનિની જેમ જિન શાસનની સિદ્ધાંતોનો પ્રભાવ વધારે તે સાતમો પ્રભાવક જાણવો.

(૮) કાવ્યોમાં જિન શાસનનું રહસ્ય-મર્મ વણીને જે ધર્મની પ્રભાવનામાં તેનો ઉપયોગ કરે તે સિદ્ધસેન જેવા મુનિ કે જેમણે રાજાને પ્રસન્ન કરીને શાસનની પ્રભાવના કરી હતી. તે આઠમો કવિ પ્રભાવક જાણવો.

શાસન પ્રભાવક આઠ પ્રકારના

તીર્થંકરદેવની પવિત્ર આજ્ઞા તેનો દુનિયામાં વિસ્તાર કરવો, અનેક જીવોને તેનાં રહસ્યો સમજાવવાં અનેક જીવોને તેમાં પ્રવર્તાવવા, અનેક જીવોને પોતાના આત્મબળથી તે તરફ આકર્ષવા, લાગણી ઉત્પન્ન કરાવવી, અનુમોદન કરતા બનાવવા, તેનાં નિશ્ચય કરેલાં સિદ્ધાંતો-તત્ત્વનાં રહસ્યો, વિવિધ પ્રકારે જીવોના હૃદયમાં ઉતારવાં. આ સર્વ શાસન પ્રભાવના કહેવાય છે.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવો જેમ જેમ આ પોતાના માર્ગમાં વધુને વધુ આગળ ચાલતા જાય છે, તેમનાં હૃદયો જેમ જેમ વિશેષ પવિત્ર થતાં જાય છે, તેમનામાં આત્મબળ જેમ જેમ અધિક વિકાસ પામતું જાય છે તેમ તેમ તેઓ વિશેષ શાસનની પ્રભાવના કરી શકે છે.

તેઓમાં શાસન પ્રભાવના કરવાનું, પરમાત્માના શાસનની ઉપયોગીતાનું બળ વિશેષ વિશેષ પ્રગટ થતું જાય છે.

આત્મ વિશુદ્ધિને લઈ અનેક પ્રકારની શક્તિઓ તેનામાં પ્રગટ થાય છે. તે વિવિધ પ્રકારની શક્તિઓનો ઉપયોગ, જીવોને સત્ય સમજાવવું સત્યને માર્ગે દોરવા, પરોપકાર કરવો, પરોપકારી બનાવવા પોતે શાંતિ મેળવવી, જીવોને શાંતિ મેળવી આપવામાં સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોનો ઉદ્દેશ હોય છે.

દુનિયાના અજ્ઞાન રોગથી ઘેરાયેલા જીવો, સીધી રીતે કડવા ઓસડ સમાન પણ પરિણામે હિતકારી સત્ય આત્મમાર્ગ તરફ પ્રયાણ નથી કરતા, ત્યારે તેને લલચાવવા સમાન વિવિધ પ્રકારની આત્મશક્તિના ચમત્કારો બતાવીને પણ તે તરફ આકર્ષે છે, અને છેવટે સત્યના માર્ગ ઉપર લાવવારૂપ નિરોગી બનાવે છે. આ ઉદ્દેશથી પણ સાકરના કકડાની લાલચ સમાન આત્મચમત્કાર-વિવિધ પ્રકારની શક્તિઓનો ઉપયોગ તેઓ કરે છે છતાં તેઓ નિર્દોષ છે. નિર્લેપ રહે છે. આનું કારણ માત્ર અભિમાન કે કોઈપણ જાતના સ્વાર્થ સિવાય, કેવળ પરમાર્થવૃત્તિથી અન્યના ભલાને નિમિત્તે જ તેમની પ્રવૃત્તિ હોય છે. શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રભાવકો ગણ્યા છે, પણ તે સામાન્ય વાત છે. બાકી અનેક રીતે પ્રભાવક થઈ શકે છે. જેટલી રીતિએ શાસનનો વિસ્તાર સત્યના માર્ગમાં વધારી શકાય તેટલી રીતના પ્રભાવકો કહી શકાય.

દરેક જીવો પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં શાસન સેવા કરી શકે છે. સત્યના માર્ગને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રત્યેક મનુષ્ય એક એક મનુષ્યને પણ જો સત્યનો માર્ગ સમજાવી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે તોપણ પોતાના ઉપકારનો બદલો વાળી શકે છે તનથી, ધનથી, મનથી, વચનથી, સત્તાથી, અધિકારથી, લાગવગથી, પણ સત્યના માર્ગ તરફ મનુષ્યોને પ્રવર્ત્તાવી શકાય છે. સુધારી શકાય છે. અને તેના જીવનમાં ઉંચુ

દિવ્ય જીવન ઉત્પન્ન કરાવી શકાય છે. શાસન પ્રભાવના કર માટે કાંઈ સર્વ મનુષ્યોએ એકજ રસ્તો લેવાનો નથી.

૧. સિદ્ધાંતનાં રહસ્યો જાણનાર મનુષ્યે, તે રહસ્યોનો પ્રચા દુનિયામાં જેમ વધારે ફેલાવો પામે તેમ કરવો જોઈએ. ઉંચા તત્ત્વો લાયક ઉંચી કોટીના જીવો તેનો લાભ લઈ શકશે. મધ્યમ અધિકા કે કનિષ્ટ અધિકારી જીવોને લાયક તે તે જાતનાં પુસ્તકો દ્વારા તથ સમાગમમાં આવતા જીવોને પોતાની વચનશક્તિદ્વારા તેનો લાભ આપવો.

૨. ધર્મકથન કરનાર સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ વિવિધ પ્રકારની વકતૃત્વ શૈલીથી જીવોની આંતર નાડી તપાસી બોધ આપે તો તેની યોગ્ય અસર થયા સિવાય રહેતી જ નથી. એક વસ્તુને વ્યવહાર તથા નિશ્ચય દ્વારા તેના બાહ્ય તથા આંતરસ્વરૂપે સમજાવવી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ તથા ભાવની અપેક્ષાએ તેનું પૃથક્‌ સ્વરૂપ સવિસ્તાર સમજાવવું. મૂળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય સ્વરૂપ-સ્થિર સ્વભાવ, અને ગુણ પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય સ્વરૂપ-પલટન-પરિવર્તન સ્વભાવ સમજાવવો.

એકાંત નિત્ય કે અનિત્યમાં પરસ્પર આવતા વિરોધો સમજાવી, ગૌણ મુખ્ય કરવાની અપેક્ષાએ પરસ્પર થતો વિરોધ દૂર કરી, પરસ્પર અવિરોધી વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાવવું. એકાંત પક્ષમાં રહેલી વિરૂદ્ધતા અને અનેકાંત પક્ષમાં રહેલી અવિરોધિતા તથા અધિક સ્પષ્ટતા ન્યાય કે દલીલપૂર્વક સમજાવી સામામાં રહેલ એકાંત પક્ષનો આગ્રહ તે આ શ્રેષ્ઠતા દ્વારા હૃદયમાંથી દૂર કરવો.

પ્રસંગે આત્મબળથી થતું સ્વાભાવિક સુખ, તેની ઉત્તમતા-શ્રેષ્ઠતા સમજાવવી અને દુનિયાના સુખની અસારતા સાથે વિયોગશીળતા અને વારંવાર અનુભવાતી વિષમતા સમજાવી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ અભિલાષા-ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરાવવી.

કોઈ વિષયસુખમાં અત્યંત આશક્તિવાળા જીવ હોય તો તેની તે આશક્તિ તોડાવવા-ઓછી કરાવવા નિમિત્તે વિષયોથી થતા ગેરફાયદા, ભાવી તે નિમિત્તે અનુભવાતા દુઃખો, તેનું મજબુત વર્ણન કરી વિષયોની વિષમતા, તથા સંસારની અસારતા સમજાવી વિષયોમાંથી કે સંસારમાંથી આશક્તિ ઓછી કરાવવી. ઇત્યાદી વિવિધ પ્રકારની ધર્મકથા દ્વારા મનુષ્યોને સત્ય માર્ગ સમજાવી તે માર્ગના પથિક બનાવી શાસનની પ્રભાવના કરવી.

૩. આત્મવિશુદ્ધિ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિની તિક્ષણતા વડે તથા સત્ય જ્ઞાનના અનુભવ વડે, વાદવિવાદ કરતા વાદીઓને સત્ય વસ્તુનો નિર્ણય કરાવી આપીને તે સત્ય માર્ગે દોરવવા-ચડાવવા-તે પણ વાદીપણાની લબ્ધિદ્વારા સમાજની સેવા કરી શકાય છે.

૪. સમ્યક્‌દર્શનથી થયેલ વિશુદ્ધિ વડે વસ્તુના ઉંડા-સૂક્ષ્મ-ગર્ભીત સ્વરૂપને સમજી કોઈ તેવા નિમિત્ત દ્વારા બોધ પામે તેવો નિર્ણય થતો હોય તો "ભાવી આમ બનશે" તે નિમિત્તનો નિશ્ચય આગળથી કહી બતાવી અન્યને આશ્ચર્યચકિત કરવો. ત્યાર પછી તેને સન્માર્ગે ખેંચવો. વળી તેને સ્પષ્ટ સમજાવી આપવું કે આ ભાવી વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવનારી શક્તિ પણ આત્મ વિશુદ્ધિ દ્વારા થઈ શકે છે. આ શક્તિ બતાવતાં પોતે બીલકુલ તેનું અભિમાન નહિ લેતાં, શુદ્ધ આત્મશક્તિમાં અનંત શક્તિઓ રહેલી છે, તેના વિશાળ પ્રદેશમાંથી આ સર્વ ચાલ્યું આવે છે. આમ પોતે માની, અન્યને કહી, પોતે નિરૂઅભિમાન રહી, અન્યને આત્મશક્તિ ઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવી, પવિત્ર ભાવે આત્મમાર્ગ ઉપર પ્રેરીને શાસન પ્રભાવના કરવા રૂપ સમાજની સેવા કરવી.

૫. પોતામાં જો તપોબળ અધિક હોય તો તે તપોબળ સાથે જ્ઞાનબળનો વધારો કરી, તપોબળથી ઉત્પન્ન થયેલી વિશુદ્ધિ દ્વારા

ઉત્પન્ન થયેલી આત્મશક્તિ વડે પણ પરોપકાર કરી શાસનની પ્રભાવના-ઉન્નતિ કરવારૂપ સમાજ સેવા કરવી.

૬. સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થવાથી પ્રગટ થયેલી વિશુદ્ધિ દ્વારા, તથા મનની એકાગ્રતાથી કરેલી ઉપાસના વડે જો પોતામાં કોઈ અતિશયવાળી શક્તિ પ્રગટ થઈ હોય તો તે શક્તિ વડે, અનેક જીવોને આત્માના વિશુદ્ધ માર્ગમાં પ્રવર્તાવવા પ્રયત્ન કરી, શાસનની ઉન્નતિ કરવારૂપ સમાજસેવા કરવી.

૭. સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થતાં મનની એકાગ્રતા સહેલાઈથી થઈ શકે છે. આ એકાગ્રતા દ્વારા કોઈએ પાર્થીવ દ્રવ્યોમાંથી વિવિધ અંજનવાળા યોગો અને ચમત્કારિક પ્રયોગો સિદ્ધ કરેલા હોય તો તેના પ્રયોગ વ્યવહારમાર્ગમાં ન કરતાં, પારમાર્થિક જીવન ગુજારતાં કોઈ વિપત્તિ આદિના પ્રસંગે મનુષ્યોનો બચાવ કરવા કે તેવા જ મનુષ્ય હિતના કામમાં કરવા. અને પછી તે રૂણથી (ઉપકારથી) આભારિત થયેલા લોકોને આત્માનો સત્ય માર્ગ બતાવી વિશેષ પ્રકારે આત્મમાર્ગમાં જોડવા. પરોપકારી મનુષ્યના પરોપકારના બદલામાં આભારવશ લોકો તેના પર વિશ્વાસ રાખી તેના કહ્યા મુજબ વર્તન કરવાના. આ લોકોની આભારવશતાનો દુરૂપયોગ નહિ કરતાં તે જીવોને આત્મહિતનો માર્ગ બતાવવો. અને તે દ્વારા પરોપકાર કરવારૂપ શાસન પ્રભાવના કરી સમાજસેવા કરવી.

૮. આવી જ રીતે કવિત્વાદિક શક્તિ કે જે આત્મવિશુદ્ધિમાંથી જ પ્રગટ થાય છે તે દ્વારા પણ અનેક ગ્રંથો લખી સમાજનું હિત થાય તેવા ઉત્તમ માર્ગો બતાવી જનસેવા કરવારૂપ શાસન પ્રભાવના કરવી.

૯. આજ માર્ગની પ્રણાલીકાએ ધનવાનોએ પોતાના ધનના વ્યવથી અનેક ઉપદેશકો, કે જેઓ આત્મહિતનો માર્ગ જાણનાર,

તેમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર સમ્યક્‌દૃષ્ટિવાળા જીવો હોય છે તેઓ દ્વારા વિવિધ સ્થળે સંપ્રતિ રાજાની માફક સત્ય ધર્મના તત્ત્વો ફેલાવવાં. લોકોને તેનાથી વાકેફ કરવા. આત્મમાર્ગમાં જાગૃત કરવા-ઈત્યાદિ વિવિધ પ્રકારે પોતાની જેટલી શક્તિ હોય તેના પ્રમાણમાં શાસનની પ્રભાવના કરવી. વર્તમાનકાળે જેટલી શક્તિ હોય તેના પ્રમાણમાં શાસનસેવા કરવા દરેક સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવે પુરતો પ્રયત્ન કરી જનસેવા બજાવવી. અત્યારના વિચારશીલ જમાનામાં બાહ્યાડંબરની જરૂર ઘણી ઓછી છે. હવે તો સત્ય શું છે તે તમે પોતે જાણો અને બીજાને સમજાવો.

ખરો સ્વામીવત્સલ-ખરું શાસનહિત-ખરી શાસન પ્રભાવના એજ છે કે તે મહા પ્રભુના કથન કરેલ સત્યનો દુનિયામાં ફેલાવો કરો.

જ્યારે આવા પ્રભાવકોમાંથી કોઈ હોય નહીં ત્યારે અનેક પ્રકારની તથા વિધિપૂર્વક જાત્રા, પૂજા, અનુષ્ઠાન જેવી ક્રિયાઓ કરે તથા કરાવે તેને પણ પ્રભાવક જાણવો.

(૭) પાંચ ભૂષણ

સોહે સમકિત જેહથી, સખિ ! જિમ આભરણે દેહ,
ભૂષણ પાંચ તે મનિ વસ્યાં, સખિ મન વસ્યાં તેહમાં નહિ સંદેહ.
મુજ સમકિત રંગ અચળ હોજો રે. ૩૬

પહિલું કુશળપણું તિહાં, સખિ ! વંદનને પચ્ચખાણ,
કિરિયાનો વિધિ અતિઘણો સખિ ! અતિ ઘણો આચરે જેહ સુજાણ. મુજ. ૩૭

બીજું તીરથ સેવના સખિ ! તીરથ તારે જેહ,
ને ગીતારથ મુનિવરા સખિ ! તેહ શું કીજે નેહ. મુજ. ૩૮

ભગતિ કરે ગુરદેવની, સખિ ! ત્રીજું ભૂષણ હોય,
કિણહિ, ચલાવ્યો નવિ ચલે, સખિ ! ચોથું એ ચોથું તે ભૂષણ જોય. મુજ. ૩૯

જિન શાસન અનુમોદના, સખિ ! જેહથી બહુજન હુંત,
કીજે તેહ પ્રભાવના, સખિ ! પાંચમું પાંચમું ભૂષણ ખંત. મુજ. ૪૦

- જેમ આભૂષણો વડે દેહ સુંદરતાને પામે છે. તેવી જ રીતે આ પાંચ ભૂષણરૂપી આભૂષણને મનમાં ધારણ કરો કે જેના વડે સમ્યક્ત્વ ઉજ્જવળ, નિર્મળ થતું જાય. ચેતના તેની શ્રદ્ધા સખિને કહે છે કે હે સખિ ! આ પાંચે ભૂષણ મારા મનમાં સ્થિર થયાં છે. તેમાં કોઈ પણ જાતની શંકા કે સંદેહ-સંશય કરવા જેવું નથી. જેના વડે મારો સમ્યક્ત્વનો રંગ ચોળ મજીઠ જેવો થાઓ એમ અહીંયા કહેવામાં આવ્યું છે.

(૧) પ્રથમ ભૂષણ - યથાવિધિ વંદન અને પચ્ચખાણ કરવા અને ઘણા પ્રકારની ક્રિયાઓ કરવાની વિધિ અનેક પ્રકારે છે તેને તેનો જાણનાર આચરે છે-આદરે છે. આ તેનું પ્રથમ ભૂષણ-આભૂષણ છે.

(૨) જે આ સંસાર સમુદ્રમાંથી પાર ઉતારનાર તીર્થ કે જેની સ્થાપના તીર્થકર ભગવંતો કરે છે તેની સેવા-પૂજા-ભક્તિ કરવી અને જ્ઞાનવાન મુનિઓ પ્રત્યે જે પ્રશસ્ત રાગ કરવામાં આવે તેને બીજું ભૂષણ કહ્યું છે.

(૩) જે પોતાના સદ્‌ગુરુની ભક્તિ કરે એટલે કે તેઓના આશ્રયમાં રહીને તેઓની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે તે ત્રીજું ભૂષણ કહેવાય છે.

(૪) જે કોઈપણ પ્રકારે મિથ્યાત્વને પોષનારા તત્વો છે તેના વડે પ્રયત્નો કરવા છતાં જે પોતાની જિન ધર્મની માન્યતામાંથી ચલાયમાન થતા નથી તેને ચોથું ભૂષણ કહ્યું છે. જેને અમૂઢ દૃષ્ટિ અંગ પણ કહેવામાં આવે છે.

(૫) જિનેશ્વરે પ્રવર્તાવેલા શાસનની અનુમોદના ખંતપૂર્વક કરવી

કે જેથી બહુજન તેને સમજવા પ્રયત્ન કરે અને તેનું આચરણ કરે આને પ્રભાવના નામનું ભૂષણ કહેવામાં આવે છે.

આ આત્માને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવા માટેના આભૂષણો છે. તેને યથાતથ્યપણે સમજીને તે પ્રમાણે તેનો ઉપયોગ કરવાથી જીવ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધીને છેવટે નિર્વાણ પદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧. અર્હદ્ દર્શનમાં કુશલપણું

ધર્મનાં તત્ત્વો જાણવાની જરૂરીયાત પહેલાં કહી આવ્યા છીએ તેવીજ રીતે, અર્હદ્ દર્શનમાં ચાલતી સર્વ ક્રિયાઓ, તેમાં કુશલતા મેળવવી એટલે તે ક્રિયાનાં રહસ્યો હેતુપૂર્વક સમજવાં અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. આને ભૂષણ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, જેમ ભૂષણથી શરીરની શોભામાં વધારો થાય છે તેમ ઉત્તમ વર્તનથી-યથાયોગ્ય વર્તનથી સમ્યક્‌દૃષ્ટિરૂપ શરીરની શોભામાં વધારો થાય છે. યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વને જાણવા પછી ઉત્તમ વર્તન કરવાથી સોના સાથે સુગંધ મળવાની માફક કે, ચિત્રમાં રંગ ભરવાની માફક તે તત્ત્વનું જ્ઞાન દીપી નીકળે છે-શોભી ઉઠે છે.

આત્મસ્વરૂપ જાગૃત કરવા માટે શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપ અરિહંત દેવને ઓછામાં ઓછું ત્રણવાર વંદન કરવું. મનની વિશુદ્ધિ માટે ત્રણ વખત પૂજન કરવું. અને કર્મમળ દૂર કરવા માટે અનેકવાર તેમના નામરૂપ પવિત્ર મંત્રનું સ્મરણ કરવું. તેમના શુદ્ધ સ્વરૂપનું મનની સર્વ વૃત્તિઓનો લય કરવારૂપ ધ્યાન કરવું. અર્થાત્ તેમના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં મનનો લય કરી પોતે શુદ્ધ સ્વરૂપ થવું અથવા શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોએ કોઈપણ નિરપરાધી જીવોની હિંસા ન કરવી, અસત્ય ન બોલવું, ચોરી ન કરવી. બનતા પ્રયત્ને બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

અને ધનાદિ સંબંધી મૂર્છા-આશક્તિ ઉપર કાબુ મેળવવો. ઓછામ ઓછી બે ઘડી સુધી આત્મવિચારણા કરવારૂપ સામાયિક કરવું અથવા બેઘડી સુધી મનને કોઈ ઉત્તમ નિર્વિકારી સ્વરૂપમાં એકાગ્ર કરવું. અથવા આત્માનું જેવું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેવી સ્થિતિમાં રહેવાની ટેવ પાડવારૂપ રાગદ્વેષ વિનાની નિર્મળ, પવિત્ર સમભાવની સ્થિતિમ બેસેવું. સાંજ સવાર બે વખત પોતાના વર્તનની સમોલાચના તપાસણી કરી જવી કે, નિયમિત કરેલા જીવનથી વિરૂદ્ધ વર્તન થયું છે કે નહિં ? સમ્યક્‌દૃષ્ટિને લાયકની ક્રિયાથી વિરૂદ્ધ ક્રિયા, મન, વચન, શરીર દ્વારા કાંઈ પણ થઈ હોય તો તે સંબંધી પોતાની ભૂલ કબુલ કરી, તે બાબત ક્ષમા માગી, ફરી તેમ વર્તન ન થાય તેમ તે જાગૃતી રાખવા પ્રયત્ન કરવો. ઉપવાસથી શરીર નિરોગી રહે છે. વખત ઘણો મળે છે. મનના વિકારો ઓછા થાય છે. ઈન્દ્રિયો નિયમિત રીતે કાબુમાં રહે છે. આત્મવિંચાર કે પ્રભુસ્મરણ ઘણી એકાગ્રતાપૂર્વક શાંતિથી કરી શકાય છે. વિશેષ કિલષ્ટ વિકારોને દબાવવા માટે વિચાર સાથે તપશ્ચર્યા વિશેષ ઉપયોગી છે. છતાં તે સંબંધે પોતાના શરીરની શક્તિનો વિચાર કરી, આર્ત્તધ્યાન ન થાય, ઈન્દ્રિયો કે શરીર હદથી વધારે નબળું ન પડે અને યથાયોગ્ય પોતાનાં નિયમિત વ્યવહારીક કે ધાર્મિક કાર્ય બની શકે તેમ તપશ્ચર્યા કરવી.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોએ પોતાની આર્થિક સ્થિતિના પ્રમાણમાં દાન આપતા રહેવું. ત્યાગ એ આત્મવિશુદ્ધિ માટે ઘણો જ ઉપયોગી ઉપાય છે. તેમ ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ પણ એ છે કે પોતાના દ્વાર આગળ આવીને કોઈએ અનાજની-ભોજનની યાચના કરી તો તેને નિરાશ કાઢવો નહિં. થોડું પણ આપી સંતોષ પમાડીને જવા દેવો. જેને જે જાતની યોગ્ય જરૂરિયાત હોય તેને તે યોગ્ય જરૂરીયાતો બનતા પ્રયત્ને પુરી પાડવી.

દુર્ગણી, વ્યસની, નિંદાખોર, પાપકર્મો અને તેવીજ હલકી નીચ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યોને યથાયોગ્ય બોધ આપી, શીખામણ આપી, યોગ્ય સલાહ આપી સન્માર્ગે ચડાવવા પ્રયત્ન કરવો.

સત્શાસ્ત્રો વાંચવાં, વિચારવાં, સદ્‌ગુરૂ સમીપે સાંભળવાં, તેનું મનન કરવું, સરખા વિચારવાળાના સહવાસમાં આવી તે સંબંધી ચર્ચાઓ કરવી, પોતે સત્યનો નિર્ણય કરવો, અન્યને નિશ્ચય કરાવવો- ઈત્યાદી અનેક સદ્‌ગુણો-યોગ્ય વર્તનો, સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોનાં હોય છે. આ સર્વ બાબતોનાં ઉંડા રહસ્યો પોતે જાણવા. સર્વ બાબતના હેતુઓ ગુરૂ પાસે જાણવાથી અર્હદ્‌ દર્શનમાં કુશલતા મેળવી શકાય છે. આ સર્વ બાબતોનાં રહસ્યો જાણી તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી સમ્યક્‌ દૃષ્ટિની શોભામાં અલોકીક જાતનો વધારો થાય છે.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ આત્માને ઓળખનાર, અને તે સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવા કે પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્યમાં નિર્દોષ આચરણ ન હોય તો ધર્મને પણ લજાવનાર થાય છે, માટે ક્ષમા-સહનશીલતા, નમ્રતા, સરલતા, સંતોષ, નિસ્પૃહતા, દયાળુતા, ઉદારતા, વિરક્તતા, અવાચાળતા, ગુણગ્રાહકતા, સત્યવક્તૃત્વતા ઈત્યાદિ વિશાળ ગુણોનો ભંડાર પોતાની પાસે રાખવો જેથી સ્વપર લાભ થવા સાથે પરમશાંતિ પ્રાપ્ત થશે.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવા છતાં યોગ્ય વર્તન ન હોય તો લોકમાં નિંદાપાત્ર થવાય છે અને તે જ્ઞાન કે ધર્મને અથવા તે જાણપણાને લોકો ધિક્કારે છે. પોતાના હલકા વર્તનથી અનેક જીવોને પોતા ઉપર કે તે તે ધર્મ અથવા જ્ઞાન ઉપર હલકો મત બંધાવવાના નિમિત્તભૂત થવાય છે, તેથી પોતે પતિત થાય છે તથા અન્યને પતિત થવાના કે નિંદા કરાવવાના નિમિત્તભૂત થવાય છે, માટે સ્વપર ઉપકારી સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોએ યોગ્ય કર્ત્તવ્યતાનું ભૂષણ પહેરવું જોઈએ.

૨. તીર્થ સેવા.

જેનાથી અગર જે વડે તરાય તે તીર્થ-દ્રવ્ય તીર્થ, અને ભાવતીર્થ અથવા સ્થાવર તીર્થ, અને જંગમ તીર્થ. સ્થિર રહે તે સ્થાવર. હાલે ચાલે તે જંગમ.

તીર્થ એટલે ચતુર્વિધ સંઘ-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા તેમની સેવા કરવી તે સમ્યકદષ્ટિ જીવોનું ભૂષણ છે. તેના આત્મગુણને પોષણ આપનાર છે.

લેવું અને દેવું એમ બે પ્રકારે સેવા થાય છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એમને યથાયોગ્ય અનુકુળતા કરી આપી તેમને શાંતિ આપવી અને આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં આગળ વધારવાં તેને પણ સેવા કહેવામાં આવે છે.

અધિકારી પોતાથી નીચલા અધિકારીને આગળ વધારી શકે છે માટે તેની પણ સેવા સમ્યકૃદષ્ટિને ભૂષિત કરનાર છે. ગુણ વિના અધિકાર મળતો નથી. આત્માને જાણી તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરવાથી તથા જડ-ચૈતન્યનો વિવેક કરવાથી, તથા નામ ક્રિયા, ત્યાગ કરવા યોગ્યનો ત્યાગ, તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્યનો ગ્રહણ કરી તે પ્રમાણે ઉત્તમ વર્તન કરનારને શ્રાવક, શ્રાવિકા કહે છે.

દ્રવ્યતીર્થની સેવા એટલા માટે કરવાની છે કે, તે પવિત્ર સ્થળે અનેક મહાન પુરૂષોએ આત્મજ્ઞાન પ્રગટ કરી પરમશાંતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય છે. તે તે સ્થળોને જોતાં તે તે મહાન પુરૂષો યાદ આવે છે. તેમનો કરેલો ભગીરથ પ્રયત્ન, અખંડ ધ્યાન, ઘોર તપશ્ચરણ, પ્રબળ નિર્જરા, શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ ઇત્યાદિનું સ્મરણ થતાં રોમેરોમ ઉલ્લાસ પામે છે, તેવા સ્થળે બેસી આત્મધ્યાન, સ્વરૂપવિચારણા, મનની એકાગ્રતા, ઇત્યાદિ કરતાં પ્રબળ ઉત્સાહ

વૃદ્ધિ પામે છે. મન નિર્મળ થાય છે. આવરણ તુટે છે. સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ થાય છે.

તેવા પવિત્ર તીર્થ સ્થળોમાં કોઈ મહાત્મા પુરૂષો આત્મધ્યાન કરતા હોય છે. પરમ સમાધિદશા ભોગવી રહ્યા હોય છે. આત્મસ્વરૂપમાં જાગૃત થયેલા હોય તેવા સત્ પુરૂષો, સિદ્ધ પુરૂષો, મહાત્મા પુરૂષોનો સમાગમ થાય છે. તેમની આગળથી આત્મસ્વરૂપ જાણવાનું બને છે. પોતાનું કર્તવ્ય સમજાય છે, અને ત્યારપછી આવા પરમ પવિત્ર સ્થળમાં રહી તે આત્મસ્વરૂપાનુસંધાન કરવા પ્રયત્ન કરતાં ઘણી સહેલાઈથી આત્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શાંતિ મેળવી શકાય છે. સ્થાવર તીર્થે જવાનો મુખ્ય આજ ઉદ્દેશ છે.

સ્થાવર તીર્થની સેવા કરવા છતાં પણ જેમના કામ, ક્રોધ, રાગ, દ્વેષ, ઈચ્છા, અભિમાન, માયા, લોભ વિગેરે ઓછા થતા નથી, તેઓ કડવી તુંબડી સમાન ભલે અનેક તીર્થમાં સ્નાન, દર્શન કરે પણ આંતર મેલ ધોયાવિના, આત્મ વિચારણા કર્યા વિના અને સદ્‌ગુરૂ-આત્મજ્ઞાનીનો સમાગમ કર્યા સિવાય-તેમનો બોધ લીધા સિવાય તેઓની કર્મરૂપ કડવાશ કદી ઓછી થનાર નથી. તેઓના નિશાન વિનાના ફેંકાતા બાણો સમાન સર્વ પ્રયત્ન નિષ્ફળ નિવડે છે.

નદીઓમાં સ્નાન કરવાથી કદી પાપ જતું નથી. સ્નાન ઉપરનો મેલ કાઢે છે. અંદરનો મેલ કાઢવા માટે દયા, કરૂણા, કોમળતા, નમ્રતા, ઈત્યાદિ જોઈએ. તીર્થ ઉપર ચડ ઉતર કરવાથી જેવી રીતે પગને તથા શરીરને ઘસારો લાગે છે, તેવી રીતે મન ઉપર વિચારનો-ઉત્તમ ધ્યાનનો ઘસારો પડવો જોઈએ. હૃદય શીતળ થવું જોઈએ. ક્ષમા-સહનશીલતા વધવી જોઈએ. અંતરનાં કર્મો તપીને પીગળી જવાં જોઈએ. રોમરોમમાં આત્માનો આનંદ છાઈ રહેવો જોઈએ.

તીર્થમાં જવાનો પહેલો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઈએ કે કોઈ જ્ઞાની

મહાત્મા આંહી છે કે કેમ ? તેની પહેલી તપાસ કરવી. તેને વંદન, નમન કરી પૂછવું કે અમારે આંહી આવીને શું કરવું જોઈએ ? કેવી રીતે વર્તન કરવું જોઈએ ? અમારા આત્માનો ઉદ્ધાર કેવાં કેવાં કર્તવ્યો કરવાથી થાય ? વિગેરે કર્તવ્યો પ્રથમ તે ગુરૂદ્વારા જાણવાં અને તેમના કહેવા પ્રમાણે વર્તન કરો. તેમની બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે જીવન વ્યતિત કરો. તેમની તથા તમારી અનુકુળતાના પ્રસંગે સત્સમાગમ કરી ધર્મચર્ચા કરતા રહો. ધર્મચર્ચામાં પણ જે તમને હાલ વિશેષ જરૂરનું હોય તે જ પૂછો. તેની વાત છેડો. હું કોણ ? મારૂં કર્તવ્ય શું ? કર્મ કેમ છુટે ? આત્મજ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત થાય ? પરમશાંતિ શાથી મળે ? ઇત્યાદિ ઉપયોગી બાબતો પૂછવા કે ચર્ચવા સિવાય તેમનો અમૂલ્ય ટાઈમ ન લ્યો, નિશ્ચય થતાં તે પ્રમાણે આત્મસાધનનો અમુક વખત નિશ્ચય કરી તે પ્રમાણે વર્તન કર્યા કરો.

ખરૂં તીર્થ-ઉપયોગી તીર્થ મુનિ મહાત્માઓ-આત્માનુભવી જ્ઞાની પુરૂષો છે. આત્મજ્ઞાન વિના આ તીર્થથી વિશેષ લાભ મેળવી શકાતો નથી. આત્મલાભ તો હાલતા ચાલતા જ્ઞાની પુરૂષો દ્વારા જ થાય છે. દીવાથી જ દીવો થાય છે. જાગેલો જ બીજાને જગાડી શકે છે. આત્મલાભ પામેલા જ આત્મલાભ મેળવવી આપવામાં મદદગાર થાય છે. આવા જંગમ તીર્થસ્વરૂપ આત્મજ્ઞાની ગુરૂની સેવા કરવી. તે સેવાના અમૂલ્ય ફળથી છેવટે નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, હે ભગવન્ ! તથા પ્રકારના શ્રમણ, તથા વિવેકી શ્રાવકોની સેવાનું ફળ શું ? ભગવન્ ઉત્તર આપે છે કે ગૌતમ ! તેમની સેવાનું ફળ તેમના તરફથી સિદ્ધાંત શ્રવણની પ્રાપ્તિ થાય છે તે છે. ગુરૂની સેવા કરવાથી તે ગુરૂઓ તત્ત્વના નિશ્ચયો-સિદ્ધાંતો-તેનાં રહસ્યો સમજાવે છે. અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેમકે ગુરૂઓ આગળ કાંઈ વ્યવહારીક દુનિયાની વિકથાઓ

કે ભાંજફોડો તો થતી નજ હોય, જ્ઞાની ગુરૂઓ પાસે આત્મજ્ઞાનની ચર્ચાજ થતી હોય છે તેથી ત્યાં સાંભળવા જનારને શાસ્ત્રનાં રહસ્યોનું જ્ઞાન થાય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ સિદ્ધાંત સાંભળવાનું ફળ શું ?

ગૌતમ ! વિજ્ઞાન ફળ થાય. સિદ્ધાંતના જ્ઞાનથી ત્યાગ કરવા લાયક તથા ગ્રહણ કરવા લાયક વસ્તુનું વિજ્ઞાન-વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! વિજ્ઞાનનું ફળ શું ?

ગૌતમ ! વિજ્ઞાનનું ફળ પ્રત્યાખ્યાન છે. વિશેષ નિશ્ચયાત્મક ગ્રહણ ત્યાગના જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય પાપનું પચ્ચખાણ કરશે. પાપાચરણનો ત્યાગ કરે છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! પચ્ચખાણનું ફળ શું ?

હે ગૌતમ ! પચ્ચખાણનું ફળ સંયમ છે. વિભાવ દશામાં મનને પરિણમાવવાનો ત્યાગ કરનારને સંયમની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! સંયમનુ ફળ શું ?

ગૌતમ ! સંયમનું ફળ અનાશ્રવ છે. સંયમવાન્ મનુષ્ય નવીનકર્મ ઉપાર્જન કરતો નથી. આત્મસ્વભાવમાં સ્થિર થાય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! અનાશ્રવનું ફળ શું ?

હે ગૌતમ ! અનાશ્રવનું ફળ તપ છે. કર્મ આવતાં અટકે છે, એટલે હળુકર્મી તે થાય છે. આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિ વિશેષ થાય છે. આ આત્મ જાગૃતિથી પૂર્વનાં કર્મ તપવા લાગે છે. આંતર ચિકાશ-રાગ દ્વેષની પરિણતિ તે આંતરતાપથી સુકાઈ જાય છે તેનું નામ તપ છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! તપનું ફળ શું ?

હે ગૌતમ ! તપનું ફળ નિર્જરા છે. આત્મઉપયોગના તીવ્ર તાપથી રાગદ્વેષની ચિકાશ વિનાનાં થયેલાં-સુકાયેલાં-શોશાઈ ગયેલાં કર્મો નિર્જરી જાય છે. આત્મ પ્રદેશથી નિરાધાર થઈ નીચાં ખરી પડે છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! નિર્જરાનું ફળ શું ?

હે ગૌતમ ! નિર્જરાનું ફળ અક્રિયા છે. કર્મ નિર્જરા થવાથી મન, વચન, કાયાના યોગોનો નિરોધ થાય છે. જ્યાં સુધી ક્રિયા છે, ત્યાં સુધી મન, વચન, કાયાના યોગની ચપળતા છે. જ્યાં ક્રિયા બંધ થઈ કે તે યોગોની પ્રવૃત્તિ થતી અટકી જાય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવન્ ! અક્રિયાનું ફળ શું થાય ?

હે ગૌતમ ! અક્રિયાનું ફળ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે-છેવટનું ફળ પરમશાંતિ-શુદ્ધ સ્વરૂપ અવસ્થિતિ-મહા નિર્વાણ છે.

આ પ્રમાણે જંગમતીર્થની સેવાનું ફળ છેવટે મોક્ષ પર્યંત લંબાય છે એમ જાણી આત્મજ્ઞાની જંગમ તીર્થસ્વરૂપ મહાત્માની સેવા કરવામાં ઉજમાળ થવું, તેથી સમ્યક્ દૃષ્ટિને સંપૂર્ણ પોષણ મળે છે. અને તે પોષણથી ભૂષણ-શોભા થાય છે. આત્મસ્વરૂપ દીપી નીકળે છે. ઝળકી ઉઠે છે. સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. આનું નામ તીર્થસેવા છે.

૩. સ્થિરતા

વીતરાગ દેવના કહેલા આત્મનિશ્ચયમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી, દૃઢનિશ્ચય ધારણ કરવો, પોતે દૃઢ થવું અને અન્ય અસ્થિરોને-અદૃઢતાવાળાને દૃઢ કરવા. આ સમ્યક્ત્વનું ભૂષણ છે.

કોઈપણ જાતની સંસારીક ઈચ્છાઓને પોષણ મળે તેવી ઈચ્છા રાખ્યા સિવાય શુભ કાર્યો તપ, જપ, વ્રત, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ કરવાથી

પાપમળ નિકળી જતાં મન શુદ્ધ થાય છે અને વીતરાગ દેવ જ્ઞાની ગુરૂ આદિનું સાકાર આલંબન લઈ તેમાં મનની વૃત્તિઓને સ્થિર કરવાથી મનની ચંચળતા ઓછી થઈ સ્થિરતાં પ્રાપ્ત થાય છે. છેવટે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરતાં-આત્માનું નિરાવરણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં આત્મ સ્વરૂપ થવાય છે.

આત્મનિશ્ચયમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી અને બીજાને પ્રાપ્ત કરાવવી એ સમ્યક્‌દૃષ્ટિને વિશુદ્ધ થવાનું કારણ છે. સુલસા શ્રાવિકા ધર્મપ્રિય અને દૃઢધર્મી હતી. પોતે આત્મમાર્ગમાં ઘણી જ દૃઢ હતી. તેણે અંબડ પરિવ્રાજકને પ્રભુના માર્ગમાં-આત્મમાર્ગમાં દૃઢ કર્યો હતો.

૪. ગુરૂદેવની ભક્તિ કરવી.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોએ આહાર, પાણી આદિ આપવા વડે ગુરૂની ભક્તિ કરવી. તે સમ્યક્‌દૃષ્ટિને પોષણ આપનાર, શોભાવનાર ભૂષણ છે. ભક્તિ નમ્રતા આવ્યા વિના થતી નથી, સામામાં ગુણની અધિકતા અને પોતામાં તે ગુણની ઓછાશ જણાય-દેખાય તોજ અન્યની વૈયાવચ્ચ કરવામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ ગુણવાનો ઉપર ગુણનો અનુરાગ-પ્રીતિ થવાથી તેની ભક્તિ દ્વારા તે પોતામાં ગુણોનો સંચય કરી શકે છે. નમ્રતા એ પાણીની ખાલી ટાંકી સમાન છે. ગુણાનુરાગ તે પાણીના નળ સમાન છે, અને ગુણી પુરૂષો તે પાણીના ભરેલા કુવા, કે મોટી ટાંકી સમાન છે. આ ગુણાનુરાગના નળ દ્વારા ગુણી પુરૂષોમાં રહેલા ગુણરૂપ પાણી નમ્રતાવાળા જીવરૂપ ટાંકીમાં દાખલ થાય છે. ખુબી એ છે કે આ વ્યવહારિક પાણીની માફક ગુણી પુરૂષોમાં રહેલ ગુણરૂપ પાણી ખાલી ન થતાં આ નમ્રતાવાળા જીવો, ગુણી સમાન ગુણવાન્‌ પુરૂષના સરખા ગુણવાળા થાય છે.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોએ પોતાના શરીર દ્વારા

તેમના શરીરની વિશ્રામણા કરવી. ત્યાગમાર્ગમાં રહેલા સમ્યક્ દૃષ્ટિ જીવોએ, જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન થયેલા મહાત્મા પૂજ્ય, ગુરૂવર્ગને આહાર પાણી આદિ લાવી આપવારૂપ ભક્તિ કરવી. તપસ્વી, ગ્લાની, વૃદ્ધ, જ્ઞાન ભણનાર, આદિ સાધુઓની આહારાદિકથી ભક્તિ કરવી. શરીરથી તેમની વિશ્રામણારૂપ સેવા કરવી. બાહુ અને સુબાહુ સાધુઓએ પાંચસો મુનિને આહારાદિ લાવી આપી તેમના જ્ઞાન, ધ્યાનમાં અનેકવાર મદદ આપી હતી. બીજા સાધુઓ-બાળસાધુ, ગ્લાન (માંદા) વૃદ્ધ, તપસ્વી, જ્ઞાની, ધ્યાની આદિ સાધુઓની વિશ્રામણા કરી હતી. આ સેવા ભક્તિથી સ્મયક્દૃષ્ટિ નિર્મળ કરવા સાથે શુભ ભોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. જેના ફળરૂપે તે બન્ને સાધુઓ બાહુબળી અને ભરતપણે ઉત્પન્ન થયા. બાહુબળીએ બાહુબળથી કરેલી સેવાના પ્રમાણમાં મહાન્ બાહુબળ ઉત્પન્ન કર્યું અને ભરતરાજાએ આહારદિ ભોગ્ય વસ્તુની ભક્તિ દ્વારા ભોગકર્મ પ્રાપ્ત કર્યું. જેના બળથી છ ખંડના રાજ્યવૈભવવાળો ચક્રવર્તિ રાજા થયો.

ભોગકર્મ આટલું પ્રબળ છતાં બાહુબળમાં બાહુબળથી ભરત રાજા હારી ગયો. આ ભક્તિમાંજ કોઈ એવાં ઉત્તમ બીજ રહેલાં છે કે, તે ભક્તિ કરનાર ગુણાનુરાગી જીવ પોતાની ભૂમિકામાંથી પતિત થતો નથી અને અવસરે ભોગકર્મ પૂર્ણ થતાં આત્માના શુદ્ધ માર્ગમાં દાખલ થઈ જાય છે. તપ, જ્ઞાન, ક્રિયા ઈત્યાદિમાં પતિત થવાના પ્રસંગો ઘણા બને છે. તપનું અજીર્ણ, ક્રોધ છે. જ્ઞાનનું અજીર્ણ અભિમાન છે. ક્રિયાનું અજીર્ણ અન્યનો તિરસ્કાર, નિંદા અને દંભ છે. છતાં ભક્તિનું અજીર્ણ થતું નથી. અજીર્ણ થાય ક્યાંથી ? દાસભાવથી ભક્તિની શરૂઆત થાય છે, એટલે તેમાં પડવાનું સ્થાન જ નથી. ભક્તિમાં સર્વને ઉંચ સ્થિતિમાં રહેલા દેખવા. સર્વની સેવા કરવી. અન્યના ગુણ જોવા. પોતાના દોષ જોવા. આવી

નમ્રતાવાળી ભક્તિમાંથી પડવાનો જરાપણ સંભવ નથી. અભિમાનીઓથી ભક્તિ થતી નથી. કોઈપણ જીવને આગળ વધવા માટે ભક્તિ તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ માર્ગ છે.

પૂર્વ ભવમાં ભક્તિ કરનાર બન્ને મહાપુરૂષોને તે ભક્તિના ફળરૂપ આત્મમાર્ગ પ્રાપ્ત થયો. અને તેજ ભવમાં પૂર્ણ જ્ઞાન પામી પરમશાંતિવાળું નિર્વાણપદ પામ્યા.

૫. પ્રભાવના

આત્મામાં અનંતશક્તિ છે અને આત્મા-પવિત્રાત્મા જે ધારે તે કાર્ય કરી શકે છે. સર્વ બળ અગાધ શક્તિવાળા શુદ્ધ આત્મામાં છે, અને પવિત્ર જીવન ગુજારવાથી આ શરીર દ્વારા તે શક્તિઓ શુદ્ધ આત્મામાંથી બાહાર આવે છે. આ પવિત્રાત્માનું શાસન-જીનેશ્વર ભગવાનની શિક્ષા-આજ્ઞા છે તે આજ્ઞા પ્રમાણે આત્માની અનંતશક્તિ પોતે પ્રગટ કરવી, અને સર્વ જીવાત્માઓ આ શક્તિ ધરાવનારા છે, તેઓ પણ આ શક્તિ પ્રગટ કરી શકે છે તેમ આ દુનિયાના છેડા પર્યંત જાહેર કરવું. આત્માની અનંતશક્તિનો મહિમા સર્વ જીવોના ધ્યાનમાં આવે તે વાત જગજાહેર કરવી. આ આત્મપ્રભાવના છે. આ દુનિયામાં રહેલા સર્વ જીવો સુખી થાઓ. સર્વ જીવો પોતાના શુદ્ધ આત્માને ઓળખો. અજ્ઞાનને દૂર કરી આનંદસ્વરૂપ અનુભવો. ઈત્યાદિ પવિત્ર ભાવના અને શુદ્ધ જીવન ગુજારવાનો પ્રયત્ન પોતે કરવો, અન્યને તે પ્રયત્નમાં જોડવા. આ સમ્યક્‌દૃષ્ટિનું પરમ ભૂષણ છે. આ ભાવનાથી પોતે પોતાના સ્વરૂપનું પોષણ પામે છે, અને અન્યને પોષીત કરે છે.

આ પાંચ સમ્યક્‌દૃષ્ટિનાં ભૂષણો છે. પ્રબળ ઈચ્છાએ શકત્યાનુસાર આ આભૂષણો પોતે પહેરવાં. અન્યને પહેરાવવા. પોતે તેનાથી સુશોભિત થવું અને અન્યને સુશોભિત કરવા.

(૮) પાંચ લક્ષણ

લક્ષણ કહ્યાં પાંચ સમક્તિ તણાં, ઘુરિ ઉપશમ અનુકૂળ સુગુણ નર !
અપરાધીશું પણ નવિ ચિત્ત થકી, ચિંતવીએ પ્રતિકૂલ, સુગુણ નર !
શ્રી જિન ભાષિત વચન વિચારીએ. ૪૧

સુરનર સુખ જે દુઃખ કરી લેખવે, વંછે શિવસુખ એક સુગુણ નર !
બીજુ લક્ષણ તે અંગીકરે, સાર સંવેગ શું ટેક સુગુણ નર ! શ્રી જિન. ૪૨

નારક, ચારક સમ ભવ ઉભગ્યો, તારક જાણીને ધર્મ, સુગુણ નર !
ચાહે નિકલવું નિર્વેદતે, ત્રીજું લક્ષણ મર્મ. સુગુણ નર ! શ્રી જિન. ૪૩

દ્રવ્ય થકી દુઃખિયાની જે દયા, ધર્મ હીણાની રે ભાવ સુગુણ નર !
ચોથું લક્ષણ અનુકંપા કરી, નિજ સકતેં મન લાવ, સુગુણ નર ! શ્રી જિન. ૪૪

જે જિન ભાખ્યું તે નહિ અન્યથા, એહવો જે દૃઢ રંગ સુગુણ નર !
તે આસ્તિક્તા લક્ષણ પાંચમું, કરે કુમતિનો એ ભંગ સુગુણ નર ! શ્રી જિન. ૪૫

- સમક્તિના પાંચ લક્ષણો છે. તેમાં પ્રથમ છે ઉપશમ-શમ ને ધારણ કરવો તે. પોતાનો અપરાધ કરનાર પ્રત્યે પણ જે તેનું ખરાબ થાઓ એમ ચિંતવતો નથી અને જિનેશ્વરે કહેલાં વચનોનો જે વિચાર કરે છે તે શમ-લક્ષણને ધારણ કરે છે.

જે દેવલોકના સુખને પણ દુઃખદાયી ગણે છે અને ફક્ત મોક્ષ સુખની ઈચ્છા કરે છે તે બીજા લક્ષણ સંવેગને ધારણ કરે છે.

જે નારકી વગેરે ચાર પ્રકારની ગતિમાં ભવ ભ્રમણ થાય છે. તેનાથી છુટકારો જ જે ઈચ્છે છે અને સુધર્મનું આચરણ કરવાનું જ કરે છે અને નિર્વેદ ભાવમાં જ રહે છે. તે ત્રીજા લક્ષણનો મર્મ-રહસ્ય સમજે છે.

જે દ્રવ્ય ધનથી ગરીબ દુઃખી માણસોની સેવા કરે છે તેમજ

ધર્મ વિહીન પ્રત્યે પણ જે ભાવ રાખે છે કે આ સમજે તો સારૂં એવા પ્રકારે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનુકંપા ભાવ મનમાં ધારણ કરીને જે રહે છે. તેને અનુકંપા - દયા નામનું ચોથું લક્ષણ ધારણ કર્યું છે.

વળી જે જિનેશ્વર કથિત શ્રુત છે તે અન્યથા પ્રકારે થતું નથી એવો જેનામાં દઢ ભાવ થયેલો છે, તેણે આસ્તિક્તા-શ્રદ્ધા નામનું પાંચમું લક્ષણ ધારણ કર્યું છે. કે જેના વડે પોતાની કુમતિનો નાશ કરી શકાય છે.

આ પાંચ લક્ષણને જે યથાર્થ સમજીને અંગીકાર કરે છે તે શિવ-સુખ-મોક્ષ સુખને પામે છે.

પ.કૃ. દેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આ પાંચ લક્ષણોની વ્યાખ્યા સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે કહે છે "ક્રોધાદિક કષાયોનું સમાઈ જવું, ઉદય આવેલાં કષાયોમાં મંદતા થવી, વાળી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી અથવા અનાદિ કાળની વૃત્તિઓ સમાઈ જવી તે 'શમ.' મુક્ત થવા સિવાય બીજી કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા નહીં, અભિલાષ નહીં તે 'સંવેગ'. જ્યારથી એમ સમજાયું કે ભ્રાંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું, ત્યારથી હવે ઘણી થઈ અરે જીવ ! હવે થોભ એ 'નિર્વેદ.' માહાત્મ જેનું પરમ છે એવા નિસ્પૃહી પુરૂષોનાં વચનમાં જ તલ્લીનતા ને 'શ્રદ્ધા' 'આસ્થા.' એ સઘળાં વડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્ય બુદ્ધિ તે અનુકંપા. આ લક્ષણો અવશ્ય મનન કરવા યોગ્ય છે, સ્મરવા યોગ્ય છે. ઈચ્છવા યોગ્ય છે, અનુભવવા યોગ્ય છે." (પત્રાંક-૧૩૫)

"નીચેનો અભ્યાસ તો રાખ્યા જ રહો.

(૧) ગમે તે પ્રકારે પણ ઉદય આવેલા અને ઉદય આવવાના કષાયોને શમાવો.

(૨) સર્વ પ્રકારની અભિલાષાની નિવૃત્તિ કર્યા રહો.

(૩) આટલા કાળ સુધી જે કર્યું તે બધાથી નિવૃત્ત થાઓ, એ કરતાં હવે અટકો.

(૪) તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો અને બાકીના પ્રાણીઓની અનુકંપા કર્યા કરો.

(૫) કોઈ એક સત્પુરુષ શોધો અને તેનાં ગમે તેવાં વચનમાં પણ શ્રદ્ધા રાખો.

એ પાંચ અભ્યાસ અવશ્ય યોગ્યતાને આપે છે. પાંચમામાં વળી ચારે સમાવેશ પામે છે. એમ અવશ્ય માનો અધિક શું કહું ? ગમે તે કાળે પણ એ પાંચમું પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનનો કિનારો આવવાનો નથી. બાકીનાં ચાર એ પાંચમું મેળવવાના સહાયક છે. (૧૪૩)"

સમ્યક્‌દૃષ્ટિનાં પાંચ લક્ષણો

પોતાને સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થઈ છે કે નહિ ? તેની નિશાની, આ લક્ષણો પોતામાં હોય તો સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થઈ છે એમ સમજવું. અને આ પાંચ લક્ષણો પોતામાં ન હોય તો સમ્યક્‌દૃષ્ટિ હજી પ્રાપ્ત થઈ નથી, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એમ સમજી આ પાંચ લક્ષણો પોતામાં પ્રગટ થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવો. જો સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તે ભૂમિકામાંથી વિશેષ આગળ વધવા પ્રયત્ન કરવો. હજી ઘણું આગળ વધવાનું છે. એમ જાણી આટલા ગુણોથી સંતોષ માની આગળ વધતાં અટકવું નહિ. પણ તે ગુણો મેળવવા માટે અહોનિશ સત્પુરુષોનો સંગ કરવો. સત્શાસ્ત્રો સાંભળવાં, તેના ઉપર વિચારો કરવા, અને સદ્ અસદ્‌નો વિવેક કરી આગ્રહપૂર્વક સત્ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. આ સર્વગુણો પોતામાંજ છે. અજ્ઞાનના આવરણથી ઢંકાયલા છે. વિવિધ પ્રકારની આશા-કે ઈચ્છાઓ નીચે દબાયેલા છે. સદ્‌ગુરુના સંગથી અજ્ઞાન આવરણ હઠી જાય છે, ઈચ્છાઓ

લટાઈ જાય છે એટલે તે વસ્તુ કે ગુણ બાહાર આવે છે. પ્રબળ ચ્છા પોતામાં જોઈએ.

ઉપશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા આ પાંચ મ્યક્‌દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયાનાં લક્ષણો છે.

૧. ઉપશમ

ઉપશમ એટલે કષાયની મંદતા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ારને કષાય કહે છે. આ ચાર કષાયો સત્સંગ કે વિચાર દ્વારા ણા જ મંદ-પાતળા કરી દેવા જોઈએ. અથવા ક્ષમા, નમ્રતા, રલતા અને સંતોષ. એ ચાર ગુણમાં ફેરવી નાખવા જોઈએ. કેટલાએક મનુષ્યો કષાયની પરિણતિનાં કડવાં વિપાકો-ફળોનો અનુભવ પોતે કર્યા પછીથી તેનો ત્યાગ કરી શકે છે. કેટલાએક જીવો અન્ય મનુષ્યને આ કષાયનાં કડવાં ફળનો અનુભવ કરતાં જોવે છે અને તે દેખીનેજ પોતે કષાય કરવાથી પાછા હઠે છે. ત્યારે કેટલાએક જીવોને લાંબા કાળના અભ્યાસે સહજ સ્વભાવથી જ કષાયની મંદતા થઈ જાય છે. ગમે તે પ્રકારે પણ આ કષાયોની મંદતા તો કરવી જ જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં આ કષાયોની મંદતા થતી જાય છે તેટલા પ્રમાણમાં આ આત્માના શુદ્ધ ગુણોનો વિકાસ થતો જાય છે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિજીવે પોતાના અપરાધીનું પણ બુરું-ખરાબ ચિંતવવું નહિ.

પોતાનો તથા પોતાના આશ્રિતોનો બચાવ કરવાને કહો, તે માટે તેને પ્રયત્ન કરવો પડે ત્યાં સુધી તો સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પોતાની હદ જરા પણ ઓલંઘતો નથી એમ માનવામાં જરાપણ અડચણ નથી કે વિરૂદ્ધ કારણો આડે આવતાં નથી.

આ સમ્યક્‌દૃષ્ટિની ભૂમિકા, પોતાના આશ્રિત, માતા, પિતા, પત્નિ, પુત્ર, પુત્રી, બહેન, કુટુંબ તથા સ્વધર્મી બંધુઓ. શ્રમણસંઘ

અને તેનાં સાધનો, ધર્મસ્થાનો વિગેરે. આ સર્વનો બચાવ કરવો, સાર સંભાળ રાખવી, તેનો નિભાવ કરવો, તેમને આગળ વધારવા વિગેરે સર્વ જાતની જોખમદારી તથા ફરજ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવને માથે છે. એટલે પોતાની શક્તિ અનુસાર આ સર્વની સેવા કરવી. આ સેવા તે તે પાત્રની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં-જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં કરવી. આ સેવાની ભૂમિકા ઓલંઘ્યા પછીથીજ આ માંહેની અમુક ફરજોમાંથી તે મુક્ત થાય છે. જેમ આગળ જાય છે તેમ નીચેની ફરજો છુટતી જાય છે. અને ઉપરની ફરજો વધતી જાય છે. ત્યારે તેમ તેના પ્રમાણમાં તેનો અધિકાર, જ્ઞાનબળ, આત્મબળ વિગેરે પણ વધતાં જાય છે. ત્યારે આંહી કોઈ શંકા કરશે કે, આ ઉપશમ ગુણની કિંમત શું ? તે ઉપશમ કોના ઉપર કરવો ? તેનો ઉત્તર એટલો છે કે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ પોતે નજીવી ઉદીરણા કરી કોઈ નિર્દોષ જીવને સતાવતો કે દુઃખી કરતો નથી. સમ્યગ્‌દૃષ્ટિવાન જો હું બીજાનું બુરુ કે ખરાબ ચિંતવીશ તો તે પ્રમાણે મારે ભોગવવાનું આવશે. આ રહસ્યની જાણ હોવાથી પોતાના કર્મનો બદલો સમજી પોતાનું બુરુ કરનારનું પણ ભલુ જ ઈચ્છશે.

આ સ્થળે ઉપશમગુણનો ઉપયોગ કરાય છે. પોતાનો બચાવ કરવા માટે, એટલે પોતાના અપરાધનો આ બદલો મળ્યો છે હવે ફરી સામો બદલો લેવાની પાછી નવી ભૂલ થશે અને વેર વિરોધની પરંપરા વૃદ્ધિ પામ્યા કરશે. આ કારણો તોડી નાખવા માટે, પૂર્વે કરેલ વિચારો દ્વારા ઉપશમ કરીને, ક્રોધને દબાવીને, કે વિચારો દ્વારા ક્રોધને વિખેરી નાખવાને માટે આ વિચારોનો ઉપયોગ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ કરે છે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવ આવા વિચારો દ્વારા નવીન કર્મ બાંધતો નથી પણ તે વિચારો દ્વારા પૂર્વ કર્મોને વિખેરી નાખે છે. તેના આવા સહનશીલતાવાળા ગુણોને લઈ સમ્યક્‌દૃષ્ટિમાં વિશેષ વિશુદ્ધિ થાય છે. આ ગુણની બીજા જીવો પણ અનુમોદના કરે છે. સ્તુતિ કરે છે. સહનશીલતાનાં વખાણ થાય છે.

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોએ અનુકુળ ઉપશમ કરવો જોઈએ, પણ પ્રતિકુળ ઉપશમ નહિ કરવો. પ્રતિકુળ ઉપશમ તેને કહે છે કે, પોતાને માથે જે ફરજો આવી છે, તેની પ્રવૃત્તિ ન કરવી, પોતાની નજરે છતી શક્તિએ તે સર્વનો કે તેમાંથી કોઈનો સંહાર થતો જોવો, તેની ઉપેક્ષા કરવી તે પ્રતિકુળ ઉપશમ છે તે ન કરવો જોઈએ. પોતાની ફરજ તો બરોબર બજાવવી. આ કાર્ય કરતાં તેનું અશુભ કર્મ ઓછું થશે. કારણ એ કે આમાં સ્વાર્થ નથી, જુઠું અભિમાન નથી, બુરી આશા નથી, નિરપરાધીનું રક્ષણ છે., આશ્રિતોનો બચાવ છે, ધર્મનું ગૌરવ છે, અને પોતાની ભૂમિકાનું કર્તવ્ય છે.

આંહી કોઈ શંકા કરશે કે, જેમ પોતાના સંબંધમાં સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવે વિચાર કર્યો કે આ બદલો તે મારા અપરાધનું ફળ છે, તેમ આંહી આ વિચાર આવે કે આ પોતાના આશ્રિતોને મળતો બદલો તે તેમના અપરાધનું ફળ છે, આ દ્વારા તે ભોગવે છે, માટે તેમનો બચાવ શા માટે કરવો જોઈએ ? તેમને તેમના કર્મનું ફળ ભોગવવા દેવું જોઈએ, તે ભોગવતાં તેમનું કર્મ ઓછું થશે.

આનો ઉત્તર એ છે કે, વાત તો સોએ સો ટકા સાચી છે, પણ જો આ પ્રમાણે ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો દયા, કરૂણા, કોમળ લાગણી, પરોપકાર વિગેરે બધું ઉડી જાય છે, અને આવાં પરોપકારી કાર્યો દ્વારા જીવોમાં કરૂણા, કોમળતા, નિઃસ્વાર્થતા, નિષ્કામતા વિગેરે ગુણો જે સાધકમાં પ્રગટ થાય છે તે બધા અટકી જાય છે. આવા પરોપકાર કરવાથી ખરો ફાયદો તો તે પરોપકાર કરનારને થાય છે. તેની અંતઃકરણની વૃત્તિઓ નિર્મળ થાય છે. તેનું આત્મિકબળ બહાર આવે છે. આ નિમિત્તો દ્વારા ખરી રીતે તેજ આગળ વધે છે, છતાં આ પરોપકારની પ્રવૃત્તિથી વ્યવહારમાર્ગ જળવાઈ રહે છે. આ પરોપકારી કાર્ય દેખી સામો મનુષ્ય પોતાની ભૂલો સુધારે છે. પોતે પરોપકાર કરવા બાહાર આવે છે. તેવા ગુણો પોતામાં

ખીલવે છે. એટલે તે પણ પોતા ઉપર કરાતા પરોપકારને લઈ તેવી પ્રવૃત્તિ કરી આગળ વધે છે. વળી આ આશ્રિતોને વિપત્તિમાં પડેલાં જોઈને તેની ઉપેક્ષા કરવાથી એક જાતની નિર્દયતા, નિષ્ઠુરતા પોતામાં વૃદ્ધિ પામે છે. તે ન થવા દેવા માટે પણ પોતે મદદગાર થવાની જરૂર છે.

વળી જે આફતમાં સપડાયેલા મનુષ્યો છે તેઓ એમ વિચાર કરે કે આ અમારાં કર્મનો બદલો છે અને તે અમારે ભોગવવો જ પડશે એમ જાણી તેઓ સમભાવે સહન કરે તો તેને તે ફાયદા કર્તા છે, પણ ઉપેક્ષા કરનારને તો ફાયદો નથી જ. તેણે તો પોતાની લાગણીઓનો-શક્તિનો વ્યય કરીને અન્યને બચે તો બચાવવાં. એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે, જાગૃતિપૂર્વક આ બચાવવા-કે મદદ કરવા પ્રયત્ન કરવો. તેથી કદાચ તે કાર્યમાં વિજય ન પણ મળે તોપણ મનમાં ખેદ ન થાય. અથવા તેમાં વિજય મળ્યાથી લોકો તેની પ્રશંસા કરે તો અભિમાન પણ ન થાય.

પોતાની ફરજ બજાવતી વખતે ઉપશમનો આશ્રય લેવો નહિ, પણ પોતાને માથે તેવા પ્રસંગો આવી પડ્યા હોય તો તે સહન કરવા અને તે કસોટીમાંથી પસાર થવા, તથા આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં આગળ વધવા માટે ઉપશમનો આશ્રય કરવો.

આંહી એક ક્રોધના સંબંધમાં વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, પણ તેજ દિશાએ માન, માયા, લોભના સંબંધમાં યથોયોગ્ય સમજી લેવું.

આ ક્રોધના ઉદયથી નાશ પામેલું કાર્ય પણ ઉપશમથી સિદ્ધ થાય છે.

૨. સંવેગ

કેવળ મુક્તિનાં સુખની અભિલાષા કરવી તે સંવેગ કહેવાય છે. કેમ કે તે દેખાતાં સુખો અનિત્ય અને દુઃખના અનુબંધવાળા છે-રસવાળાં છે.

જેણે આત્માને જાણ્યો છે, ઝાંખો પણ તેના સુખનો અનુભવ કરેલો છે, નિરૂપાધિક સુખ કેવું હોઈ શકે ? તે સંબંધી જેણે વિચારો કરેલા છે તેને ઉત્તમ પ્રકારનાં દેવો અને મનુષ્યો સંબંધી સુખ તુચ્છ લાગે છે, સંયોગ વિયોગોથી ભરપૂર લાગે છે, થોડા વખતમાં નાશ પામનારાં જણાય છે, અને તેનું પરિણામ દુઃખમાંજ વિરામ પામતું હોય તેવું લાગે છે. આજ કારણથી ક્ષણભરના સુંદર દેખાવવાળાં, કિંપાકના ફળોની માફક વિષમય વિપાક આપનારાં તે સુખ તરફથી તે સમ્યક્ દૃષ્ટિ જીવ વિરક્ત થાય છે અને પરમશાંતિમય, નિરૂપાધિક, આત્માની શુદ્ધ સત્તાના પ્રગટ થવાથી પ્રાપ્ત થતી અનંત આનંદમય સ્થિતિમાં સ્થિર થવાની ઈચ્છા પ્રબળપણે તેનામાં પ્રગટ થાય છે. જેમ જેમ ઇન્દ્રિયોના ઉપાધિજન્ય સુખથી તેનું હૃદય વિરક્ત બને છે, તેમ તેમ આત્માના સત્ય સુખ તરફ તેનું આંતર વલણ વધતું જાય છે. આનું નામ જ પ્રયાણ કહેવાય છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મભાનમાં જાગૃત થયેલ હોવાથી બીજા કોઈ માર્ગ તરફ ન જતાં શુદ્ધ આત્માના માર્ગ તરફ જ પ્રવાસ કરે છે. આંતરક્રિયા હૃદયને પૂર્ણ રીતે આત્મા તરફ ચાહ કરતાં શીખવે છે અને ઇન્દ્રિયોના ઉપાધીજન્ય વિષયો તરફથી વિરક્તતા મેળવાવે છે. આ સિવાય બીજું કર્તવ્ય શું હોઈ શકે ? આજ ખરેખર સંવેગ છે. આ ગુણથી જીવ આત્માના પવિત્ર માર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે.

3. નિર્વેદ

નિર્વેદ એટલે ઉદાસીનતા. સંસારથી ઉદાસીનતા-ભવથી ઉદાસીનતા વારંવાર જન્મ મરણ કરવાં વડે-ઉત્પન્ન થવું પડે તેનાથી ઉદાસીનતા. ભવપાશથી છોડાવનાર સદ્‌ગુણને શરણે જવાની પ્રબળ જીજ્ઞાસા થવી, આ સર્વને નિર્વેદ કહે છે.

આત્મા આત્માના સ્વરૂપે પ્રકાશીત થઈ રહે, એમ અખંડતા કાયમ જળવાઈ રહે તેજ ભવનો નાશ છે. એને માટે જ ભવથી

ઉદ્વેગ ધરવાનો છે. આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થતાં આ ભવ જરાપણ દુઃખ આપી શકનાર નથી.

આ અજ્ઞાનતાનો નાશ સાધવા માટે શરૂઆતમાં ઈન્દ્રિયજન્ય વિષયોના આશ્રયભૂત ભવવાસથી વિરક્ત થવાની જરૂરીયાત છે. તથા ધર્મને શુદ્ધ આત્માને-પવિત્ર આત્મસ્વરૂપને તારક જાણી તેનું શરણ લેવાની આવશ્યકતા છે. ભવવાસથી વિરક્તતા અને આત્મધર્મનું શરણ આ બે પ્રબળ સાધનોની મદદથી અજ્ઞાનનો નાશ સાધી સ્વરૂપસ્થિતિ મેળવવાની છે. સમ્યક્ત્વવાન્ જીવોમાં આ ગુણની ઘણી જરૂરીયાત છે.

૪. અનુકંપા

દુઃખી પ્રાણીઓને વિષે પક્ષપાત વિના દુઃખ દૂર કરવાની ઈચ્છા તે અનુકંપા છે. જેમ જેમ મનુષ્ય પરમાર્થના માર્ગમાં આગળ વધતો જાય છે, તેમ તેમ તેનું હૃદય વિશેષ ને વિશેષ આદ્ર બનતું જાય છે. ખરો સમ્યક્દર્શનવાળો જીવ કોઈપણ નાત, જાત કે ધર્મના ભેદ વિના શક્તિ અનુસાર સર્વને મદદ આપતો જ રહેશે. બીજાનાં દુઃખો જોઈને જ તેનું હૃદય રડી ઉઠશે. તેઓને સુખી જોઈને જ તે આનંદ પામશે. કારણ તેને સર્વમાં આત્મા જ દેખાય છે. તેને દેહ ભાન ઉડી ગયેલું હોય છે. તેનું જીવન ગગન વિહારી હોય છે. સર્વત્ર પવિત્ર પ્રેમ પ્રેમ-ને પ્રેમજ તેને હોય છે.

આ અનુકંપા બે પ્રકારની છે. દ્રવ્યઅનુકંપા અને ભાવઅનુકંપા. દ્રવ્ય અનુકંપાથી તે દુઃખી જીવોને મદદ આપે છે. આ સાથે ભાવઅનુકંપાને તે પ્રસંગે અજમાવે જાય છે. આત્મભાન ભૂલેલા અને તેજ અજ્ઞાન અંધકારમાં ભૂલા પડી ગોથાં ખાનારા જીવોને આત્મભાન કરાવવું.-સત્ય સમજાવવું. સત્યને રસ્તે ચડાવવા તે ભાવઅનુકંપા છે. આત્મા એજ સત્ય છે. તેનો મૂળ સત્તાગત સ્વભાવ

આનંદ સ્વરૂપ છે તે પ્રગટ કરવો તેજ સત્યનો માર્ગ છે. આ માર્ગ તરફ જીવોને વાળવા એજ ભાવઅનુકંપા છે. સમ્યક્ દર્શનવાળા જીવોએ શક્તિ અનુસાર આ બન્ને અનુકંપા કરતા રહેવું જોઈએ.

૫. આસ્તિક્તા.

આસ્તિક્તા એટલે આસ્તા, શ્રદ્ધા, ખાત્રી, પ્રતિતિ, નિશ્ચય, દઢતા. કોના ઉપર આસ્તા ? શાની શ્રદ્ધા ? કોની ખાત્રી ? કોની પ્રતિતિ ? કોનો શિશ્ચય ? શાની દઢતા ? આ બધા પ્રશ્નોનો ઉત્તર પરમ પવિત્ર પરમાત્મા વીતરાગદેવના વચનો ઉપર આસ્તા. શ્રદ્ધા વિગેરે કરવી. અને તે દ્વારા પોતાના શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવો. આ આસ્તા તે વ્યવહાર આસ્તા છે. પરોક્ષ આસ્તા છે. પરમસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં નિમિત્તભૂત અને સહાયભૂત આસ્તા છે.

આ પરમપુરૂષમાં આસ્તા રાખવાનું કારણ એ છે કે તેઓશ્રીએ સત્ય દીઠું છે-મેળવ્યું છે. આ જીવંત દેહમાંજ સાક્ષાત્ તે સત્યનો અનુભવ કરેલો છે એટલે તેમના વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખી આપણે તેમના કહ્યા પ્રમાણે વર્તન કરીએ તો ઘણી સહેલાઈથી તે સત્યનો અનુભવ મેળવી શકીએ.

આ આસ્તાને જે પરોક્ષ આસ્તા કહેવામાં આવી છે તેનો હેતુ એ છે કે તત્ત્વોનો નિશ્ચય કરનાર જે મહાન ગુરૂના વચનો ઉપર આપણે શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ. આ વિશ્વાસુ શ્રદ્ધાથી પણ આગળ વધી શકાય છે અને તે વસ્તુતત્ત્વનો ખરો નિશ્ચય કરી શકાય છે. આ સર્વ વ્યવહારઆસ્તિક્તા કે શ્રદ્ધા કહેવાય છે.

પારમાર્થિક આસ્તિક્તા જે સર્વવ્યાપી આસ્તિક્તા કહેવાય છે. અર્થાત્ જે ત્રણે કાળમાં અબાધિત સત્ય રૂપ છે જેને સર્વ દર્શનકારો મતભેદ વિના કબુલ રાખે છે તે પોતાનો આત્મા છે. તેના ઉપર શ્રદ્ધા થવી, તેની ખાત્રી થવી, તેના ઉપર દઢ નિશ્ચય થવો તે

પારમાર્થિક ખરેખર આસ્તિક્તા છે. આ આસ્તિક્તાને લઈ કોઈ પ
દર્શન સ્વીકાર્યા સિવાય પણ જે પન્નર ભેદે સિદ્ધ થવાનું કહેવા
આવે છે તે સત્ય સિદ્ધ કરી શકાય છે. પહેલી થયા પછી બી
પોતાના આત્માની શ્રદ્ધારૂપ આસ્તિકતા થાય તોજ મનુષ્ય પોતા
કર્તવ્ય સિદ્ધ કરી શકે છે.

આ ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લક્ષણો પરમશાંતિના ઈચ્છ
મનુષ્યોએ પોતામાં પ્રગટ થાય તે માટે તે તે પ્રકારે પ્રયત્ન કરત
રહેવું.

(૯) છ યત્ના-જયણા

પર તીર્થી પરના સુર તેણે, ચૈત્ય ગ્રહ્યાં વળી જેહ,
વંદન પ્રમુખ તિહાં નવિ કરવું, તે જયણા ષટ ભેય રે,
ભવિકા ! સમકિત યતના કીજે. ૪૬

વંદન તે કર યોજન કહિએ, નમન તે શીશ નમાડ્યે,
દાન ઈષ્ટ અન્નાદિક દેવું, ગૌરવ ભગતિ દેખાડ્યે રે. ભવિકા. ૪૭

અનુપ્રદાન તે તેહને કહીએ, વારંવાર જે દાન,
દોષ કુપાત્રે પાત્ર મતિએ, નહિ અનુકંપા માન રે. ભવિકા. ૪૮

અણબોલાયે જેહ બોલવું, તે કહિએ આલાપ,
વારંવાર આલાપ જે કરવો, તે જાણો સંલાપ રે. ભવિકા. ૪૯

એ જયણાથી સમકિત દીપે, વલી દીપે વ્યવહાર,
એહમાં પણ કારણથી જયણા, તેહના અનેક પ્રકાર રે. ભવિકા. ૫૦

- મિથ્યાત્વને પોષનારા દેવો કે જેની સ્થાપના ચૈત્યોમાં થઈ છે તેને વંદન વિગેરે ન કરવા તેને જયણા કહે છે. જેનાં છ ભેદ છે. આ છ ભેદને જાણીને સમ્યક્ત્વ ચાલ્યું ન જાય તેવી યત્ના રાખવી.

(૧) હાથ જોડીને કુદેવ કુગુરુને વંદન ન કરવું. (૨) મસ્તક નમાવીને નમસ્કાર ન કરવા. (૩) કુગુરુને ઈષ્ટ ગણીને અન્ન વિગેરે ન આપવું. (૪) કુદેવ, કુગુરુ પ્રત્યે ગૌરવ-બહુમાન-ભક્તિ ન કરવા. (૫) કુપાત્રે પાત્ર સમજીને દાન કરવું તે અનુકંપા કહેવાતી નથી. (૬) બોલાવ્યા વગર બોલવું તે આલાપ કહેવાય છે અને વારંવાર આલાપ કર્યા કરવો તે સંલાપ કહેવાય છે. માટે તે પ્રમાણે આચરણ કરવું નહીં.

આ છ પ્રકારની જયણા (યત્ના) કરવાથી સમક્તિ નિર્મળ થાય છે અને તેનું વર્તન - તથા વ્યવહાર પણ નિર્મળ થાય છે. આ છ ભેદના કારણ રૂપે ઘણા પ્રકાર થઈ શકે છે. માટે તેને સમજીને યત્ના કરવી તે જરૂરી છે.

જે સમક્તિને નિર્મળ થવાનું સાધન છે.

પ.કૃ.દેવ કહે છે કે "જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળ તત્ત્વ છે, તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્વ ગ્રહણ કરાય છે અને યત્નાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે."

છ યતના

યતના, જાળવીને, સંભાળપૂર્વક, વિવેકપૂર્વક, હાની ન થાય તેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી, તેને યતના કહે છે. આ યતના વ્યવહાર પ્રસંગમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ સાથે વર્તન કરવાના સંબંધમાં કરવાની છે. ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરનારાઓએ કેવું વ્યવહારકુશળ વર્તન કરવાનું છે તે આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે. વ્યવહારકુશળતા સિવાય કાંતો ધર્મને અને કાંતો વ્યવહારને મહાન ધક્કો પહોંચવાનો સંભવ છે. આ ઉપરથી વ્યવહારકુશળતા એનેજ યતના કહીએ.

ગમે તે ધર્મને માનનાર હોય પણ જેનું આત્મઅભિમુખ વલણ થયું નથી તે સર્વ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને આ યતનાનો ઉપયોગ તે સર્વની સામે કરવાનો છે.

૧. એ પરતિર્થિકોને વંદન, સ્તવન ન કરવું. હાથ જોડી નમસ્કાર કરવા અને મોઢેથી તેના અજ્ઞાન કષ્ટવાળાં કર્મકાંડોની સ્તુતિ કરવી, આ બન્નેનો ત્યાગ કરવો. તેને વંદન આદિ કરવાથી તેની અજ્ઞાનતાને પોષણ મળે છે. તેના લક્ષ વિનાનાં કે વિપરીત લક્ષવાળાં મિથ્યા કર્મકાંડોની પ્રશંસા કરવી તે અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવા કે અનુમોદન કરવા જેવું છે. વળી તેઓ પણ પોતાની અજ્ઞાન પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન મળતું હોવાથી તે તરફનું મિથ્યા અભિમાન ધરાવે છે. પોતાને ધર્માત્મા અને જ્ઞાની સમજે છે. તેના ભક્તોને પણ પ્રવૃત્તિ મિથ્યાત્વમાં મદદકર્તા અથવા સ્થિરકર્તા થાય છે.

૨. તેમની સાથે આલાપ અને સંલાપ ન કરવા. એક વા બોલવવા તે આલાપ અને વારંવાર સંભાષણ કરવું તે સંલાપ. અ બન્નેથી પણ પૂર્વે કહેલા દોષોનો સંભવ છે. વળી આલાપ સંલાપથ તેઓની સાથે પરિચય વધે છે. વળી તેમના આત્માથી વિમુખ આચાર વિચારના શ્રવણથી, વિવિધ પ્રકારની ઈચ્છાઓને ઉત્તેજન મળે છે.

૩. અનાદિ કાળના સંસ્કારને લીધે મન પાછું વિષયોની સન્મુખ થાય છે અને તેને લીધે આત્મમાર્ગનો ત્યાગ કરી તેની પ્રવૃત્તિ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને પોષણ મળે તેવી વિવિધ પ્રકારની ઈચ્છાઓવાળા માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરે છે. મૂળ માર્ગથી પતિત થઈ તે આડે રસ્તે ઉતરી પડે છે અને તે વિષમ કે વિપરીત માર્ગે લાંબો વખત સુધી અથડાયા કરે છે આ હેતુથી જ્ઞાની પુરૂષો તેવી વિપરીત આચરણવાળા મનુષ્યો સાથે આલાપ સંલાપ ન કરવા માટે સૂચના કરે છે.

૪. આંહી વ્યવહાર કુશળપણું વાપરવાની જરૂર પડે છે અને તેને લઈ તેવાઓ સાથે પ્રસંગ પડતાં, અથવા તેમના બોલાવવાથી એકાદ વખત પણ તેમની સાથે જરૂરીયાત જેટલી વાતચીતની પ્રવૃત્તિ

બીજાને અનર્થના હેતુરૂપ ન થઈ પડાય તેવી રીતે કરે છે. અને પોતાનો પણ બચાવ સાથે કરતો રહે છે. અન્યના બોલાવ્યા છતાં ન બોલવું તે લોકોમાં પણ સામાનું અપમાન કરવા જેવું મનાતું હોવાથી તેથી લોકોમાં અપવાદ થાય છે. વળી તે કદાચ અધિકારવાળા માણસોનો માનીતો હોય તો તે દ્વારા વ્યવહારમાં નુકશાન પણ પહોંચાડે છે. આ સર્વથી બચવા માટે જરૂરીયાત જેટલો પ્રસંગ પાડી પાછો તેનાથી દૂર રહે છે, છતાં જો પોતામાં તેને સન્માર્ગે દોરવાની શક્તિ હોય તો તેનાથી દૂર ન રહેતાં તેનો પરિચય રાખી સત્ય સમજાવી, સત્યના રસ્તા ઉપર લાવવા પ્રયત્ન પણ કરવો. આ માટે જ યતનાવ્યવહારકુશળપણું-લાભાલાભ વિચારવાપણું વિગેરેની બુદ્ધિ ધરાવવાની જરૂરીયાત છે.

૫. તે કુદૃષ્ટિઓને ધર્મબુદ્ધિથી ભોજનાદિ ન આપવું. તેમ કરતાં પૂર્વે કહેલા બહુ માનાદિ કારણથી અન્યને ઉત્તેજન આપવાનું તથા મિથ્યાત્વમાં સ્થિર કરવાપણું થાય છે છતાં અનુકંપાની બુદ્ધિથી ભોજન વસ્ત્રાદિ આપવમાં જરા પણ અડચણ નથી. અનુકંપાદાન તીર્થંકરદેવોએ કોઈપણ સ્થળે નિષેધ કરેલ નથી. પોતે પણ વાર્ષિક દાન આપી અનુકંપાદાનનો માર્ગ ખુલો કરેલો છે. જો અનુકંપાદાન નિષેધ કરવામાં આવે તો દયાનો માર્ગ જડમૂળમાંથી જ ઉખડી જાય. મતલબ કે બહુમાનની લાગણી સિવાય માગનારના દુઃખને નિવારણ કરવા માટે ગમે તેવો યાચક કે ગમે તે ધર્મ પાળનાર ભિક્ષુક આવે તો તેને ભોજન, પાન, વસ્ત્રાદિ શકત્યાનુસાર આપવા.

૬. પર તિર્થિકરના દેવોને, અથવા તેઓએ ગ્રહણ કરેલા જીન બિંબોની પૂજાદિ નિમિત્તે ગંધ, પુષ્પાદિક ધર્મબુદ્ધિથી ન મોકલાવવાં, આમાં પણ પૂર્વે કહેવામાં આવેલ છે તેજ હેતુ રહેલા છે.

આ છએ પ્રકારની યતના-યોગ્ય પ્રવૃત્તિ અને અયોગ્ય નિવૃત્તિરૂપ

સમ્યગ્‌દર્શન વિનાના લિંગિઓ-વેશધારીઓ-સાથે રાખવાની છે. સમ્યક્‌દર્શન વિનાના અને સમ્યગ્‌દર્શનથી ભ્રષ્ટ થયેલા ધર્મગુરૂઓ એમને આંહી મિથ્યાદષ્ટિ ગણી તેમની સાથે વંદન, નમન, સ્તુતિ, આલાપ, સંલાપ અને ભોજનાદિ પ્રદાન આદિનો નિષેધ અનુકંપા બુદ્ધિ સિવાય ધર્મબુદ્ધિથી કરવામાં આવેલ છે.

જેમ ત્યાગીઓમાં મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમીઓમાં ગૃહસ્થો પણ તેવા હોય છે. તેમનો નિષેધ આંહી કરવામાં નથી આવ્યો. તેનું કારણ એ છે કે તેમ કરવામાં આવે તો વ્યવહારમાર્ગ ઘુંચવડા ભરેલો થઈ પડે. ઘણા જ ટુંકા વાડાઓ બંધાય અને ડગલેને પગલે ક્લેશ કંકાશ વૃદ્ધિ પામે. વળી તેવા સમુદાયમાં રહેલા કોઈ યોગ્ય જીવને પણ સત્યના માર્ગનો બોધ ન મળે તો મહાન અંતરાય થાય.

વળી આ આલાપ સંલાપનો નિષેધ પણ એકાંતે નથી. લાભાલાભનો વિચાર કરવાની પણ જરૂર છે. ભગવાન્‌ મહાવીરદેવે પણ ગૌતમસ્વામીને તેમના પૂર્વના પરિચિત તાપસને આવતો જોઈ સામા મોકલ્યા હતા અને લાગણીપૂર્વક ગૌતમસ્વામી સામા જઈને તેને તેડી લાવ્યા હતા.

જ્ઞાની પુરૂષોએ કોઈ વાતનો એકાંત વિધિ કે નિષેધ કર્યો નથી પણ તે તે દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, ભાવ જોઈને તેવા તેવા પ્રસંગે તેવી તેવી જરૂરીયાતને લઈને વિધિ નિષેધ કરેલો હોય છે. તેજ વિધિ નિષેધ જુદા પ્રસંગને લઈને ફેરવવા પણ સાથે જ જણાવેલ છે.

સ્વરૂપથી વિમુખ થયેલા સાથે કારણ પ્રસંગે ઉપેક્ષાવાળું વર્તન કરી શકાય પણ તેના ઉપર દ્વેષભાવ કે ઈર્ષાવાળું વર્તન સમ્યક્‌દષ્ટિ જીવોનું તો હોય જ નહિં. જો તેમ કરવામાં આવે તો પોતામાં પણ સમ્યક્‌દર્શન હોવાનો સંશય થઈ પડવાનો.

આ પ્રમાણે વંદન, નમન, આલાપ, સંલાપ, દાન અને પૂજન નિષેધ કરવાનો હેતુ તેમનો દ્વેષ કરવાનો નથી, પણ અસત્યનું પોષણ અને સત્યનો લોપ ન થાય તેટલો જ છે. છતાં અપવાદે લાભાલાભનો વિચાર કરી પ્રવૃત્તિ કરવાની પણ છે. પણ તે જરૂરીયાત પુરતીજ.

આ છ યતનાઓ કરીને પણ સત્યનુંજ મુખ્યતાએ પોષણ કરવાનું છે તે સત્ય આત્માજ છે. તેનાં આવરણો દૂર થઈ આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશ પામે તે મૂળ હેતુ જરાપણ ન ભૂલાય તેમ વર્તન કરવા પ્રયત્ન કરવો.

(૧૦) છ આગાર

શુદ્ધ ધર્મથી નવિ ચલે, અતિ દૃઢ ગુણ આધાર લલના,
તો પણ જે નહિ એહવા, તેહને એ આગાર લલના. ૫૧
બોલ્યું તેહવું પાલીએ, દંતી દંત સમ બોલ લલના,
સજ્જનના દુર્જન તણા, કચ્છપ કોટિને તોલ લલના. બોલ્યું. ૫૨
રાજા નગરાદિક ઘણી તસ શાસન અભિયોગ લલના,
તેહથી કાર્તિકની પરેં, નહિ મિથ્યાત્વ સંયોગ લલના. બોલ્યું. ૫૩
મેલો જનનો ગણ કહ્યો, બલ ચોરાદિક જાણ લલના,
ક્ષેત્રપાલાદિક દેવતા, તાતાદિક ગુરુ ઠાણ લલના. બોલ્યું. ૫૪
વૃત્તિ દુર્લભ આજીવિકા, તે ભીષણ કાંતાર લલના,
તે હેતે દૂષણ નહીં, કરતાં અન્ય આચાર લલના. બોલ્યું. ૫૫

- શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિવાળો ધર્મને ચુકતો નથી અને આત્મગુણો અત્યંત દૃઢપણે પ્રાપ્ત કરેલા છે તેને તો આગારની જરૂર પડતી નથી. પણ જે એ સ્થિતિએ પહોંચ્યા નથી, તેને માટે આ આગાર બતાવવામાં આવ્યા છે.

જે પ્રમાણે બોલીએ તે પ્રમાણે આચાર પાળીએ દાંતને દાંત અડાડીને બોલી શકાય નહીં. તેમ સજ્જન અને દુર્જનની સરખામણી ન થઈ શકે.

રાજસત્તા[૧], નગરનો અધિપતિ[૨], ના આદેશ પ્રમાણે વર્તવું પડે તો કાર્તિકની જેમ તેને મિથ્યાત્વી થઈ ગયો તેમ ગણાય નહીં, જનસમુદાય[૩] દ્વારા, લશ્કર દ્વારા, ચોરાદિકના ત્રાસને કારણે ક્ષેત્રપાલ[૪] આદિ દેવો તથા વડીલ તથા ગુરૂના[૫] દબાણને કારણે તથા વન કે ઘોર જંગલમાં કે દુષ્કાળમાં આજીવિકા[૬] માટે વૃત્તિમાં ફેરફાર થાય તો તેને આગાર ગણવામાં આવ્યા છે. તેનાથી સમ્યક્ત્વના આચારનો ભંગ થતો નથી.

છ અભિયોગ/આગાર

૧. રાજાભિયોગ. ૨. ગણાભિયોગ. ૩. બલાભિયોગ. ૪. સુરાભિયોગ. ૫. વૃત્તિકાંતાર. ૬. ગુરૂ નિગ્રહ. આ છ અભિયોગ કહેવાય છે. અભિયોગ એટલે ઈચ્છા વિના પણ પ્રવૃત્તિ કરવી તે અથવા તેને છ આગાર પણ કહે છે.

આ ઉપરથી એમ જણાવવામાં આવે છે કે, સમ્યક્ત્વવાન્ જીવોને જે કાર્ય કરવાનો પ્રતિષેધ કરવામાં આવેલ છે તેજ કાર્ય રાજાદિના આગ્રહરૂપ કારણના વશથી ઈચ્છા વિના કેવળ તેવું આચરણ કરતાં પોતાના સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મનો નાશ થતો નથી.

૧. રાજ અભિયોગ : જેમ કાર્તિકશ્રેષ્ટિએ રાજાના આગ્રહથી તેના ગુરૂ તાપસને ભોજન કરાવ્યું હતું. કોશ્યા વેશ્યાએ પણ રાજાના આગ્રહથી રથકારની સાથે ગૃહવ્યવહાર ચલાવ્યો હતો. કોશ્યા સ્થુલિભદ્રસ્વામી પાસે પ્રતિબોધ પામી બારવ્રતધારી શ્રાવિકા થઈ હતી પણ રાજાભિયોગ નામના આગારને આધારે પોતાની ઈચ્છા વિના પણ રાજાની આજ્ઞાને આધિન થઈ રહી. જો તેમ કરવામાં ન

આવત તો રાજા પોતાની શક્તિના બળથી, અથવા પોતાના તાબાની પ્રજા હોવાથી ધારત તે પ્રમાણે હેરાન કરત. દંડત કે દેહાંત શિક્ષા કરત. આ શિક્ષા સહન કરવામાં લાભ કે ખુલ્લા રાખેલા આગારનો આશ્રય લઈ ભાવી કાળમાં તે દોષોથી નિર્મળ થઈ આત્મમાર્ગમાં આગળ વધવામાં લાભ છે, તે બુદ્ધિમાનોએ પોતેજ વિચાર કરી લેવા યોગ્ય છે. મરવાથી કાંઈ મોક્ષ મળી જતો નથી. કર્મક્ષય થવામાં કે કર્મબંધન ન થવામાં પરિણામ ઉપરજ આધાર રાખવામાં આવે છે. માટે પોતાના પરિણામોની ભાવિ સ્થિતિનો વિચાર કરી આ આગારનો આશ્રય કરતાં વ્રતનો-સ્વધર્મનો-ભંગ થતો નથી.

૨. **ગણાભિયોગ** : ગણ એટલે સ્વજન આદિનો સમુદાય. તેનો અભિયોગ આગ્રહ. આપણી ઈચ્છા નથી છતાં તેઓ પોતાની ઈચ્છાનુસાર ચાલવાની ફરજ પાડે તે ગણાભિયોગ. અથવા ખરા અણીના પ્રસંગે તેની મદદ સિવાય સમુદાયનું રક્ષણ કે બચાવ ન થઇ શકે તેમ હોય તો તે સમુદાયના ભલા માટે નિષેધ કાર્યનો વિધિ કરીને-તે પ્રમાણે વર્તન કરીને સમુદાયને મદદ આપવી તે ગણાભિયોગ. આ ગણાભિયોગમાં પોતાને જે સમ્યક્ત્વ તથા વ્રતોમાં કરવા યોગ્ય નથી તે પોતાના સ્વજનાદિ સમુદાયના હિત માટે, આગ્રહના વશથી ઈચ્છા સિવાય, દ્રવ્યથી કરવા છતાં પણ તે પોતાનો ધર્મ જે વ્રતાદિ તેનો નાશ કરતો નથી. દા.ત. જેમ વિષ્ણુકુમારે ગચ્છના આગ્રહથી-આદેશથી-વૈક્રિયરૂપ ધારણ કરી ગચ્છના દ્વેષી સંઘના પ્રતિપક્ષી-નમુચી નામના પુરોહિતને પોતાના પગના પ્રહારથી મારી નાખ્યો, છતાં પણ પોતે આરાધક થઈ આત્મસ્વરૂપ પામી શક્યો. મતલબ કે ક્રિયા દુઃખરૂપ નથી, પણ પરિણામ દુઃખરૂપ છે. આ નમુચિનો નાશ કરવામાં મુનિનો પોતાનો સ્વાર્થ કાંઈ ન હતો, તેમ તેના પરિણામ છેવટ સુધી તેના બચાવનાજ હતાં, પણ જ્યારે તેણે તેમનું કહેવું નજ માન્યું અને આખા સમુદાયની લાગણી એવીજ થઈ કે હવે શિક્ષા કર્યા સિવાય છુટકો

નથી ત્યારે તે કામ પોતે આનંદથી ઉપાડી લીધું અને આખા સમુદાયને ભયમાંથી મુક્ત કર્યો. આ કર્તવ્યને ગણાભિયોગ કહેવામાં આવે છે.

૩. **બલાભિયોગ** : બલવાન પુરૂષ આપણી ઈચ્છા સિવાય નિષેધ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે તે બાલાભિયોગ છે. તેને શિક્ષા કરવાની શક્તિ આપણામાં નથી અને સામા થતાં પરિણામ કાંઈ સારૂં આવે તેમ લાગતું નથી. અર્થાત્ વિના પ્રયોજને દેહનો નાશ થવા યોગ્ય સમજાતું હોય તો અમુક વખત માટે તેની ઈચ્છાને આધિન થઈ દેહનો બચાવ કરવો અને અવસરે તેમાંથી છુટા થવું. ત્યાર પછી પાછાં પાંતાનાં વ્રતાદિ પાળવાં. આ આગારને બળાભિયોગ કહે છે. અવસર ઉચિત વર્તન કરી આગળ વધવું એ આ આગારનું ગુપ્ત રહસ્ય છે.

૪. **સુરાભિયોગ** : સુર એટલે દેવતા. તેના આગ્રહથી, પોતાની ઈચ્છા સિવાય વંદન, નમન કે નિષેધ કરેલ-પ્રતિજ્ઞા કરેલ-કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તે, દેવાભિયોગ કહેવાય છે. આ સર્વ અપવાદના માર્ગ છે. અપવાદનો અર્થ રાજમાર્ગ નહિ પણ છિંડીનો માર્ગ છે. પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જ પ્રથમ તો વર્તન કરવું પણ તેવા સામર્થ્યના અભાવે આ છિંડીઓનો-છિદ્રોનો-આશ્રય કરી પોતાનો બચાવ કરવો અને આત્માના પવિત્ર માર્ગમાં આગળ વધવું.

૫. **વૃત્તિકાંતાર** : કાંતાર નામ અટવીનું છે, તેમાં વૃત્તિ એટલે નિર્વાહ કરવો. મતલબ કે કોઈ વિષમ પ્રસંગે એવી અટવીમાં જઈ ચડ્યા હોઈએ કે ત્યાં ન્યાય કે નીતિપૂર્વક જીવન નિર્વાહ ન થઈ શકે તેમ હોય, અથવા ભક્ષાભક્ષનો નિયમ કે નિષેધ કરેલ હોય તે નિયમ પ્રમાણે દેહનો નિર્વાહ તે સ્થળે થઈ શકે તેવા સંયોગો ત્યાં ન હોય તો પછી આગારનો આશ્રય કરી ગમે તેવી રીતે પણ દેહનો નિર્વાહ કરી શરીરનો બચાવ કરવો તે વૃત્તિકાંતાર આગાર છે.

કાંતાર પણ પીડાના હેતુભૂત હોવાથી તેનો અર્થ પીડા કરવો. એટલે પીડાથી વૃત્તિ અર્થાત્ ઘણા કષ્ટવડે દેહ-કુટુંબાદિનો નિર્વાહ થતો હોય તે કાંતારવૃત્તિ. તેવા પ્રસંગે ગમે તેવી અને ગમે તેની સેવા કે વ્યાપારાદિની પ્રવૃત્તિ કરીને પોતાના આશ્રિતોનો અને પોતાનો બચાવ કરવો પણ દૈવ ઉપર આધાર રાખીને કે વ્રતાદિના નિયમપર આધાર રાખીને બેસી રહી કુટુંબાદિનો નાશ થતો હોય તો થવા દેવો, આવો વિચાર ન કરવો. પણ ગમે તે કાર્ય કે પ્રવૃત્તિ કરીને સર્વનો નિર્વાહ કરવો તે વૃત્તિકાંતાર આગાર છે.

૬. **ગુરુનિગ્રહ** : ગુરૂ માતા પિતાદિ પૂજ્યવર્ગ-તેનો કોઈ નિગ્રહ વધ-બંધાદિ કરતું હોય તેવા પ્રસંગે પોતે જે પ્રવૃત્તિ કે કાર્ય કરવાનો નિષેધ કરેલો હોય તે કરીને પણ ગુરૂવર્ગનો બચાવ કરવો. પૂર્વે બતાવેલી 'છ' યતનાઓમાં જે પરિતિર્થકને વંદન, નમનાદિનો નિષેધ કરેલો છે તે આ છ કારણે જરૂરીયાત આવી પડતાં કરવામાં આવે તો તે પ્રમાણે કરીને પણ પોતાના પૂજ્ય ગુરૂ, માતા પિતાદિ વર્ગનો બચાવ કરવો. તેમ કરતાં સમ્યક્ત્વ કે ધર્મનો નાશ થતો નથી. કારણ કે ધર્મનો આધાર મનના શુભાશુભ પરિણામ ઉપર છે. અંદરના વિષમ પરિણામ વિના ઉપરથી ગમે તેવી ક્રિયા થતી હોય તો તેની કર્મબંધ થવાનો આધાર તે ક્રિયા ઉપર આંહી રહેતો નથી, પણ તે કર્તાના પરિણામ, કાર્યનો ઉદ્દેશ, અને ભાવી પરિણામ-ઈત્યાદિ ઉપર રહેલો છે.

આ આગરો કેવળ સાહસિક આત્મ ધર્મપરાયણ માટે નથી, પણ અલ્પસત્ત્વવાળા આવાં કષ્ટો કે કાર્યો આવી પડતાં આત્મસ્વભાવથી ચલીત થઈ જાય છે, તેના બચાવ માટે આ આંગારો છે. અર્થાત્ તેમને શરૂઆતમાં આટલી છુટ આપવામાં આવેલી છે, એટલે આ આગારો સેવતાં તેમતની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી.

આ આગારો-અપવાદો-સેવીને કે નહિ સેવીને પણ પોતાનું જે મુખ્ય કર્તવ્ય આત્માને પવિત્ર બનાવવો. આવરણ રહિત કરવો. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવવું તે છે. તે કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં આવી પડતા વિષમ પ્રસંગોને ઓળંઘવા માટે આ અપવાદોનો આશ્રય લેવાનો છે. ગમે તે ભોગે પણ આત્મસ્વભાવ પ્રગટ કરવો જ. આ લક્ષ ન ભૂલાય અને તે લક્ષ સિદ્ધ કરવામાં જ પોતાની સર્વ શક્તિઓના પ્રવાહનો વ્યય કરવો. એજ પુરૂષાર્થ અને એજ અત્યારનું કર્તવ્ય છે.

(૧૧) છ ભાવના

ભાવી જે રે સમકિત જેહથી રૂઅડું,
તે ભાવના ભાવો મન કરી પરવડું;
જો સમકિત રે તાજું સાચું મૂલ રે,
તો વ્રત તરુ રે દીએ શિવફલ અનુકૂળ રે. ૫૬
અનુકૂલ મૂળ રસાલ, તેહ વિણ મતિ અંધ રે,
જે કરે કિરિયા ગર્વ ભરિયા, તેહ જૂઠો ધંધ રે,
એ પ્રથમ ભાવના ગુણો રૂઅડા, સુણો બીજી ભાવના,
બારણું સમકિત ધર્મ પુરનું, એહવી તે પાવના. ૫૭
ત્રીજી ભાવના રે સમકિત પીઠ જો દૃઢ સહી,
તો મોટો રે ધર્મ પ્રાસાદ ડગે નહીં,
પાયે ખોટે રે મોટે મંડાણ ન શોભીએ,
તેણે કારણ રે સમકિતશ્યું ચિત્ત થોભીએ. ૫૮
થોભીએ ચિત્ત નિત્ત એમ ભાવી, ચોથી ભાવના ભાવીએ,
સમકિત નિધાન સમસ્ત ગુણનું, એહવું મન લાવીએ,

તે વિનાં છૂટાં રત્ન સરિખા, મૂલ ઉત્તર ગુણ સેવે,
કિમ રહે ? તાકે જેહ હરવા, ચોરજોર ભવો ભવે. ૫૯
ભાવો પંચમી રે ભાવના, શમ દમ સાર રે,
પૃથ્વી પરિ રે સમકિત તસ આધાર રે,
છઠ્ઠી ભાવના રે ભાજન સમકિત જો મિલે,
શ્રુત શીલનો રે તો રસ તેહમાંથી નવિ ઢલે. ૬૦
નવિ ઢલે સમકિત ભાવના રસ, અમિય સમ સંવર તણો,
ષટ ભાવના એ કરી એહમાં, કરો આદર અતિ ઘણો,
ઈમ ભાવતાં પરમાર્થ જલનિધિ, હોવ નિતુ ઝકઝોલએ,
ઘન પવન પુણ્ય પ્રમાણ પ્રકટે, ચિદાનંદ કલ્લોલ એ. ૬૧

- ભાવના એવી ભાવો કે જેથી રૂડું સમક્તિ પ્રાપ્ત થાય. તે ભાવના મનને પવિત્ર - શુદ્ધ કરીને ભાવવાની છે. જો સમક્તિ રત્ન પ્રાપ્ત થયેલું છે, સાચું છે, તાજુ છે એટલે કે પરિણતિમાં છે તો પછી વ્રતરૂપી ઝાડ મોક્ષરૂપી ફળને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અનુકૂળ છે.

જેની પાસે સમ્યગ્દર્શન નથી તે સાધક બુદ્ધિથી આંધળો છે. વળી જે ગર્વ કરીને ક્રિયાઓ વગેરે અનુષ્ઠાનો કરે છે તેનો ધંધો પણ જુઠો છે એટલે કે મોક્ષમાર્ગે ઉપયોગી થતો નથી. એ પ્રથમ ભાવના ગુણે કરી રૂડી કરો અને બીજી ભાવના સાંભળો.

સમ્યક્ત્વ ધર્મ રૂપી બારણું ખોલવાની ભાવના ભાવે. જે પવિત્ર ભાવના છે. ત્રીજી ભાવના છે તે સમ્યક્ત્વનો પાયો દૃઢ થાય તેમ કરવું જોઈએ કે જેથી જે ધર્મરૂપી મહેલ તેના પર ચણવો છે તે ડગે નહીં. કારણ ખોટો પાયો નાખીને ઊંચુ મકાન બાંધવા જઈએ તો તે નબળું બને છે. તેમ સમ્યક્ત્વ રૂપી પાયો મજબૂત હોવો જોઈએ એવી ભાવના ભાવો. તે માટે સમ્યક્ત્વને ચિત્તમાં સ્થાન આપો.

ચિત્તને સ્થિર કરીને દરરોજ ચોથી ભાવના ભાવો કે સમ્યક્ત્વ એ બધા જ ગુણોનો ભંડાર છે. તેના વગર મૂળ કે ઉત્તર ગુણો પ્રગટ કરવામાં આવે તો તે છુટા છુટા રત્ન મળે તેના જેવા છે. જો છૂટક છૂટક પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કરાવનાર એવા મિથ્યાત્વરૂપી ચોરને પકડી શકાશે નહીં. માટે સમક્તિ સમસ્ત ગુણોનો ભંડાર છે. તેમ ભાવના ભાવો.

પાંચમી ભાવનામાં શમ અને દમ પ્રાપ્ત થાય તેવી ભાવના ભાવો. જેમ પૃથ્વી બધા જ પ્રકારના પ્રાણીઓને આધાર આપે છે તેમ શમ અને દમ એ સમક્તિ પ્રાપ્ત કરવાના આધાર રૂપ છે. શમ એટલે ઉદય આવતા કષાય ભાવોને ઉપશમાવવાં, દબાવવાં અને દમ એટલે ઇન્દ્રિયોને તેના વિષયોમાં જતી રોકવી, પાછી વાળવી.

છઠ્ઠી ભાવના એમ ભાવો કે સમ્યક્ત્વ રૂપી વાસણ મળી જાય તો પછી શ્રુત તથા શીલ સંયમનો રસ તેહમાંથી ચાલી જતો નથી. એટલે કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાથી સાધક જીવ તેની સાધનામાં આગળને આગળ વધતો જાય છે. આ સમક્તિ ભાવના રૂપ રસ, જે અમૃત સમાન છે અને સંવરનું કારણ છે.

છ ભાવના

આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર ધર્મનું ૧. મૂલ, ૨. દ્વાર, ૩. પ્રતિષ્ઠાન, ૪. આધાર, ૫. ભાજન, ૬. નિધિ છે.

ભાવના એટલે વિચારણા-સમ્યક્દર્શનની અમૂલ્યતા, જરૂરીયાત અને ઉપયોગીતા વિષે વિચાર કરવો તેને ભાવના કહે છે. તે છ પ્રકારે છે.

૧. મૂળ. આ સમ્યક્ત્વ, ગૃહસ્થધર્મ અને ત્યાગધર્મરૂપ ચારિત્ર

ધર્મના મૂલ સમાન છે. મૂળની માફક મૂળ કારણ છે. જેમ મૂળ વિનાનું વૃક્ષ પ્રચંડ વાયુના ધુજારાથી કંપિત થઈને તત્કાળ નીચે પડી જાય છે એમ ધર્મવૃક્ષ પણ સમ્યક્ત્વરૂપ ઉંડા અને મજબુત મૂળ વિના મિથ્યાત્વરૂપ વાયુથી આંદોલીત થતાં સ્થિરતા પામીને ટકી રહેતું નથી. માટે આ સમ્યગ્દર્શન એ મૂળ સમાન છે. એમ સમજી પ્રથમ તેને મજબુત બનાવવું.

૨. દ્વાર. આ સમ્યગ્દર્શન ધર્મરૂપ નગરમાં પ્રવેશ કરવાના દ્વાર સમાન છે. દરવાજા વિનાનું નગર કિલ્લાથી ચારે બાજુએ વિંટાયેલું હોવા છતાં ઉજજડ વેરાન જેવું જ હોય છે. કારણ કે દ્વાર વિના મનુષ્યોનું નગરમાં પ્રવેશ કે નિર્ગમન થઈ શકતું નથી. તે પ્રમાણે ધર્મરૂપ મહાનગર પણ સમ્યક્દર્શન રૂપ દ્વાર વિનાનું હોય તો તેમાં પ્રવેશ કરવાનું અશક્ય થઈ પડે. અને તેમ થતાં નગર તે અનગર સમાન થઈ રહે. માટે સમ્યક્દર્શનને દ્વારની ઉપમા આપી છે.

૩. પ્રતિષ્ટાન. પ્રાસાદ-દેવાલય જેના ઉપર રહી શકે-ટકી રહે તે પ્રતિષ્ટાન-પાયો છે. તેમ સમ્યક્દર્શન એ ધર્મના પ્રતિષ્ઠાન-પાયાની માફક પ્રતિષ્ટાન-પાયો છે. દેવાલય કે કોઈ બીજું સ્થાન જે ચિરસ્થાયી બનાવવાનું હોય છે ત્યારે તેનો પાયો પાણી પર્યંત નીચે ખેદવામાં આવે છે અને ત્યાંથી ચણતર શરૂ કરી તેના ઉપર મંદિર વિગેરે બાંધવામાં આવે છે, તો તે મંદિર ઘણું મજબુત થાય છે, તેમ ધર્મરૂપ દેવમંદિર પણ સમ્યગ્ દર્શન-આત્માની ચોક્કસ ઓળખાણરૂપ પાયા વિના નિશ્ચળ-મજબુત-કાયમનું ટકાઉ થતું નથી માટે પાયાની સાથે સરખામણી સમ્યગ્ દર્શનની આંહી કરેલી છે.

૪. આધાર. સમ્યગ્દર્શન, ધર્મના આધારની માફક આધાર-આશ્રય રૂપ છે. જેમ જમીન વિના આધાર વિનાનું આ જગત્ રહી શકતું નથી તેમ ધર્મ જગત પણ સમ્યગ્દર્શનરૂપ આધાર વિના

રહી શકતું નથી. મતલબ કે આત્મદર્શન વિના આત્મધર્મ હોય જ નહિ. માટે તેને આધારની ઉપમા આપી છે.

૫. ભાજન. સમ્યક્‌દર્શન એ આત્મ ધર્મનું ભાજન છે-પાત્ર સમાન છે. જેમ ભાજન-વાસણ-વિના દુધ આદિ વસ્તુનો સમુદાય નાશ પામે છે. તેમ ધર્મરૂપ વસ્તુનો સમુદાય પણ સમ્યગ્‌દર્શનરૂપ ભાજન વિના વિનાશ પામે છે. સમ્યગ્‌દર્શન વિના સમ્યગ્‌ધર્મ ન જ રહે એ કારણથી ભાજનની ઉપમા આપી છે.

૬. નિધિ. સમ્યગ્‌દર્શન એ આત્મધર્મનું નિધાન છે. જેમ ઉત્તમ નિધાનવિના મહાન કીંમતિ મણિ, મોતી, હીરો, માણેક મળી શકતાં નથી. તેમ સમ્યગ્‌દર્શન રૂપ મહાન નિધાનના અભાવે, અમૂલ્ય-ઉપમા રહિત-સુખની શ્રેણિને આપનાર ચારિત્ર ધર્મ રૂપ ધન સંપત્તિ ન જ મળી શકે. માટે સમ્યગ્‌દર્શનને નિધાનની ઉપમા આપી છે.

આ પ્રમાણે સમ્યગ્‌દર્શન ઉપર પ્રિતિ, તેના તરફ બહુમાન, તેની અમૂલ્યતા, અને તેની અવશ્ય ઉપયોગીતા વિષે વિચારો કરી પોતાના હૃદયમાં તેને સ્થાન આપવું. તેની મદદથી આ વિષમ માયાનો સાગર તરી પાર ઉતરવો એ ઘણો સુગમ છે. અર્થાત્‌ સમ્યગ્‌દર્શનની મદદથી આત્મા સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ રહે છે.

આત્મા અને સમ્યગ્‌દર્શનએ બન્નેનો જો કે તાત્વિક રીતે ભેદ નથી છતાં આંહી સમ્યગ્‌દર્શનને ચારિત્રધર્મનું મૂળ, દ્વાર, પ્રતિષ્ટાન, આધાર, ભાજન અને નિધિ વિગેરે રૂપે દર્શાવવામાં આવ્યું છે તે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ છે. અથવા સાધક દશાની અપેક્ષાએ આત્માથી ભિન્ન જેવું જણાવવામાં આવ્યું છે. શરૂઆતમાં થોડો પણ દર્શન મોહકર્મનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થવાથી જે આત્મગુણ વિકાસ પામે છે, નિરાવરણ થાય છે, તેને સમ્યગ્‌દર્શન કહે છે. આ,પણ એક ભૂમિકા છે. અને તે આત્મગુણ વૃદ્ધિ પામતાં-

નેરાવરણ થતાં-છેલ્લી કોટીએ પહોંચે છે ત્યારે સમ્યગ્‌દર્શન, અને ચારિત્ર પૂર્ણપણાને પામે છે. એ ત્રણે ગુણની પૂર્ણતા તેજ આત્માની પૂર્ણ-શુદ્ધ-સિદ્ધદશા છે. આ દશામાં સમ્યગ્‌દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રથી આત્મા કે આત્માથી સમ્યગ્‌ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર કોઈપણ રીતે જુદાં પડી શકતાં નથી. વ્યવહારનયે, શબ્દની પ્રવૃત્તિ નિમિત્તે તે જુદાં જુદાં કહેવાય છે અને ગુણોદ્વારા પણ ભિન્નતા કહેવાય છે. છતાં નિશ્ચયનયે તેમાં ભેદ પડતો નથી અને તે ત્રણ એજ આત્મા કહેવામાં આવે છે. પૂર્ણ સ્થિતિમાં ગુણ અને ગુણી અભેદ થઈ રહે છે.

આ છ ભાવના કહી તેને અતિ આદર સન્માન આપો. આમ પરમાર્થના સમુદ્ર રૂપ ભાવના ભાવો તો તે કર્મ મળનો નાશ કરવા માટે પ્રકાશમય સ્થિતિ ધરાવે છે અને આનંદઘન પવન રૂપી પુણ્ય પ્રગટે છે અને ચિદાનંદ પોતાના આનંદમાં કિલ્લોલ (ઉત્સાહિત થાય છે.) કરે છે.

(૧૨) છ સ્થાનક (છ પદ)

ઠરે જિહાં સમકિત તે થાનક, તેહનાં ષટવિધ કહીએ રે,
તિહાં પહેલું થાનક 'છે ચેતન' લક્ષણ આતમ લહીએ રે,
ખીર નીર પરિ પુદ્‌ગલ મિશ્રિત, પણ તેહથી છે અલગો રે,
અનુભવ હંસ ચંચૂ જો લાગે, તો નવિ દીસે વલગો રે. ૬૨
બીજું થાનક 'નિત્ય આત્મા', જે અનુભૂત સંભારે રે,
બાળકને સ્તનપાન વાસના, પૂરવ ભવ અનુસારે રે,
દેવ મનુજ નરકાદિક તેહના, છે અનિત્ય પર્યાયો રે,
દ્રવ્ય થકી અવિચલિત અખંડિત, નિજ ગુણ આતમ રાયા રે. ૬૩
ત્રીજું સ્થાનક "ચેતન કર્તા", કર્મતણે છે યોગે રે,
કુંભકાર જિમ કુંભતણો જગ, દંડાદિક સંયોગે રે,

નિશ્ચયથી નિજગુણનો કર્તા, અનુપચરિત વ્યવહારે રે,
દ્રવ્ય કર્મનો, નગરાદિકનો તે ઉપચાર પ્રકારે રે. ૬૪

ચોથું સ્થાનક 'ચેતન ભોક્તા', પુણ્ય પાપ ફલ કેરો રે,
વ્યવહારે નિશ્ચય નય દૃષ્ટે, ભુંજે નિજ ગુણ નેરો રે,
પાંચમું સ્થાનક 'છે પરમ પદ', અચળ અનંત સુખવાસો રે,
આધિ વ્યાધિ તનમનથી લહિએ, તસ અભાવે સુખ ખાસો રે. ૬૫

છઠ્ઠું સ્થાનક 'મોક્ષ તણો છે, સંજમ જ્ઞાન ઉપાયો' રે,
જો સહજે લહીએ તો સઘળે, કારણ નિષ્ફળ થાયો રે,
કહે જ્ઞાનનય જ્ઞાન જ સાચું, તે વિણ જૂઠી કિરિયા રે,
ન લહે રૂપુરૂપું જાણી, સીપ ભણી જે ફિરિયા રે. ૬૬

કહે ક્રિયાનય 'કિરિયા વિણ જે', જ્ઞાન તેહ શું કરશ્યે રે ?
જલ પેશી કર પદ ન હલાવે, તારુ તે કિમ તરશ્યે રે ?
દૂષણ ભૂષણ છે ઈહાં બહુલાં, નય એકેક ને વાદે રે,
સિદ્ધાંતી તે બિહુ નય સાધે, જ્ઞાનવંત અપ્રમાદે રે. ૬૭

ઈણિ પરી સડસઠ બોલ વિચારી, જે સમક્તિ આરાહે રે,
રાગદ્વેષ ટાળી મન વાળી, તે શમ સુખ અવગાહે રે,
જેહનું મન સમક્તિમાં, નિશ્ચલ કોઈ નહીં તસ તોલે રે,
શ્રી નય વિજય વિબુધ પય સેવક, વાચક જશ ઈમ બોલે રે. ૬૮

- જેમાં સમક્તિ સ્થિર થાય તેનાં છ સ્થાનક છે. (છ પદ છે). એમાં પ્રથમ સ્થાનક 'ચેતન' લક્ષણવાળો આત્મા છે. જેમ ખીર અને પાણી ભેગા થયેલા દેખાતાં હોવા છતાં બન્ને અલગ અલગ છે, તેવી જ રીતે આત્મા પુદ્ગલ સાથે સંયોજાયેલો દેખાય છે, પણ તે તેનાથી તદ્દન અલગો, જુદો છે. જો અનુભવ રૂપી હંસની ચાંચ પ્રાપ્ત થાય તો જે અત્યારે પુદ્ગલમાં વળગેલો રહે છે, તેમ પછી નહીં રહે. તેનાથી અળગો રહેશે.

પ.કૃ. દેવ "છ પદ" ના વિશ્લેષણમાં કહે છે કે "જેમ ઘટપટ આદિ પદાર્થો છે, તેમ આત્મા પણ છે. અમુક ગુણ હોવાને લીધે જેમ ઘટપટ આદિ હોવાનું પ્રમાણ છે, તેમ સ્વપર પ્રકાશક એવી ચૈતન્ય સત્તાનો પ્રત્યક્ષ ગુણ જેને વિષે છે એવો આત્મા હોવાનું પ્રમાણ છે. (૪૯૩)

સર્વ અવસ્થાને વિષે ન્યારો સદા જણાય,
પ્રગટ રૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણ સદાય. ૫૪
ઘટપટ આદિ જાણતું, તેથી તેને માન,
જાણનાર તે માન નહિ, કહીએ કેવું જ્ઞાન ? ૫૫ (આ. સિદ્ધિ)

બીજું સ્થાનક છે "આત્મા નિત્ય છે". જે અનુભવથી સમજાય છે. આ ભવમાં તુરતના જન્મેલા બાળકને કોણ સ્તનપાન શીખવાડે છે ? કોઈ નહીં, છતાં તે સ્તનપાન પૂર્વ ભવના સંસ્કારને કારણે કરે છે. તેથી કહીએ છીએ કે આત્મા નિત્ય છે. મનુષ્ય, દેવ, નારક, તિર્યંચ તેના અનિત્ય પર્યાયો છે. દ્રવ્યથી આત્મા અવિચળ, અખંડ છે. પોતાના ગુણનો રાજા છે.

પ.કૃ. દેવ કહે છે કે "ઘટપટાદિ સંયોગે કરીને પદાર્થ છે. આત્મા સ્વભાવે કરીને પદાર્થ છે. કેમ કે તેની ઉત્પત્તિ માટે કોઈ સંયોગો અનુભવ યોગ્ય થતા નથી, કોઈ પણ સંયોગી દ્રવ્યથી ચેતન સત્તા પ્રગટ થવા યોગ્ય નથી માટે અનુત્પન્ન છે. અસંયોગી હોવાથી અવિનાશી છે. કેમકે જેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન થાય તેનો કોઈ ને વિષે લય પણ હોય નહીં. (૪૯૩)

ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય,
પૂર્વજન્મ સંસ્કાર તે, જીવ નિત્યતા ત્યાંય. ૬૭
આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય,
બાળાદિ વય ત્રણ્યનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ,
ચેતન પામે નાશ તો, કેમાં ભળે તપાસ. ૭૦

ત્રીજું સ્થાનક 'ચેતન કર્તા' છે. કર્મના સંયોગથી તે કર્તા બને છે. જેમ કુંભાર ઘડાનો કર્તા - દંડ, દોરી, પાણી, માટી આદિના સંયોગથી કહેવાય છે. તેમ વિભાવ ભાવ કરવાથી જીવ કર્મનો કર્તા બને છે. નિશ્ચયથી પોતાના ગુણનો કર્તા છે, અનુપચરિત વ્યવહારથી દ્રવ્યકર્મનો કર્તા બને છે. ઉપચારથી ઘર નગર આદિનો કર્તા બને છે.

પ.કૃ. દેવ પણ છ પદના પત્રમાં આ પ્રમાણે જ કહે છે. (૪૯૩) તેમજ આ. સિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં કહે છે કે

"જો ચેતન, કરતું નથી, નથી થતાં તો કર્મ,
તેમ સહજ સ્વભાવ નહિ, તેમજ નહિ જીવધર્મ. ૭૫

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ ?
અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજભાને તેમ. ૭૬

ચેતન જો નિજ ભાનમાં, કર્તા આપ સ્વભાવ,
વર્તે નહિ નિજ ભાનમાં, કર્તા કર્મ પ્રભાવ. ૭૮

ચોથુ સ્થાનક : "ચેતન ભોક્તા છે " - જીવ જેવા કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે તેનો ભોગવટો તે પુણ્ય કે પાપ રૂપે સુખ કે દુઃખ રૂપે કરે છે. વ્યવહાર નય છોડીને નિશ્ચય દૃષ્ટિથી જુએ તો તે પોતાના ગુણનો જ ભોક્તા છે. પ.કૃ. દેવ કહે છે કે "જે જે કંઈ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિરર્થક નથી. જે કંઈપણ કરવામાં આવે તેનું ફળ ભોગવવામાં આવે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે, વિષ ખાવાથી વિષનું ફળ (મૃત્યુ થાય છે). સાકર ખાવાથી સાકરનું ફળ (મીઠાશ મળે છે)..... તેમ કષાયાદિ કે અકષાયાદિ જે કંઈપણ

પરિણામે આત્મા પ્રવર્તે તેનુ ફળ પણ થવા યોગ્ય જ છે અને તે થાય છે. તે ક્રિયાનો આત્મા કર્તા હોવાથી ભોક્તા છે. (૪૯૩)

ભાવ કર્મ નિજ કલ્પના, માટે ચેતન રૂપ,
જીવ વીર્યની સ્ફુરણા, ગ્રહણ કરે જડ ધૂપ. ૮૨

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ,
કારણ વિના ન કાર્ય તે, તે જ શુભાશુભ વેધ. ૮૪

કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ,
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬

પાંચમું સ્થાનક - "છે પરમ પદ" જે અચળ અને અનંત કાળ સુધીનો સુખવાસો છે. આધિ મનથી ભોગવવી પડે છે વ્યાધિ શરીર વડે ભોગવવી પડે છે. જેનો અભાવ કરવાથી અનંત સુખમાં વાસ થાય છે.

પ.કૃ. દેવ કહે છે કે "પ્રત્યક્ષ કષાયાદિનું તીવ્રપણું હોય પણ તેના અનભ્યાસથી તેના અપરિચયથી, તેને ઉપશમ કરવાથી તેનું મંદપણું દેખાય છે. તે ક્ષીણ થવા યોગ્ય દેખાય છે, ક્ષીણ થઈ શકે છે, તે તે બંધ ભાવ ક્ષીણ થઈ શકવા યોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો જે શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ તે રૂપ મોક્ષપદ છે. (૪૯૩)

જેમ શુભાશુભ કર્મ પદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ,
તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ,
તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦

દેહાદિક સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ,
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખભોગ. ૯૧

છઠ્ઠું સ્થાનક - 'મોક્ષનો ઉપાય સંયમ અને જ્ઞાન રૂપ' છે. જો સહજ રીતે યથાર્થ પણે સંયમ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો જન્મ મરણના ફેરા રૂપ જે કારણો છે તેનો નાશ થાય અને મોક્ષ પદ પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનનય એમ કહે છે કે જ્ઞાન વગરની ક્રિયા નકામી છે. કારણ કે જે ચાંદીને ચાંદી તરીકે ઓળખતો નથી ને છીપને ચાંદી જાણી સંઘરે છે, તેમ જ્ઞાનની ઓળખાણ વગર ક્રિયાનું પણ આવું છે.

ક્રિયાનય એમ કહે છે કે ક્રિયા વગર જ્ઞાન મળશે તો તે શું કરશે ? જેમકે પાણીમાં પડીને તરવા માટે જો હાથ પગ હલાવવામાં ન આવે તો પાણીમાં પડેલો માણસ ડુબી જાય છે. તેથી ક્રિયા વગર ઉપાર્જેલું જ્ઞાન ઉપયોગી થશે નહીં તેમ કહે છે.

દૂષણ અને ભૂષણ અહીં ઘણા પ્રકારના છે. એકેક નયને અનુસરીને આ બધા છે. સિદ્ધાંતનો જાણ છે તે બન્ને નયને સાથે રાખીને સિદ્ધ કરે છે. જ્યારે જ્ઞાની છે તે તો અપ્રમત્ત પણે રહીને બન્નેનો સમન્વય સાધી આગળ વધી જાય છે.

પ.કૃ. દેવ કહે છે કે "જો કદી કર્મબંધ માત્ર થયા કરે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઈ કાળે સંભવે નહીં, પણ કર્મ બંધથી વિપરીત સ્વભાવવાળાં એવાં જ્ઞાન દર્શન સમાધિ વૈરાગ્ય ભક્તિ આદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે, જે સાધનના બળે કર્મબંધ શિથિલ થાય છે. ઉપશમ પામે છે, ક્ષીણ થાય છે, માટે તે જ્ઞાન દર્શન સંયમ આદિ મોક્ષપદના ઉપાય છે. (૪૯૩)

કર્મ ભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ,
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાન પ્રકાશ. ૯૮

જે જે કારણ બંધનાં તેહ બંધનો પંથ,
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષ પંથ ભવ અંત. ૯૯

રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ,
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦

કર્મ મોહનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ,
હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી હણે ક્ષમાદિક તેહ,
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ. ૧૦૪

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરુ લક્ષ,
લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગૃત થતાં સમાય,
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહીં, સદ્‌ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ,
ગુરૂ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯

આ પ્રમાણે સમ્યક્‌ત્વના અડસઠ બોલનો વિચાર કરી આદરવા જોગ બોલનું આચરણ કરે, છાંડવા યોગ્ય બોલને છાંડે તો તે સમ્યક્‌ત્વને અવશ્ય પામે છે.

રાગ દ્વેષને છોડીને મનને તેમાંથી પાછું વાળી શમ સુખને આદરે છે. જેનું સમ્યક્‌ત્વ નિશ્ચલ થયું છે તેની કોઈની સાથે સરખામણી થઈ શકે નહીં. આમ ઉપાધ્યાયથી યશોવિજયજી મ.સા. કહે છે.

આત્મા છે.

આત્મા છે. દરેક પ્રાણીઓને તેનો અનુભવ થાય છે. આત્મા સિવાય ચૈતન્યપણું હોઈ શકે જ નહિ. આ ચૈતન્ય એ ભૂતનો પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશનો), ધર્મ નથી. જો તેનો ધર્મ જ માનીએ તો તે પાંચ ભૂત સર્વકાળે સર્વત્ર હોવાથી ચૈતન્યની

પણ સર્વત્ર, સર્વદા પ્રાપ્તિ થવી જ જોઈએ. જેમ પૃથ્વીમાં કઠિણતાનો ગુણ છે તો જ્યાં જ્યાં પૃથ્વી હોય ત્યાં ત્યાં તે ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ચૈતન્ય એ ભૂતોનું કાર્ય પણ નથી. કેમ કે તે ભૂતોથી અત્યંત વિલક્ષણ છે અને તેમ હોવાથી તેમનો કાર્ય કારણભાવ કેમ સંભવી શકે ? કઠિણતાદિ સ્વભાવવાળાં ભૂતો તો પ્રત્યક્ષ પ્રતીત થાય છે. ચૈતન્ય તેનાથી જુદા લક્ષણવાળું છે. તો તેમનો કાર્ય કારણભાવ કેમ હોઈ શકે ? માટે ચૈતન્ય એ ભૂતોનો ધર્મ નથી તેમજ તે ભૂતોનું કાર્ય પણ નથી. આ વાત દરેક પ્રાણીઓને સ્વસંવેદન સિદ્ધ છે. માટે જે આ ચૈતન્ય છે તેજ જીવ છે.

નિત્ય છે.

તે જીવ ઉત્પત્તિ વિનાશ રહિત હોવાથી નિત્ય છે. તેને ઉત્પન્ન કરનારૂં કોઈ પણ કારણ નથી. અને તેથી સર્વથા તેનો નાશ પણ થતો નથી. જીવ જો દ્રવ્યથી અનિત્ય હોય તો બંધ મોક્ષાદિનું એક અધિકરણ (એક સ્થાન જેમાં બંધ છે તેમાંજ મોક્ષ થાય છે તે) ન હોવું જોઈએ. જો આત્માને નિત્ય ન માનીએ પણ પૂર્વ પર ક્ષણત્રૂટિત છે અને તેનું જેમ અનુસંધાન કરાય છે તેમજ માનીએ તો અન્યને બંધ પ્રાપ્ત થશે અને મોક્ષ કોઈ અન્યનો થશે. અન્યને ક્ષુધા લાગશે અને અન્યને તૃપ્તિ થશે. અન્ય કોઈ અનુભવ કરશે અને તેની સ્મૃતિ અન્યને થશે. અન્ય કોઈ દુઃખ અનુભવશે અને સ્વર્ગ સુખનો કોઈ અનુભવ કરશે. શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કોઈ કરશે અને શાસ્ત્રનો અર્થ કોઈ અન્યને પ્રાપ્ત થશે. આ યુક્ત નથી. તેમ થતાં તો આ દુનિયામાં સર્વત્ર અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ થઈ પડે. માટે આત્મા નિત્ય છે. મૂળ દ્રવ્ય સ્વરૂપે નિત્ય છે. પર્યાયરૂપે અનિત્ય છે. આમ દ્રવ્ય સ્વરૂપે નિત્ય અને પર્યાયરૂપે અનિત્ય માનતાં વ્યવહાર અને પરમાર્થ બન્ને અથવા નિત્ય અને અનિત્ય બન્ને સાપેક્ષ રીતે તેમાં સંભવી શકે છે, અને કેવળ નિત્ય કે કેવળ અનિત્યનો ઝઘડો-વિવાદ-રહેતો નથી.

કર્મનો કર્તા છે.

વિભાવ પર્યાય દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચાદિનો આશ્રય કરી રહેલો આ જીવ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગરૂપ હેતુને પામીને તે તે જાતનાં કર્મ કરે છે. મિથ્યાત્ત્વાદિનો અર્થ છે કે, સત્ માં અસત્ ની ભ્રાંતિ, અસત્ માં સત્ ની ભ્રાંતિ, નિત્યમાં અનિત્યની ભ્રાંતિ, અનિત્યમાં નિત્યની ભ્રાંતિ, પવિત્રમાં અપવિત્રની ભ્રાંતિ, અપવિત્રમાં પવિત્રતાની ભ્રાંતિ, ઇત્યાદિને મિથ્યાત્વ કહે છે.

વિવિધ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો, મલિન વાસનાઓનો, વિષય ભોગોપભોગની લાગણીઓનો નિરોધ ન કરવો, વિભાવ દશામાં જતી વૃત્તિઓને ન અટકાવવી તે અવિરતિ છે.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કષાય છે. વિભાવ પ્રવૃત્તિવાળા કાર્યમાં કોઈને કોઈ પ્રકારે તે કષાયોની હૈયાતિ હોય છે જ.

યોગ-મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિને યોગ કહેવામાં આવે છે. શુભાશુભ દરેક પ્રવૃત્તિમાં આ યોગોની હાજરી હોય છે. આ ચારે હેતુઓ નિમિત્તોની મદદથી શુભાશુભ કર્મનો બંધ થાય છે. જો આ હેતુઓની મદદ વિનાજ કર્મબંધ-નિર્હેતુક થતો હોય તો દરેક પ્રાણીઓને અનુભવસિદ્ધ વિચિત્ર પ્રકારના સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય છે. તે ન થવો જોઈએ. તે જ બતાવે છે આ લોકની અંદર જીવો વિવિધ પ્રકારનાં સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આ અનુભવ નિર્હેતુક નથી. કારણ કે જો તેમ હોય તો તે સુખ દુઃખનો નિરંતર સદ્‌ભાવ (હોવાપણું) અથવા તેનો સર્વથા અભાવ થવો જોઈએ. માટે આ સુખ દુઃખનું કારણ અવશ્ય માનવું જ પડશે. અને તે કારણ આ કર્મ જ છે પણ બીજું કોઈ નથી. આ હેતુવડે જીવ કર્મોનો કર્તા છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

કોઈ શંકા કરે છે કે, આ જીવ તો નિરંતર સુખનો જ અભિલાષી હોય છે. દુઃખની ઈચ્છા કોઈ પણ વખત તે કરતો નથી. તો જો આ જીવ પોતે જ કર્મોનો કર્તા હોય તો દુઃખ આપનાર કર્મો શા માટે કરે ?

ઉત્તર એ છે કે, જેમ રોગી, રોગ રહિત થવાની ઈચ્છાવાળો હોવા છતાં રોગથી હેરાન થયેલો હોવાથી-અપથ્ય ખાવાથી ભાવિકાળમાં રોગની વૃદ્ધિ થશે એમ જાણવા છતાં પણ અપથ્યનું ભોજન કરે છે. તેની માફક મિથ્યાત્વાદિથી પરાભવ પામેલો આ જીવ કોઈક પ્રકારે તે જાણે પણ છે કે આ કર્મ કરવાથી ભાવિકાળમાં તેનો દુઃખમય અનુભવ કરવો પડશે તેમ છતાં દુઃખ આપનાર કર્મોને કરે છે, અને તેના ઉદયથી પોતે દુઃખી થાય છે. આ રીતે જીવ કર્મનો કર્તા છે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારે વિરોધ આવતો નથી. પોતાના સ્વરૂપમાં આવતાં આ જીવ કર્મનો કર્તા થતો નથી પણ સ્વભાવનો કર્તા થાય છે.

કર્મનો ભોક્તા છે.

અજ્ઞાનદશામાં રહી પોતે કરેલાં કર્મનો આ જીવ ભોક્તા છે. પોતાનાં કરેલાં શુભાશુભ કર્મ પોતે જ ભોગવે છે. અનુભવ, લોક અને આગમ પ્રમાણથી એ વાત બરોબર નિશ્ચિત કરાય છે.

જો પોતાનાં કરેલાં કર્મનું ભોક્તાપણું જીવને છે એમ માનવમાં ન આવે તો સુખ દુઃખના અનુભવનું કારણ, સાતા અસાતા વેદનીય કર્મનો ઉપભોગ જીવને ન થવો જોઈએ. અને જો તેનો ઉપભોગ જીવને ન થતો હોય તો જીવને સિદ્ધ દશાના જીવોની માફક તથા આકાશની માફક સુખ દુઃખનો અનુભવ પણ ન થવો જોઈએ. આંહી સુખ દુઃખનો અનુભવ તો થાય છે. દરેક પ્રાણીઓને પોતાને અનુભવસિદ્ધ આ વાત છે. માટે અનુભવ પ્રમાણથી જીવને પોતાનાં કરેલા કર્મનાં ફળનું ભોક્તાપણું સિદ્ધ થાય છે.

सव्वंच पएसतया भुंजइ कम्ममणुभावओ भइयं ।

સર્વ કર્મો પ્રદેશે ભોગવવાં પડે છે. રસપણે-વિપાકે-તો ભજના અર્થાત્ ભોગવવાં પડે કે ન પડે. મતલબ કે પરિણામની વિશુદ્ધિ અને શુદ્ધ આત્મ ઉપયોગે કર્મો જેટલાં ભોગવાઈ જાય છે તેટલાં વિપાકે તે કર્મો ભોગવવા પડતાં નથી.

અન્ય શાસ્ત્રોમાં —

"नाऽमुक्तं क्षीयते कर्म कल्प कोटि शतैरपि" ઇત્યાદિ વચન છે. સેંકડોગમે કલ્પોની કોટિ જવા છતાં પણ ભોગવ્યા સિવાય કર્મનો ક્ષય થતો નથી. ઇત્યાદિ.

આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જીવ પોતાનાં કરેલાં કર્મનો ભોક્તા છે.

મોક્ષ છે.

આ જીવને કર્મથી મુક્ત થવાપણા રૂપ મોક્ષ છે. રાગ, દ્વેષ, મદ, મોહ, જન્મ, જરા મરણ રોગાદિ દુઃખોના ક્ષયરૂપ અવસ્થા વિશેષ તેનું નામ મોક્ષ છે. તે અવસ્થા આ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તે જીવનો સર્વથા નાશ થતો નથી.

કોઈ દર્શનમાં દીપકના બુઝાઈ જવાની માફક નિર્વાણને માનવામાં આવે છે તે વાતનો જીનેશ્વર ભગવાન્ નિષેધ કરે છે. અને કહે છે કે નિર્વાણ સ્થિતિ તેવી નથી, પણ અવસ્થા વિશેષમાં તે પવિત્ર આત્માની કાયમ માટે હૈયાતિ બની જ રહે છે.

બોદ્ધ આ પ્રમાણે કહે છે કે,

જેમ દીપક બુઝાઈ જાય છે તે પૃથ્વી ઉપર, આકાશમાં, દિશા કે વિદિશામાં જતો નથી પણ તેલના ક્ષય થવાથી કેવલ શાંત થઈ

જાય છે તેમ જીવ નિર્વાણ પામે છે ત્યારે તે પૃથ્વી ઉપર, આકાશમાં, દિશાઓમાં કે વિદિશાઓમાં જતો નથી પણ કર્માદિ કલેશનો ક્ષય થવાથી કેવલ શાંતિને પામી જાય છે.

જૈનો કહે છે કે આ તેમનું કહેવું અયોગ્ય છે. જો નિર્વાણમાં કાંઈ વસ્તુ નજ રહેતી હોય અર્થાત્ નિર્વાણ એટલે પોતાની હૈયાતિનો અભાવ એજ અર્થ થતો હોય તો ત્યાગમાર્ગના ગ્રહણ કરવાદિ વિવિધ પ્રકારના તે સ્થિતિ માટેના પ્રયાસો નિરર્થક જ જશે.

જીવ કર્મ રહિત થતાં કેવલ અમૂર્ત જીવ સ્વરૂપ પરિણામાંતરને પ્રાપ્ત થાય છે તે નિર્વાણ છે. આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે દુઃખાદિનો સર્વથા ક્ષય થતાં જીવની અવસ્થા વિશેષ તે નિર્વાણ-મોક્ષ છે.

મોક્ષનો ઉપાય છે.

મોક્ષનો ઉપાય એટલે મોક્ષ મેળવવાનાં સાધનો છે. તે સાધનો સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણ છે. આત્માની શ્રદ્ધા-આત્મા છે. એવી દૃઢતા-તે સમ્યક્ દર્શન છે. આત્મા કહેવાથી અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ એ મોક્ષ અને નવે તત્વોનું સમ્યક્ શ્રદ્ધાન સમજી લેવું. તથાપિ આંહી આત્માની જે મુખ્યતા કહેવામાં આવી છે તેનું કારણ એ છે કે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય તેજ વસ્તુ છે. જુઓ કે આ આત્મા કાંઈ આપણાથી જુદો કે દૂર નથી કે તેને પ્રાપ્ત કરવો પડે ? આપણે પોતેજ આત્મા છીએ. ત્યારે પ્રાપ્ત કરવાનું શું ? ઉત્તર એજ કે તેનું સાચું ભાન થવું. સાચા હું ને ઓળખવો. તેનો અનુભવ કરવો. આ વિભાવ-ઉપાધી-રૂપ દેહ અને કર્મ તેથી અલગ થઈ પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે જ પ્રાપ્ત કરવાનું છે. નવતત્ત્વના વિસ્તારને સમજીને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય તો આત્મા જ છે એટલે જેણે આત્માનો નિશ્ચય કર્યો,

આત્માનું શ્રદ્ધાન કર્યું, તેણે બધાનું શ્રદ્ધાન કર્યું અને જેણે આત્માને ન જાણ્યો તેણે બીજું જાણ્યું તો પણ ન જાણવા જેવું જ છે. અર્થાત્ આત્માને જાણ્યા સિવાયનું જાણપણું તે નિરૂપયોગી છે.

જેણે એક આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. અને જેણે સર્વ જાણ્યું તેણે એક આત્માને જાણ્યો છે. આત્માને જાણવો તે જ્ઞાન છે. તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરવી, તેજ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. એવો દૃઢ નિશ્ચય કરવો તે દર્શન છે, અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું-તે સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવી-તે ચારિત્ર છે. મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે-એક દર્શનમોહ અને બીજો ચારિત્ર મોહ. તેમાં દર્શનમોહ જવાથી ક્ષાયક સમ્યક્‌દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. અને ચારિત્રમોહ જવાથી ક્ષાયક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. જેને યથાખ્યાતચારિત્ર કહે છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે જેવું જોઈએ તેવું ચારિત્ર. અથવા જેવું તીર્થંકરદેવે અનુભવ્યું છે કે કહ્યું છે તેવું ચારિત્ર. શ્રદ્ધા કરવી અને અનુભવ કરવો તે બન્ને વસ્તુ અલગ છે. શ્રદ્ધા થયા પછી અનુભવ મોડો થાય છે તેમ વસ્તુને યથાસ્થિત જાણવા છતાં તે પ્રમાણે વર્તન મોડું થાય છે, આત્મ વસ્તુને યથાસ્થિત જાણવી તે જ્ઞાન. સર્દહવી તે દર્શન. અને વર્તન કરવું તે ચારિત્ર છે. આ ત્રણે મોક્ષ પ્રાપ્તિના ઉપાયો છે.

દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતા ગુણને પણ દર્શન કહેવામાં આવે છે. આ દર્શન તે સામાન્ય બોધરૂપ છે. જ્ઞાન એ વિશેષ બોધરૂપ છે. સામાન્ય રીતે આત્માનું જ્ઞાન તે દર્શન છે અને આત્માના વિશેષ ધર્મોનું જ્ઞાન તે આત્મજ્ઞાન છે.

અથવા નિર્વિકલ્પ-નિરાકારપણાની સ્થિતિ તે આત્મદર્શન છે અને સાકાર-વિકલ્પવાળી આત્મ જાગૃતિ પૂર્વકની સ્થિતિ તે આત્મજ્ઞાન છે.

દર્શન એટલે સામાન્ય રીતે સર્વ દેહોમાં આત્મા રહેલો છે.

તેનું સામાન્ય જ્ઞાન. અને જ્ઞાન એટલે વ્યક્તિગત પોતાના દેહમાં આત્મા રહેલ છે તેનું જ્ઞાન. અથવા જુદા જુદા શરીરોમાં રહેલ આત્મા પોતાના જેવો જ છે તેનું જ્ઞાન તે વિશેષ જ્ઞાન.

દર્શન અને જ્ઞાન તે સામાન્ય વિશેષ ઉપયોગ રૂપ છે એટલે તે પ્રકાશ રૂપ છે. ચારિત્ર એ સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ અને વિભાવથી નિવૃત્તિ કરાવનાર સાધકતમ ક્રિયા છે. દર્શન અને જ્ઞાનથી વસ્તુનું યથાર્થ દર્શન-અને બોધ થાય છે. ચારિત્ર તે પ્રમાણે વર્તન કરી આત્મસ્વભાવથી વિરૂદ્ધ ભાવોને આત્મપ્રદેશોથી દૂર કરે છે. આ પ્રમાણે આ જ્ઞાન તથા ક્રિયાની મદદથી આત્મા કર્મમળને દૂર કરીને સ્વસ્વરૂપે સ્થિત થાય છે. પોતાનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. આ સાધન તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગાદિ દુષ્ટ હેતુનો સમુદાય જો આ સમગ્ર કર્મની જાળને ઉત્પન્ન કરે છે, તો તેના વિરોધી સમ્યગ્દર્શનાદિનો અભ્યાસ સમગ્ર કર્મજાળને શા માટે નિર્મૂલ ન કરી શકે ? અર્થાત્ કરી શકે જ,

મિથ્યાત્વ નું વિરોધી સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન
અવિરતિ નું વિરોધી ઈચ્છાનો નિરોધ
કષાય નું વિરોધી અકષાય
યોગ નું વિરોધી અયોગ.

આ કર્મબંધના પ્રતિપક્ષી કર્મબંધ રોકનાર અને તોડનાર સાધનો છે. મિથ્યાત્વ અવિરતિ, કષાય અને યોગ એ વિભાગ સ્વભાવ છે તેમાં પરિણમવાથી કર્મબંધ થાય છે તેનાથી વિરમવાથી કર્મ આવતાં અટકે છે અને સ્વરૂપ સ્થિરતા કરવાથી પૂર્વ કર્મ નાશ પામી આત્મસ્વભાવ પ્રગટ થાય છે. સર્વથા આત્મસ્વભાવ પ્રગટ થવો તે મોક્ષ છે અને તે પૂર્વોક્ત હેતુથી સાધ્ય થાય છે.

આ પ્રમાણે આ છ સ્થાનકને જાણવાથી સમ્યક્‌ત્વની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે, જેમ જેમ કષાયની મંદતા તેમ તેમ આત્મા ઉજ્વલ થાય છે અમુક હદે આત્માની ઉજ્વલતા થવી તે સમ્યક્‌દર્શન છે.

જે એક સત્ય પોતાનો આત્મા છે તેને સારી રીતે સમજવો જાણવો; જેણે એક જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. આ પૂર્વના મહાન ગુરૂઓનું વચન, આ સત્યને જાણવા પછીથી જ સમજવામાં આવે છે.

આત્માને જાણવા પછી જાણવાનું કાંઈ બાકી રહેતું નથી. એ બોલવું જેટલું સહેલું છે તે પ્રમાણે અનુભવ કરવો એ તેટલો જ કઠીન છે.

છદ્મસ્થપણાના કારણે ભૂલો થવી એ સુલભ છે. અને અન્યની ભૂલો બતાવવી કે કાઢવી તે પણ સહેલું કામ છે, તથાપિ હંસની માફક દૃષ્ટિ રાખીને તેમાંથી દૂધ પી લઈને આનંદિત થઈ ગગનવિહારી થવું એ સ્વપર બન્નેને હિતકારી છે. સજ્જનો ! તેમ કરવાને પ્રયત્નવાન્ થશો.

શ્રાણી સુલશા.

રાજગૃહી નગરીમાં શ્રેણિક રાજાને નાગ નામનો સારથી હતો. તેની સ્ત્રી પતિવ્રતા-સતી સુલશા નામે હતી. તેણે ભગવાન્ મહાવીરદેવ પાસે, ધર્મ શ્રવણ કરી ગૃહસ્થ ધર્મ અંગિકાર કર્યો હતો. સુલશા ધર્મમાં ઘણી જ દૃઢ હતી. તેનો આત્મનિશ્ચય અલોકીક હતો. દેવો પણ તેને આ નિશ્ચયથી ચળાવવાને સમર્થ ન હતા. આત્મા એજ પરમાત્મા થઈ શકે છે. આત્માજ પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. આ સ્વરૂપને આડે આવનાર કર્મમળ હઠાવવા, અજ્ઞાન દૂર કરવા, આત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા-સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થયેલા ઉત્તમ ગુરૂની પૂર્ણ જરૂરીયાત છે એમ તેનું માનવું હતું. સદ્‌ગુરૂઓ કે દેવાધિદેવ તીર્થંકરો

આપણને સત્ય માર્ગ બતાવે છે. ઉપદેશ દ્વારા જાગૃત કરે છે. તથાપિ આપણામાં યોગ્યતા ન હોય તો તેઓનું કાંઈપણ જોર ચાલતું નથી. આત્મા સત્તાએ સિદ્ધ સ્વરૂપ જેવો છે. પણ નિમિત્ત યોગે તે સત્તાનું ભાન જીવોને થાય છે. આ તેની દૃઢ માન્યતા હતી.

ભગવાન્ મહાવીરદેવ પાસેથી તેણે જીવાજીવાદિ તત્ત્વો જાણ્યાં હતાં. નિરંતર સત્ પુરૂષોનો સમાગમ તે કરતી હતી. આત્મનિશ્ચયમાં તે એક્કો ગણાતી હતી. આ નિશ્ચયમાં તેની બરોબરી કરી શકે તેવી ભાગ્યે જ કોઈ શ્રાવિકા હશે. આ તેના નિશ્ચયમાંથી ડગાવવાને કોઈ સમર્થ ન હતું ભગવાન્ મહાવીરદેવને પણ તેની આત્મશ્રદ્ધાની ખાત્રી હતી. આત્મશ્રદ્ધામાં શિથિલ થયેલાઓને તે અનેક હેતુ-યુક્તિઓથી મજબુત બનાવતી હતી.

ચંપાનગરી ઉદ્યાનમાં એક વખત ભગવાન્ મહાવીરદેવ આવીને રહ્યા હતાં અંબડ નામનો પરિવ્રાજક તે ભગવાન્ નો ધર્મબોધ સાંભળી શ્રાવક થયો હતો. તે તાપસનાજ વેશમાં હતો. એક વખત તે ભગવાન્ મહાવીરદેવને વંદન નમન કરી કહેવા લાગ્યો પ્રભુ ! આજે હું રાજગૃહી નગરીમાં જવાનો છું. કાંઈ આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો. ભગવાને તેને આત્મધર્મમાં દૃઢ કરવા નિમિત્તે કહ્યું અંબડ ! જો તું રાજગૃહી જતો હોય તો ત્યાં નાગ નામનો સારથી છે. તેની પત્ની સુલશા જે શ્રાવિકા છે તેને મારા તરફથી ધર્મશુદ્ધિ પૂછજે. ધર્મલાભ કહેજે. અથવા ધર્મમાં સાવધાન રહેવાનું કહેજે. અંબડ મસ્તક નમાવી તે વાત અંગિકાર કરી ચાલતાં ચાલતાં તે રાજગૃહી નજીક આવ્યો. અબંડને કેટલીક સિદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થયેલી હતી. વિવિધ પ્રકારનાં સ્વરૂપો વિકુર્વિ (બનાવી) શકે તેવી લબ્ધિ તેનામાં હતી. રસ્તે જતાં વિચાર કર્યો કે સુલશા એવી તે કેવી દૃઢધર્મા છે કે ભગવાન્ મહાવીરદેવ પોતે પણ તેના ગુણનો પક્ષપાત કરે છે ? તેની દૃઢતાની હું તપાસ કરૂં.

એમ વિચાર કરી પોતાની વૈક્રિય લબ્ધિના બળથી તેણે બ્રહ્માનું રૂપ બનાવ્યું. અને મોટા આડંબર પૂર્વક શહેરની બાહાર બેઠો. આ નવીન ચમત્કારિક બનાવથી શહેરના હજારો મનુષ્યોએ તેના દર્શનનો લાભ લીધો, પણ સુલશા તો નજ ગઈ. બીજા દિવસે બીજા દરવાજે વિષ્ણુનું રૂપ લઈ પુરતા આડંબર સાથે પડાવ નાખ્યો. હજારો મનુષ્યોએ તેના દર્શન અને જોવાનો લાભ લીધો. સુલશા તે દિવસે પણ ત્યાં ન ગઈ. ત્રીજા દિવસે ત્રીજા દરવાજે અંબડ, શંકરનું રૂપ ધારણ કરી બેઠો, અનેક મનુષ્યોએ તેના દર્શનનો લાભ લીધો પણ સુલશા ન ગઈ. અંબડે વિચાર કર્યો તેને જૈનદર્શનનો આગ્રહ જણાય છે તેથી ચોથા દિવસે તીર્થંકરનું રૂપ ધારણ કરી સમોવસરણમાં બેસી ધર્મદેશના દેવા લાગ્યો તે દિવસે પણ સુલશા ત્યાં ન ગઈ. આથી પોતાની આ બાજી સંકેલી લઈ, અંબડ સુલશાને ઘેર ગયો. સુલશાએ આદર સત્કાર કર્યો. આવવાનું કારણ પૂછ્યું. અંબડે મહાવીરદેવ તરફથી કહેવાયેલી ધર્મ પ્રચ્છાદિ વાત જણાવી. સુલશાને ઘણો આનંદ થયો. અંબડે જણાવ્યું સુલશા આંહી દરવાજા બાહાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ આવ્યા હતા તેને જોવાને માટે તમે કેમ ન ગયાં ?

સુલશાએ ઉત્તર આપ્યો અંબડ ! તેમાં શું જોવું હતું ! આ સર્વ દશ્ય પદાર્થો દેખાય છે તેમાં અને તેઓમાં તમને શું તફાવત દેખાય છે ? પૃથ્વી, પાણી, પ્રકાશ, વાયુ અને આકાશ આ પાંચભૂતોના બંધાયેલાં સર્વે શરીરો છે. રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ આ સર્વ પુદ્‌ગલના ધર્મો છે. તે સર્વમાં દેખાય છે. આત્મા અરૂપિ છે. સર્વ દેહોમાં રહેલો છે. આનંદ સ્વરૂપ છે. આ ચર્મચક્ષુથી તે દેખી શકાતો નથી. તથાપિ અનુભવગમ્ય થાય છે. તેનો અનુભવ આંહી થાય છે. જેણે આત્માને જાણ્યો છે તેને પછી જાણવાનું બાકી શું રહે છે ? જેને સમ્યક્‌દૃષ્ટિ થઈ છે તેને દુનિયાના કયા માયિક

પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ હોય છે ? કોઈ ઉપર નહિ. ત્યાં જઈને શું જોવાનું હતું તે હવે તુ કહી બતાવ. આત્મ ઉપયોગ ભૂલી અન્ય પદાર્થમાં આશક્ત થવું તે શું મિથ્યાત્વ નથી ? સમ્યક્‌દૃષ્ટિને દૂષિત કરનાર કે મલીન કરનાર તે કાર્ય નથી ? છેજ ક્ષણે ક્ષણે આત્મ ઉપયોગમાં જાગૃત રહેવું એજ વિશુદ્ધિનો માર્ગ છે. હા કોઈ જરૂરીયાતના પ્રસંગે ત્યાં જવાની જરૂર પડે તો તેમાં આગ્રહ પણ નથી. પણ ખાસ જોવા જવાની ઈચ્છા તો મને થતીજ નથી. જો પુદ્‌ગલોની ચમત્કૃતિ જોવાની લાગણીઓ થાય તો જરૂર સમજવું કે આપણી આત્મા તરફ પ્રીતિ ઓછી છે, અને જેટલી આત્મપ્રીતિ ઓછી તેટલી જ મલીનતા વધારે સમજવી. આત્મા એજ સ્વધર્મ છે. તેનું ભાન ભૂલવું તે વિધર્મ છે. સ્વધર્મને મૂકી વિધર્મ અંગિકાર કરવો, વિધર્મની સોબત કરવી, વિધર્મ ઉપર પ્રીતિ રાખવી, તે સ્વધર્મને દુષિત કરનાર છે.

અંબડ આ પ્રમાણે સુલશાના શબ્દો સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો. સુલશા આત્મમાર્ગમાં પ્રવિણ છે. પ્રિતીવાળી છે એ વાત તો ચોક્કસ છે. વિશેષ તેના વિચારો જાણવા માટે અંબડે ફરીને પ્રશ્ન કર્યો.

સુલશા ! ભલે તમે આ બ્રહ્માદિને જોવા નિમિત્તે બાહાર ન આવ્યાં, પણ શહેરની બાહાર તીર્થંકરદેવ પધાર્યા હતા તેમનાં દર્શન કરવા અને ઉપદેશ સાંભળવા માટે તમે શા સારૂ ન આવ્યાં ? મને તમારી મોટી ભૂલ જણાય છે.

સુલશાએ ઉત્તર આપ્યો. અંબડ ! તે પરમકૃપાળુ પ્રભુ ! જીવનમૂર્તિ સદ્‌ગુરૂ ! તેમનું આગમન આંહી થાય તો મારાં રોમે રોમમાં આનંદ છવાઈ રહેવો જોઈએ. મારાં દરેક રોમ તેમના આગમનથી ખડાં થવાં જોઈએ. તે પવિત્ર આત્માનો આ આત્મા સાથે એટલો નીકટ સંબંધ છે-એવી પવિત્ર શુદ્ધતાનો સંબંધ છે કે તેમનું આગમન થતાં આ મન આનંદમાં ગરકાવ થઈ જાય છે.

આ માંહીલું મને કાંઈપણ થયું ન હતું તેથી જ હું જાણી શકી હતી કે તે શુદ્ધ પવિત્રાત્મા નથી જેને લઈને મારૂં જરાપણ આકર્ષણ તે તરફ થયું ન હતું. વળી તમને ખબર હશે કે ભગવાન્ મહાવીરદેવ આજકાલ ચંપાનગરી તરફ વિચરે છે. જે ઈહાંથી વિશેષ દૂર છે. તેમ બીજો તીર્થંકર આ કાળે અત્યારે કોઈ વિદ્યમાન્ નથી, તો તે તીર્થંકર છે એમ હું શા ઉપરથી માનું ? ખરેખર મને તો કોઈ ઢોંગી-કપટી હોય તેમ જણાય છે. આ કારણથી હું તેમનાં દર્શન કે ધર્મશ્રવણ નિમિત્તે ગઈ ન હતી.

અંબડે જવાબ આપ્યો સુલશા ! ભલે તે તીર્થંકર ન હોય પણ તેથી ધર્મની શોભા તો વધે છે ? આમ કરવાથી ધર્મમાં વધારો થાય છે.

સુલશાએ ઉત્તર આપ્યો અંબડ ! અંબડ ! આમાં તમારી મોટી ભૂલ થાય છે. શું તમને એમ લાગે છે કે આવા જુઠા આડંબરોથી જીવો ધર્મ પામે છે ? આ બાબતની માન્યતામાં તમે ઠગાઓ છો. સત્ય વસ્તુ બતાવવી; સત્ય સમજાવવું, તેમાં માયા પ્રચંચ શા માટે જોઈએ ? તમે શુદ્ધ આત્મા છો, આત્માને ઓળખો, અશુદ્ધતાના પ્રતિબંધને દૂર કરો. જ્યાં કાંઈ પણ સ્વાર્થ સાધવાનો છે, લોકો પાસેથી પૈસા કઢાવવા છે, કાંઈ માન ખાટવાનું છે, જ્યાં મત-પંથના વાડા બાંધવાના છે, મનાવવું, પુજાવવું છે ત્યાં પ્રપંચને અવકાશ છે. નિઃસ્વાર્થ પણે કાંઈપણ માન પાનની, ધન દોલતની, મનાવા પૂજાવાની, કે મત પંથ ચલાવવાની આશા-કે ઈચ્છા વિના કેવળ પરોપકાર બુદ્ધિએ, દયાની પૂર્ણ લાગણીથી સત્ય બતાવવાનું કે કહેવાનું હોય ત્યાં તો પૂર્ણ સરલતા અને આડંબર સિવાયની સાદાઈ હોય તો તેની વિશેષ અસર થાય છે.

અંબડે જવાબ આપ્યો સુલશા ! તમારૂં કહેવું યુક્તિથી માન્ય કરવા જેવું છે; તથાપિ આડંબરની તો જરૂર જણાય છે. જો મેં આ

શહેરની બાહાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ અને તીર્થંકરનું રૂપ ધારણ કરી આવો આડંબર કર્યો તો હજારો મનુષ્યો તેનાં દર્શન કરવા આવ્યાં, અને કદાચ એકલો વિના આડંબરે આવ્યો હોત તો મને કોઈ ઓળખત પણ નહિ તો મારી પાસે આવવાની તો વાતજ શી ! તો પછી લોકો ધર્મ કેવી રીતે પામે ? માટે લોકોને આગળ ચડાવવા બાહ્ય આડંબરની જરૂર તો છે જ.

સુલશાએ ઉત્તર આપ્યો અંબડ ! બાળ જીવોને માટે તમે જેમ કહોછો તેમ બાહ્ય આડંબરની જરૂર દેખાય છે, તેઓ કાંઈ નવીન દેખવાની બાબતોથી લલચાઈને તે તરફ આકર્ષાય છે, પણ અંતરની ઉંડી લાગણી વિના કાયમનો લાભ તેમાંથી ઘણા થોડાનેજ મળે છે, ત્યારે ખરી તૃષાવાળો માણસ તે મહાત્માને ગમે તેવા સ્થળેથી શોધી કાઢી આત્મજ્ઞાન મેળવે છે, ખરી લગન થયા વિના ઉપદેશની અસર થતી નથી. બાળ જીવોને આગળ વધારવા બાહ્ય આડંબરની જરૂર છે એ અમુક દરજ્જે તમારૂં કહેવું માન્ય રાખવા જેવું છે; બાકી ખરી રીતે તો આંતર લાગણી પ્રગટ્યા વિના-અંદરની ઉંડી ઈચ્છા થયા વિના જીવો આગળ વધી શકતા નથી.

લોકોની કર્તવ્ય તરફ નજર ઘણી જ ઓછી હોય છે. પણ જે જ્ઞાની પુરૂષ, મહાત્મા, તીર્થંકરદેવ કે બીજા કોઈ તરફથી પોતાને ઉત્તમ બોધ મળ્યો હોય છે તે ઉપદેશકને જ લોકો પકડી લે છે. તેમણે બતાવેલા ઉપદેશ તરફ ઘણા જ થોડા મનુષ્યોની દૃષ્ટિ હોય છે, ત્યારે ઘણા મનુષ્યો તો તે રસ્તો બતાવનાર-ઉપદેશ આપનારને પકડી લે છે. તેના વચનો ઉપર કે તેના શરીર ઉપર મોહ પામી, તેના અભાવમાં તેના નામનો જપ કરવામાંજ જીંદગી કાઢે છે. ઘણાઓ તેની મૂર્તિઓને પૂજવામાંજ રોકાય છે. તેનાથી આગળ વધતા નથી-તેનાથી આગળ માર્ગ છે કે કેમ તે સમજવા પણ પ્રયત્ન કરતા નથી અને તેમાંજ જીંદગીની સાર્થકતા સમજે છે.

જેમ કોઈ મનુષ્ય બીજે ગામ જતો હોય, રસ્તામાં માર્ગ ભૂલી જવાથી ભૂલો પડ્યો, તો તેને કોઈ રસ્તાના જાણકાર પરમાર્થી મનુષ્યે સાચો માર્ગ બતાવ્યો કે, આ રસ્તો મૂકી દઈ આ રસ્તે ચાલો, તમે ધારેલા ગામ પહોંચી જશો. આ વેળાએ તે રસ્તો ભૂલેલા મનુષ્યને સત્ય માર્ગ હાથ આવવાથી આનંદ થાય છે. સત્ય માર્ગ બતાવનાર તરફ પૂજ્યબુદ્ધિ થાય છે, અને તે થવી જ જોઈએ. કેમકે તેણે રસ્તો બતાવ્યો ન હોત તો પોતાને વિકટ જંગલમાં ઘણું રખડવું પડત. છતાં પણ આ પૂજ્યબુદ્ધિની પણ મર્યાદા હોવી જોઈએ. રસ્તો બતાવનારનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. પણ આ વટેમાર્ગુ તો તેનાથી આગળ વધીને તે રસ્તો બતાવનારને પગે પડીને તમેજ મારો ઉદ્ધાર કરનાર છો, તમે મને આગળ પહોંચાડો-ઠેકાણે પહોંચાડી આપો. આમ કહી તેના મો સામું જોઈને બેસી રહ્યો. કોઈ વખત તેના પગ પકડીને બેઠો અને કહેવા લાગ્યો કે તમે મને ગામ પહોંચાડનારા છો. તમારૂં જ મને શરણ છે. આ ઘોર વનમાં તમે જ મારા ઉપકારી છો, હું જીવીશ ત્યાં સુધી તમને છોડીશ નહિં. આ પ્રમાણે કહીને તે પરોપકારીને વળગી પડનાર મનુષ્ય આગળ ન ચાલતાં, તેના બતાવ્યા પ્રમાણે રસ્તે ન જતાં ત્યાં તેને વળગીને બેસી રહેતો તે ધારેલે મુકામે પહોંચી શકશે ? અંબડ ! વિચાર કરીને કહો કે ધારેલે મુકામે તે પહોંશી શકશે ?

અંબડે ઉત્તર આપ્યો. શાણી સુલશા ! બીલકુલ નહિ. તે ત્યાં બેસી રહી પોતાના ઉપકારીના ગુણ ગાવા, કે તેના મો સામું જોવા રોકાઈ રહેતાં કદી પણ ધારેલે મુકામે તે પહોંચી શકે જ નહિ. પોતાના ઉપકારીનો આભાર માની તેણે ત્યાંથી તેના બતાવ્યા પ્રમાણે આગળ ચાલવું જ જોઈએ. તો જ તે ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકે.

અંબડ ! આજ પ્રમાણે પરોપકારી જ્ઞાની પુરૂષો, મહાત્મા તીર્થંકરદેવો વિગેરેએ આપણને જે રસ્તો બતાવ્યો છે તે રસ્તે આપણે

ચાલવું જોઈએ. તે રસ્તો તે મહાપુરૂષોના અનુભવવાળો છે, તે રસ્તે તેમણે ગમન કર્યું છે. પોતાની બધી આશા અને ઈચ્છાઓને તિલાંજલી આપી આ શુદ્ધમાર્ગે તેમણે પ્રયાણ કર્યું છે. દેહાભિમાન-કે દેહ ઉપરનો મમત્વ પણ તેમણે મૂકી દીધો છે, એટલો પણ બોજો સાથે રાખ્યો નથી ત્યારે તેમને આ રસ્તાનો અનુભવ મળ્યો છે. પોતાને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું છે, તે રસ્તાનો ઉપદેશ, કેવળ પરમાર્થબુદ્ધિથી નિઃસ્વાર્થપણે નિસ્પૃહ થઈ તેમણે આ દુનિયાના જીવોને આપ્યો છે. મહાન પ્રયત્નથી પોતે મેળવેલા તે પવિત્ર જ્ઞાન ઉપર લોકો ફીદા થાય છે. વળી પોતાને આવો ઉત્તમ માર્ગ મળવા માટે આશ્ચર્ય પામે છે, મહાન આનંદ માને છે, પોતાને ધન્યભાગ માને છે, સંસાર અટવીમાં સત્યમાર્ગ ભૂલી પરિભ્રમણ કરનારને આ સત્યમાર્ગ મળવાથી જે કાંઈ આનંદ થાય છે તે અમર્યાદિત છે, તેને લઈ તે માર્ગ બતાવનાર ઉપર અલોકીક પ્રેમ સ્ફુરે છે, તેનો જેટલો ઉપકાર માને તેટલો થોડો છે, તેને પગે પડે છે, વચનથી સ્તુતિ કરે છે, તું મારો મહાન્ ઉપકારી છે, પ્રભુ ! અમે તારે શરણે છીએ, અનાથ અશરણના ઉદ્ધારક ! તારા જેટલા ગુણ બોલીએ, તારો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે. લોકો આ પ્રમાણે બોલી તે ઉપકારી મહા પુરૂષનો ઉપકાર વ્યક્ત (પ્રગટ) કરે છે.

કર્યા ગુણનો ઉપકાર ન ભૂલી જવો એ સત્પુરૂષોનું લક્ષણ છે. પણ અંબડ ! તું વિચાર કરીને કહે કે જે ઉપકારીએ સત્ય રસ્તો જેને બતાવ્યો છે તે તો આ પ્રમાણે કદાચ કરે, પણ આમ કરીને બેસી રહેવાથી, તે ઉપકારીએ જે સત્યમાર્ગ બતાવ્યો છે તે રસ્તે ચાલવાનું બંધ કરવાથી, તે મનુષ્ય કોઈ દિવસ પણ નિર્વાણના ધામમાં પહોંચી શકશે ? પરમશાંતિ અનુભવી શકશે ? અંબડે ઉત્તર આપ્યો. તેના કહ્યાં પ્રમાણે વર્તન નહિ કરનાર તે કદી પણ ઈચ્છિત સ્થળે પહોંચી નહિ શકે.

અંબડ ! ભગવાન્ દેવાધિદેવ તીર્થંકર બહુ જ દયાળું હોય છે. તેમનામાં એવી અગાધ દયા હોય છે કે તેનું વર્ણન હું શું કરી શકું? તેમની એવી મનોભાવના હોય છે કે, આ દુનિયાના સર્વ જીવને હું નિર્વાણના માર્ગમાં લઈ ચાલું ! બધા જીવોને પરમ શાંતિ અપાવું !! સર્વ જીવોને મોક્ષમાં પહોચાડું !!! આવી પ્રબળ લાગણી છતાં જેઓમાં યોગ્યતા આવી છે, જેઓ તેમના કહ્યા મુજબ વર્તન કરે છે, તેઓમાંથી પણ કાળાંતરે અમુક અમુક અનુક્રમે કોઈક મોક્ષ પામે છે.

તેઓ પોતાના આશ્રિતોને કહે છે કે લાયકાત મેળવો, યોગ્ય થાઓ, સર્વ મલીન ઈચ્છાઓને વિંધી નાંખો, દેહ ઉપરનો પણ મમત્વ કાઢી નાંખો, સર્વ પ્રકારે નિઃસ્પૃહ થાઓ, વિભાવ પદાર્થો ઉપરથી મનને ખેંચી લ્યો, ક્ષણે ક્ષણે આત્માનો ઉપયોગ જાગૃત રાખો, તમે પોતે જ શુદ્ધ આત્મા છો, તમેજ પરમાત્મા છો, તમારા ભાનને જાગૃત કરો, મનને આત્મામાં ગાળી નાખો, તમારામાં અનંત શક્તિ છે, પૂર્ણ જાગૃતિથી તે બહાર આવશે.

અંબડ ! મારા વિચારો તીર્થંકરદેવને વળગી રહેવાના કે વગર મહેનતે થોડી ઘણી ભક્તિ કરીને મોક્ષ માગી લેવાના નથી, અને માગ્યાથી મોક્ષ મળતો પણ નથી. પણ તે દેવાધિદેવે જે આજ્ઞાઓ કરી છે તે બરોબોર સમજીને, તેનાં ઉંડા રહસ્યો જાણીને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનો છે. આપણને રસ્તો બતાવનારનેજ ગળે વળગી પડવું એતો તેને હેરાન કરવા જેવું છે. પોતાના પાપના રાગડાઓ તાણી તાણીને વર્ણવી સંભળાવવા અને તેના કહ્યા મુજબ વર્તન ન કરવું તે શું તે દેવાધિદેવની અવજ્ઞા કરવા જેવું નથી લાગતું ? દેવની આજ્ઞા માનવાનો ફાંકો રાખવો, તેમની પૂજા ભક્તિ કરવી અને તેમના કથનથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરવું તે તે દેવની હાંસી કરવા સરખું શું નથી જણાતું ? દેવાધિ દેવના આશ્રિત છીએ એમ ઉપરથી

કહેવરાવવું અને પોતાનું વર્તન તેની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ રાખવું તે શું મહાન પાપ નથી ? મનુષ્યોએ પોતાનું વર્તન સુધારવું અને તેને માટે તે દેવાધિદેવે બતાવેલ સાધનોનું સેવન કરતા રહેવું એને હું વધારે યોગ્ય માનું છું.

અંબડે પ્રશ્ન પૂછ્યો, શાણી સુલશા ! ત્યારે શું તમારૂં કહેવું એમ છે કે તે દેવનું નામ ન લેવું, ગુણની સ્તુતિ ન કરવી અને તેનું પૂજન ન કરવું ?

સુલશાએ ઉત્તર આપ્યો અંબડ ! તમે મારો આશય બરોબર સમજ્યા નથી, શરૂઆતમાં મનુષ્યોને ઉંચા સારાં આલંબનોની જરૂર છે. મન મલીન વાસનાથી ભરેલું હોય છે તેને દેવાધિદેવ જે પવિત્ર આત્મા છે તેના કલ્પીત નામના સ્મરણની પણ જરૂરીયાત છે. નામ બધાં કલ્પીત છે. તથાપિ તે શુદ્ધ આત્માનું સ્મરણ આપનાર શુદ્ધ આત્માની સ્મૃતિ કરાવનાર નામ છે. તેના સ્મરણથી મલીન મનની શુદ્ધિ થાય છે. તેના ગુણોનું કીર્તન કરવાથી-સ્તુતિ કરવાથી ગુણાનુરાગ થાય છે. આ ગુણાનુરાગથી સત્ય વસ્તુની જીજ્ઞાસા થાય છે. દેવાધિદેવ-પવિત્ર આત્માના સાકાર આલંબનમાં મનને જોડવાથી તેની ચંચળતા ઓછી થાય છે. મન શુદ્ધ અને સ્થિર થાય છે. શરૂઆતમાં આલંબનોની જરૂરીયાત હતી, પણ તે સ્થિતિ પછીની આગળની સ્થિતિ શુદ્ધ-પોતાના આત્માના આલંબનની છે. આંહી અજ્ઞાનનું આવરણ તોડવાનું છે. આટલી હદ સુધી જીવો ઘણીવાર આવે છે, પણ પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ આલંબનોને મૂકી હવે પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેવાનું છે. પોતાના પગે ચાલી તીર્થંકરદેવે બતાવેલા માર્ગે પ્રયાણ કરવાનું છે. તે બાબત ઉપર જીવો લક્ષ આપતા નથી. હવે આંહીથી નિરાકાર શુદ્ધાત્માનું આલંબન લેવાનું છે. મનને શુદ્ધ કરવા તથા સ્થિર કરવા સુધી તે સાકાર દેવાધિદેવનું આલંબન ઉપયોગી છે. તે તો અનેક પ્રકારના જાપ કરી, પ્રભુની સ્તુતિ,

સ્મરણ, પૂજન, ધ્યાનાદિ કરી મેળવી લીધાં છે, છતાં લાંબા કાળના અભ્યાસથી તે આલંબન છોડવું ગમતું નથી તેને લઈને તેઓ અજ્ઞાનનું આવરણ તોડી શકતા નથી.

અંબડ ! મારો કહેવાનો ઉદ્દેશ આ છે કે, ભલે લોકો આંહી સુધી આલંબન રાખે, પણ બાળક જેમ માની આંગળી પકડી ચાલવા શીખે છે, તે ચાલવા શીખ્યો, તેનામાં થોડું ચાલવાનું બળ આવ્યું એટલે ધીમે ધીમે માની આંગળી મૂકી દઈ પોતાના પગભર થવાની જરૂર છે, એટલે સાકાર આલંબન મૂકી દઈ નિરાકાર શુદ્ધ આત્માનું આલંબન લઈ તેમણે આગળ વધવું.

આશય એવો છે કે આત્માજ પરમાત્મા થઈ શકે છે. આત્મા એજ પરમાત્મા છે તે લક્ષ રાખી, જેવો સિદ્ધનો સ્વભાવ છે તેવો જ સાધકનો સ્વભાવ છે, એ બરોબર ધ્યાનમાં રાખી પોતાનો સ્વભાવ સિદ્ધના જેવો બનાવવા પ્રયત્ન કરવો. આને લોકો નિરાલંબન કહે છે. પણ ખરી રીતે આ પણ આલંબન છે, તથાપિ આ કેવળ દેહ વિનાના આત્માનું શુદ્ધ આલંબન છે. પોતાનું અને સિદ્ધનું એકસરખું સ્વરૂપ જાણી, આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ સમજી તે પ્રમાણે અખંડ જાગૃતિ રાખી, તેવે સ્વભાવે સ્થિર થવાથી-મનને તેવા તેવા ભાવે પરિણમાવવાથી ધીમે ધીમે આ સ્થિતિને પામી પરમાત્મ સ્વરૂપ થવાય છે.

અંબડ ! પરમાત્મા મહાવીરદેવનો, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવા માટેનો આ ઉપદેશ છે. એ જેને પ્રાપ્ત થાય છે તેને આ લોકના વિષયોને જોવા કે ભોગવવાની ઈચ્છાઓ ઉડી જાય છે.

અંબડ આ ધર્મચર્ચા-ધર્મનાં રહસ્યને સાંભળીને ઘણો ખુશી થયો. ધર્મમાં દૃઢ થયો. સુલશાની આત્મ સંબંધી દૃઢતાથી આનંદ પામ્યો. તેની પરિક્ષા-કસોટી કરતાં તેમાં પોતાની પરિક્ષા થઈ. પોતે તે

કસોટીમાંથી પસાર થયો. ધર્મમાં વિશેષ દૃઢ થયો. મહાવીરદેવે જેની પ્રશંસા આત્મદૃઢતા વિષે કરી હતી તે યોગ્યજ હતી તેનો નિશ્ચય થયો સુલશાની ધર્મશ્રદ્ધા જાણવા માટે પોતે જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ અને તીર્થંકરનાં રૂપો વૈક્રિયલબ્દિથી કર્યા હતાં તે વાત સુલશાને જણાવી પોતાનો અપરાધ ખમાવ્યો. સત્સંગનો મહીમા અગાધ છે, તેથી જ આત્મિનશ્ચયની દૃઢ શ્રદ્ધા થાય છે. પોતે આત્મધર્મમાં દૃઢ થવું અને અન્યને સ્થિર કરવા તેજ સમ્યક્ત્વનું ભૂષણ છે.

સતી સુલશાએ પોતાના જીવનમાં અનેક જીવોને સત્યના માર્ગમાં દૃઢ કર્યા છે. અને તેજ પ્રમાણે આ તેના દૃષ્ટાંતને વાંચનાર મનુષ્યે પોતે આત્મમાર્ગમાં દૃઢ થવું અને અન્ય જીવોને બનતા પ્રયત્ને દૃઢ કરવા. આ દુષમકાળમાં સત્ય શોધી કાઢવું મુશ્કેલ જેવું છે છતાં પણ પ્રબળ પ્રયત્ન કરનારને તે મળ્યા સિવાય રહેતું નથી.

દમસાર મુનિ

કૃતાંગલા નગરીમાં સીંહરથ રાજા રાજય કરતો હતો. સુનંદા રાણીની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલો દમસાર નામનો તેમને એક પુત્ર હતો. એક વખત ભગવાન્ મહાવીરદેવ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતાં તે નગરીના ઉદ્યાનમાં આવીને સમવસર્યા. (ઉતર્યા.) તે મહાપ્રભુની ધર્મદેશના સાંભળી દમસાર કુમાર પ્રતિબોધ પામ્યો. માતા પિતાની આજ્ઞા મેળવી તેણે દિક્ષા ગ્રહણ કરી. પ્રભુએ તેને આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ બતાવવારૂપ યોગ્ય શિક્ષા આપી. તે માર્ગમાં વિશેષ દૃઢ કરવા નિમિત્તે જ્ઞાન અને ઉમરમાં તથા અનુભવમાં વૃદ્ધ ગીતાર્થ મુનિને સોંપ્યો. ગીતાર્થ એટલે સૂત્ર તથા તેના અર્થના રહસ્યને અનુભવપૂર્વક જાણનાર જ્ઞાન તથા વયમાં વૃદ્ધ પુરૂષો.

શરૂઆતમાં નવીન શિષ્યોને આમ ગીતાર્થને સોંપવાનો ઉદ્દેશ

એ હોય છે કે, નવીન શિષ્યમાં શરૂઆતથી જ ઉત્તમ સંસ્કારો નાખવાની ઘણી જરૂર છે. નવીન શિષ્યને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય લક્ષ બતાવી, તેમાં જાગૃત કરી, તેને અનુક્રમે આગળ વધાવનો માર્ગ બતાવવો. વિનય, નમ્રતા, નિરૂઅભિમાનતા, સહનશીલતા, ક્ષમા-ઈત્યાદિ ગુણો આત્મમાર્ગમાં ઘણા જ જરૂરના છે તે દૃઢ કરાવવા. આ શિષ્ય નવીન હોવાથી આ માર્ગમાં ક્યાં ક્યાં વિકટતા છે ? કયે સ્થળે આગળ ન વધતાં અટકી પડાય છે ? કેવી પ્રવૃત્તિથી આગળ વધવાનો માર્ગ સરલ થાય છે ? આ માર્ગમાં કયા કયા ગુણોની અવશ્ય જરૂરીયાત છે ? (તે સર્વ નવીન શિષ્ય) જાણતો ન હોવાથી, આ વૃદ્ધ અનુભવી ગુરૂ શરૂઆતથીજ પોતાનો આજ સુધીનો અનુભવ ધીમે ધીમે તેની યોગ્યતા અનુસાર બતાવી તેને આગળને આગળ વધારી શકે છે.

વૃદ્ધ અનુભવી ગુરૂની સહાય વિના આ નવીન શિષ્ય આગળ વધી શકતો નથી. તેને માર્ગમાં અનેક વિઘ્નો નડે છે. અનુભવી ગુરૂ આ સ્થળે તેને ધીરજ આપે છે. ગુંચવણો દૂર કરવાનો પોતાનો અનુભવનો માર્ગ બતાવી હિમ્મતથી ઉત્સાહપૂર્વક આગળ વધવા પ્રેરે છે. બીન અનુભવીઓ પોતે અટકી પડેલા હોવાથી બીજાને પ્રેરણા કરી આગળ વધારી શકતા નથી. તેમજ યુવાન ગુરૂઓ પણ ભાગ્યે જ આગળ વધારી શકે છે. કારણ તેનામાં સહનશીલતા-કે ઠરંતાનો-સ્થિરતાનો ગુણ ખીલેલો ન હોવાથી નવીન શિષ્યે શરૂઆતમાં કરેલી ભૂલો કે જે થવાનો સંભવ છે તે માફ કરી શકતો નથી. સહનશીલતાના અભાવે પોતે કોપ કરે છે. અને જોરથી અમુક નિયમમાં ચલાવવાની ફરજ પાડતાં શિષ્યના ઉત્સાહનો ભંગ કરી નાખે છે. પરિણામે આ વાક્યુદ્ધના ઘર્ષણથી ઉત્પન્ન થતો કોપાનળ શાંતિને બાળી નાખે છે. અને ઉત્તમ પરિણામથી ભ્રષ્ટ થતાં-જેનું શરણ તેનાથી ભય ઉત્પન્ન થતાં ચાલુ આત્મપ્રાપ્તિના માર્ગથી શિષ્ય વિમુખ થાય છે.

આ ભય કે ચિંતા વૃદ્ધ-ઠરંતાવાળા, અનુભવી ગુરૂ તરફથી થવાનો સંભવ નથી, કેમકે તેને અનુભવ છે. પોતાની સ્થિતિ યાદ છે. અમુક સ્થળે અમુક કર્મના ઉદયથી આવી પ્રકૃતિ કે પરિણામ થવાં જોઈએ તે પોતે જાણે છે. આ સ્થળે કોઈ વખત યોગ્ય શીખામણ આપીને, કે ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરનાર દૃષ્ટાંતો આપીને, અથવા અમુક વખત ઉપેક્ષા કરીને અવસર આવતાં તેને યોગ્ય માર્ગપર ચડાવી દે છે. આજ કારણથી ભગવાન્ મહાવીરદેવે દમસાર કુંવરને વૃદ્ધ અનુભવી ગીતાર્થને શરૂઆતમાં સોંપ્યો હતો.

ગીતાર્થ અનુભવી ગુરૂ પાસે કેટલોક વખત રહી આત્મમાર્ગમાં જરૂરીયાતવાળાં ઉપયોગી રહસ્યોનો અભ્યાસ કરી પોતાના ઉત્તમ વિચારોમાં તે દૃઢ થયો.

એક વિચાર ઉપર લાંબા વખત સુધી તે મનન કરતો હતો. એક એક વિચારને મજબુત કરવા માટે દિવસોના દિવસો સુધી તે વિચારો ચલાવતો અને છેવટે તેનો નિશ્ચય કરી તે પ્રમાણે પોતાનું વર્તન બનાવતો. પોતાના દોષો શોધી કાઢી તેને દૂર કરવા માટે કયા કયા ઉપાયો લેવા ? તેના પ્રતિપક્ષી સદ્‌ગુણોને કેમ શોધી કાઢવા ? અને તે સદ્‌ગુણોને અમલમાં કેમ મૂકવા ? ઇત્યાદિ ઉપર અનેક વિચારો ચલાવી આગ્રહપૂર્વક તે પ્રમાણે વર્તન કરતો હતો. આ વિચારબળ એક મહાન્ તપશ્ચર્યા છે. તેનાથી વિષમ કર્મવન બળીને ખાખ થઈ જાય છે. આ વિચારમાં તે એવો તો લીન થઈ જતો હતો કે તેને આહાર કરવાનું પણ ભાન રહેતું નહિં. છતાં પણ આવી સ્થિતિ વડે તેના મનમાં પરમશાંતિ ઉત્પન્ન થતી. તેને પરમ આનંદ ઉત્પન્ન થતો. નવીન અનેક શંકાઓનું સમાધાન થતું હતું અને જ્ઞાનબળ દિનપ્રતિદિન વધતું જતુ હતું. તેનો આત્મ ઉપયોગ ઘણો જ તિક્ષ્ણ થતો જતો હતો. પોતાની બારીક ભૂલો પણ તે ઘણી સહેલાઈથી શોધી શકતો હતો; છતાં હજી તેને

પરમશાંતિ મળે તેવું આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન-કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ન હતું. આથી તેના મનમાં અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થતા અને હું ક્યાં અટકું છું ? મારી ભૂલ ક્યાં થાય છે ? કયા કારણસર એ આવરણ મને નડે છે ? તેની શોધ કરવા લાગ્યો. પણ આ સત્તામાં રહેલ અને ઉપરથી દેખાવ નહિ આપે તેવો દોષ, તેના જાણવામાં ન આવ્યો. છેવટે તેણે આ વાતનો ભગવાન્ મહાવીરદેવ પાસેથી નિર્ણય કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક દિવસ ભગવાન્ મહાવીરદેવ ચંપાનગરીની બાહાર ઉદ્યાનમાં આવી રહ્યાં હતા, તે અવસરે તે મહાત્મા દમસારમુનિ તે મહાપ્રભુની પાસે આવી, હાથ જોડી નમન કરી-વંદન કરી તેમની સેવા કરવા બેઠો. પ્રભુ તેના મનના અધ્યવસાય જાણતા હતા, તેમણે કહ્યું દમસાર ! તારા મનમાં જે વાત છે તે તું પ્રગટ કર. જરૂર તેનો ખુલાસો મળશે.

દમસારના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેણે નમન કરી જણાવ્યું. પ્રભુ ! હું યોગ્ય છું કે અયોગ્ય છું ? મને કેવલ જ્ઞાન પ્રગટ થશે કે નહિ ?

મહાવીરદેવે ઉત્તર આપ્યો. મહાનુભાવ ! તું યોગ્ય છે. ભવી છે. તને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. દમસાર ! તારી શુદ્ધતા-આત્મ ઉપયોગીની જાગૃતિ પ્રબળ છે અને આવી જાગૃતિ બની રહે તો એકાદ પહોરમાં તને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, પણ તેમાં વિઘ્ન છે. અંતરાય પડવાનો છે, અને તેનું કારણ કષાયનો ઉદય છે. તેં કષાયને દબાવ્યા છે. તે સત્તામાં પડ્યા છે. જરૂર બહાર આવશે. કષાયનો ક્ષય કરવો જોઈએ તે હજી થઈ શક્યો નથી. આજ કારણથી તને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. તે કષાયનો તું ક્ષય કરી શકીશ એટલે તરત કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે.

પોતાનો દોષ હાથ લાગવાથી દમસાર ઘણો ખુશી થયો તેણે પ્રભુને નમન કરી જણાવ્યુ. પ્રભુ ! આપનું કહેવું યોગ્ય છે. હું તે કષાયનો વિજય કરીશ. કષાયના ઉદયને નિષ્ફળ કરીશ, અને આપની પૂર્ણ કૃપાથી પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવીશ. આ પ્રમાણે કહી વંદન, નમન કરી એકાંત સ્થળમાં બેસી આત્મવિચારણા કરવા તે બેઠો. કષાય શત્રુ છે તેને જીતવો જ જોઈએ. અમુક ક્ષમા-સહનશીલતા આદિ ઉપાયોથી તે જીતી શકાય છે. આત્મઉપયોગ પ્રબળ જાગૃત રાખવોજ જોઈએ. સર્વ જીવો ઉપર આત્મબુદ્ધિ-સમાન લાગણી રાખવી જોઈએ. ઇત્યાદિ અનેક વિચારો કષાય જીતવા માટે કરી તે ધ્યાન કે વિચારણાથી નિવૃત્ત થયો.

ભિક્ષાનો વખત થયો. પુદ્ગલોથી બનેલું, પુદ્ગલોથી જ વૃદ્ધિ પામનાર શરીર આહાર વિના ટકી ન જ શકે. શરીર મારો મદદગાર મિત્ર છે. તેની મદદથી જ્ઞાન, ધ્યાન, વિચારાદિ કરી શકાય છે. તેની પાસેથી હજી ઘણું કામ લેવાનું છે માટે તેને પણ કાંઈક ભાડા તરીકે ભોજન આપવું જોઈએ. ઇત્યાદિ વિચાર કરી, ભગવાન્ મહાવીરદેવને નમન કરી ત્રીજા પહોરની શરૂઆતમાં ભિક્ષા લેવા માટે તે વનમાંથી શહેર તરફ જવાને નીકળ્યો.

આ વખતે ગ્રીષ્મઋતુની ભરયુવાન અવસ્થા ચાલતી હતી. પોતાની યુવાનીના બળથી ગર્વિત થઈને દુનિયા ઉપર પૂર જોસથી પોતાનો પ્રબળ પ્રતાપી પ્રખર તાપ પાથરી દીધો હતો. લગભગ એક વાગ્યાનો વખત હતો. ઉપરથી પડતા તાપને લઈ મસ્તક તપી ગયું હતું. જમીન સખ્ત રીતે તપી ગયેલી હોવાથી પગ પણ બળતા હતા.

રાજકુમાર, સુકુમાળ દેહ, તપની ગરમી અને ગ્રીષ્મ ઋતુનો પ્રબળ તાપ. ઇત્યાદિથી વ્યાકુળ છતાં તેના હૃદયમાં વિચારબળથી

શાંતી વ્યાપી રહી હતી. તપોવનમાંથી ચાલતાં ચાલતાં શહેરના દરવાજા આગળ તે આવી પહોંચ્યો. પોતે શહેરના રસ્તાથી માહિતગાર ન હતો તેથી વિચાર કર્યો કે, તાપ દુઃસહ છે. રસ્તાની ખબર નથી. માટે કોઈ નગરનો રહેવાશી આવી મળે તો તેને નજીકમાં થઈ ગૃહસ્થને ઘેર જવાય તેવો માર્ગ પૂછીને પછી આગળ ચાલું.

આ અવસરે કોઈ એક મનુષ્ય પોતાનું કાંઈ કાર્ય કરવા નિમિત્તે શહેર બાહાર જવાનો હતો તે ત્યાં શહેરમાંથી આવી ચડ્યો. સાધુને દરવાજામાં ઉભેલો દેખી તે આત્મભાન વિનાનો બાહીરદૃષ્ટિ જીવ વિચારવા લાગ્યો કે, હું અમુક કાર્ય કરવા જાઉં છું. દરવાજા બાહાર નીકળતાં આ સાધુ મને સામો મળ્યો તેથી અપશુકન થયાં એમ માની તે પણ દરવાજામાં ઉભો રહ્યો.

ખરેખર અજ્ઞાન દશા દુઃખરૂપ છે. આવા તપોનિધાન ! આત્મભાવમાં મગ્ન ! મંગલમૂર્તિ સાધુને દેખીને પણ અપશુકનનો વિચાર કરવો તે અજ્ઞાનતા નહિ તો બીજુ શું ગણાય ? પોતાના હલકા-નીચ વિચારો તેજ અમંગળ છે, અપશુકન છે, તેને લઈનેજ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. જેવી ભાવના તેવી ફલસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જો આ શાંત સ્વરૂપ, તપસ્વીને જોઈને તેને ઉત્તમ શુકનરૂપ માની, મનની ભાવનાને ઉન્નત બનાવી તે આગળ ચાલ્યો હોત તો તેની પ્રબળ મનોભાવનાના બળથી તેનું કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ થાત. પણ સત્સંગ નહિ કરનાર, વિષયાભિલાષી પામર જીવમાં આવી ઉત્તમ ભાવના ક્યાંથી હોય ? અને તેને લઈનેજ મંગલમૂર્તિમાં પણ અમંગલની કલ્પના તેને ઉત્પન્ન થઈ.

આ દમસાર મુનિ પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં તત્પર હોવાથી, આ મનુષ્ય શાકારણથી આંહી અટક્યો છે તેનો વિચાર

પોતે કરી ન શક્યો. થોડીવાર રહી પોતાની નજીક ઉભા રહેલા મનુષ્યને દેખી, પોતે તેને પૂછે છે કે મહાનુભાવ ! ભદ્ર ! આ શહેરની અંદર કયા માર્ગથી જતાં ગૃહસ્થનાં ઘરો નજીક મળી આવશે.

તે આવનાર ગૃહસ્થે વિચાર કર્યો કે, આ મુનિ નગરના માર્ગનો અજાણ દેખાય છે, હું તેને વિપરિત માર્ગ બતાવી કષ્ટમાં પાડું, જેથી આ સન્મુખ મળવાથી મને થયેલા ખરાબ શુકનનું ફળ નિષ્ફળ થાય, મને પ્રાપ્ત ન થાય. આમ વિચાર કરી તેણે કહ્યું. હે સાધુ ! તમે આ માર્ગે ચાલો, જેથી ગૃહસ્થનાં ગૃહો તમને નજીકમાં મળી જશે.

સરલ સ્વભાવી સાધુ દમસારે તેણે બતાવેલા માર્ગે તરતજ ચાલવાનું શરૂ કર્યું. પણ તે માર્ગ અતિસેં વિષમ હતો. ઉજડ વેરાન જેવો હોવાથી તે માર્ગે એક પગ પણ મુકવો તે ઘણું મુશ્કેલીનું કામ હતું. વળી તે માર્ગ ઘરની પાછલી ભીંતોવાળો માર્ગ હતો તેથી ત્યાં થઈને આવતું જતું કોઈ પણ મનુષ્ય તેને સન્મુખ મળતું ન હતું કે જેને પૂછીને તે પોતાનો માર્ગ બદલાવી શકે. હજી પણ તે આગળ ચાલ્યો. ધુળના વિશેષ ભાગને લઈ તે રસ્તો ઘણો જ તપી ગયો હોવાથી પગ તો અગ્નિ ઉપર મૂકતા હોઈએ તેમ બળતા હતા, કાંટા પણ ત્યાં વિશેષ હતા, સાધુ ચાલી ચાલીને કંટાળી ગયા, આગળ ચાલવાની કે પાછા વળવાની પણ હિમ્મત ન ચાલી. પેલા મનુષ્યે આવો માર્ગ શા માટે બતાવ્યો ? તેનું ભાન હવે તેને થયું. આ ભાન થતાં નિર્દોષ ભાન-આત્મભાન ભુલાયું. તેનું હૃદય ઉકળી આવ્યું. રસ્તો બતાવનારા મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ આવ્યો. મહાવીરદેવે થોડા વખત ઉપરજ ચેતાવ્યો હતો કે તમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં અંતરાયભૂત ક્રોધ છે, તે ભાન આ વિષમ પ્રસંગને લઈ ભૂલાયું. સત્તામાં પડેલ કષાયો જોરથી આ નિમિત્ત પામી બાહાર

આવ્યા. આ કષાયોને નિષ્ફળ કરવાનું ભાન ન રહ્યું. આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં મદદગાર મન અત્યારે શત્રુ જેવું થઈ બેઠું. તેણે અત્યારે કષાયને મદદ આપવા માંડી. મનની મદદ મળતાં કષાયોનું જોર વધ્યું. તે સર્વે પોતાના પરિવાર સાથે બાહાર પ્રગટ થયા. અજ્ઞાનતાએ આવી જાગૃતિને દબાવી દીધી. ક્રોધે ક્ષમાને નાસી જવાની ફરજ પાડી. અભિમાને નમ્રતાનો નાશ કર્યો.

મુનિ-આત્મભાન ભૂલેલો મુનિ ! વિચારમાં પડ્યો. અહા ! નગરના લોકો કેવા દુષ્ટ ! આ પાપી મનુષ્યે મને નિર્દોષને આવા સંકટમાં વિના પ્રયોજને નાખ્યો ! આવા દુષ્ટ પ્રાણિઓ શિક્ષાને યોગ્ય છે. જેવાની જોડે તેવા થવું જ જોઈએ, તેમ કર્યા વિના લોકો સિદ્ધા ચાલે તેમ નથી, પુષ્પને જરાપણ કીલામણા ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય રસનું પાન કરનાર ભમરો પણ શું કઠીણ કાષ્ટને ભેદી નથી નાખતો.? મારે પણ આ શહેરના લોકોને શિક્ષા આપવી જ જોઈએ.

અહા ! કેવડી મોટી ભૂલ ! કેટલું બધું અભિમાન ! એકને અપરાધે આખા શહેરને શિક્ષા કરવાની ઈચ્છા ! ક્રોધની સ્થિતિ જ એવી છે. તેના ઉદય વખતે મહાત્માઓના ઉપદેશો પણ ભૂલાય જાય છે. હાથમાં આવેલી બાજી પણ બગાડી નંખાય છે.

તે મહાત્મા દમસારને ઘણા લાંબા વખતના નિર્મળ સંયમથી અનેક શક્તિઓ ઉત્પન્ન થયેલી હતી, તેનો આ સ્થળે ઉપયોગ થયો ! એક નજીકના વૃક્ષ નીચે બેસી ક્રોધથી ધમધમતા હૃદયે, ઉથ્થાન સૂત્ર ગણવાની શરૂઆત કરી. સત્તામાં રહેલી કષાયની વૃત્તિઓ પુર જોસમાં ઉથ્થાન પામી બાહાર આવી. સંયમિનો દૃઢ સંકલ્પ, કળકળતા હૃદયમાંથી નીકળેલો ઉષ્ન શ્વાસ, ઉથ્થાન સૂત્રનું નિમિત્ત, પરિણામ એ આવ્યું કે આખા શહેરમાં અકસ્માત શત્રુ રાજાનું મોટું

સૈન્ય આવવાની વાત પ્રગટ થઈ, નગરના લોકો ભયભીત થયા, શોકાકુલ થઈ સર્વ ધન, ધાન્યાદિનો ત્યાગ કરી પોતાનું જીવિતવ્ય બચાવવા નિમિત્તે ચારે દિશામાં નાસવા લાગ્યા. રાજા પણ રાજ્યનો ત્યાગ કરી નાશી છુટ્યો. થોડા વખતમાં આખું નગર શૂન્ય ઉજ્જડ થઈ ગયું.

મુનિ જ્યારે આવી સ્થિતિમાં ઉત્થાન સૂત્રનું પરાવર્તન કરતા બેઠા હતા ત્યારે લોકો ભયના કારણથી ભાગનાશ કરતા તે રસ્તે થઈને પણ જવા લાગ્યા. કોઈ દોડે છે, કોઈ પડી જાય છે, કોઈ રૂદન કરે છે, આમ નાશાનાશ કરતા અને વિવિધ પ્રકારના દુઃખે કરી દુઃખી થયેલા લોકોને દેખી તે મહાત્માનો કોપ શાંત થયો.

સાધુ ચિંતવવા લાગ્યા. હા ! હા ! આ મેં શું કર્યું ? વિના પ્રયોજને નગરના બધા લોકોને મેં દુઃખી કર્યા ! એકના અપરાધે આખા શહેરને શિક્ષા ? કેટલો બધો અન્યાય પણ હા ! સર્વજ્ઞનું વચન અન્યથા કેમ થાય ? ભગવાન મહાવીરદેવે જેમ કહ્યું હતું તેમજ થયું. હા ! ફોગટ જ ક્રોધ કરીને તરતમાં ઉત્પન્ન થતું કેવળ જ્ઞાન હું હારી ગયો.

આ પ્રમાણે પશ્ચાતાપ કરતાં અતિ કરૂણારસમાં મગ્ન થઈ તે સર્વ લોકોને સ્થિર કરવા માટે સમુત્થાન શ્રુત ગણવાનો પ્રારંભ કર્યો. અતિસેં શાંત હૃદય કરી કરૂણાદ્ર અંતઃકરણે શાંતિનો સંકલ્પ કર્યો. તેમાં એવા આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરનારાં સૂત્રો હતાં કે જેના પ્રભાવથી ઉજ્જડ થયેલાં શહેરો અને ભયવાન્ થયેલા લોકો પણ સારી રીતે વસી રહે અને નિર્ભયતા પામે. જેમ જેમ આ સૂત્ર ગણવા લાગ્યા તેમ તેમ સર્વ લોકો પ્રમુદિત થઈ નગરની અંદર આવવા લાગ્યા. રાજા પણ હર્ષસહિત શહેરમાં આવ્યો. ભયની વાત દૂર થઈ સર્વ લોકો સ્વસ્થ થયા.

તપથી શોષિત શરીરવાળો પણ અત્યારે પરમ ઉપશમ રસમાં મગ્ન થયેલ દમસાર મુનિ તે શહેરમાંથી આહાર લીધા વિના જ પાછો વળ્યો. અને જે સ્થળે ભગવાન્ મહાવીરદેવ હતા ત્યાં આવી વિનય સહિત તેમના ચરણમાં આળોટી પડ્યો. અને આંખમાંથી ખરતા આંસુએ ગદ્‌ગદિત સ્વરે પોતાની થયેલી ભૂલનો પશ્ચાતાપ કરી તેના પ્રાયાશ્ચિતની માંગણી કરી.

મહાવીરદેવે કહ્યું. દમસાર ! મારો કોઈપણ સાધુ કે કોઈપણ સાધ્વી જો કષાયની પરિણતિ ધારણ કરશે તો ઘણા લાંબા કાળ સુધી આ વિષમ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરશે. પણ જેઓ ઉપશમને (કષાય રેહિત સ્થિતિને) ધારણ કરશે, તેનું સંસાર પરિભ્રમણ ઓછું થશે. તેઓ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થશે ક્ષમા એજ મુનિઓનો ધર્મ છે. દમસાર ! તમે તમારો ધર્મ આ સ્થળે ભૂલી ગયા છો, અપરાધીઓને પણ ક્ષમા આપવી તે તમારો ધર્મ હતો. આ સહનશીલતા-ક્ષમા રાખી આત્મભાવમાં મગ્ન થયા હોત તો કેવળ જ્ઞાન તમારી પાસે જ હતું. જેટલા તમે તમારા ધર્મથી બાહાર ગયા છો તેટલું જ કેવળજ્ઞાન દૂર ગયું છે. પણ કાંઈ નહિ. ભુલને સુધારો. આમાંથી તમને ઘણું જાણવાનું મળ્યું છે. ખરી કસોટીના વખતે કેટલી જાગૃતિ રાખવી જોઈએ તે હવે તમે સમજી શક્યા છો. આ ઉપરથી બીજા પણ શ્રમણ, શ્રમણીઓને ધડો લેવાનું મળી આવશે કે નજીક આવેલું કેવળજ્ઞાન ક્રોધના ઉદયથી દૂર ચાલ્યું જાય છે, માટે જેમ બને તેમ ઉપસમ ભાવ રાખતાં શીખો.

દમસારે પોતાની ભૂલ કબુલ કરી. હવેથી જાગૃત રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભગવાને યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત આપ્યું.

દમસાર મુનિને પોતાની મહાન ભૂલ થઈ છે એમ સમજાયું. તેઓ એકાંતમાં ગયા, અને આત્મવિચારણામાં મગ્ન થયા.

અધ્યવસાય નિર્મળ કર્યો. સત્તાએ સર્વ જીવો સાથે પોતાના જીવનની ઐક્યતાનો વિચાર કર્યો, દેહાભિમાન છુટ્યું, ઈચ્છાઓ વિરામ પામી, સર્વ પદાર્થો ઉપરથી મમત્વભાવ દૂર થયો, મન આત્મામાં લીન થવા લાગ્યું. એકરસ થયું. કર્મમળો વિંખરાયા, અજ્ઞાન આવરણ તુટ્યું. આવી સ્થિતિમાં સાતમે દિવસે દમસાર મુનિને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. ત્યારબાદ બાર વર્ષ પર્યંત આ ભૂમિતળ પર વિચરી અનેક યોગ્ય જીવોને બોધ આપી નિર્વાણપદ પામ્યા.

દમસાર મુનિના જીવન ઉપરથી ઘણું શીખવાનું મળે તેમ છે. ઉપશમ, કષાયનો અભાવ એજ સમ્યક્‌દૃષ્ટિનું જીવન છે. તે આગળ વધારનાર ઉત્તમ સાધન છે.

આંતર્‌ તાપ શાંત કરનાર છે. પરમાનંદની પ્રાપ્તિ ઈચ્છનારા સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવોએ આ પરમ ઉપશમ રસમાં નિમગ્ન થવું.

• • •

મુદ્રક : નૈષધ પ્રિન્ટર્સ, મ્યુનિ. સ્કૂલ પાસે, નારણપુરા ગામ, અમદાવાદ-૧૩. ફોન : ૭૪૯૧૬૨૭